

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**İÇ GÖÇLERİN BÖLGESEL DENGESİZLİK
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

AYFER ÖZYILMAZ

2502140114

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. YÜKSEL BAYRAKTAR

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYFER ÖZYILMAZ Numarası : 2502140114
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT Danışmanı : PROF. DR. YÜKSEL BAYRAKTAR
Tez Savunma Tarihi : 31.12.2018 Saati : 11.00
Tez Başlığı : İÇ GÖÇLERİN BÖLGESEL DENGESİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE
ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
soruların cevaplarına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YÜKSEL BAYRAKTAR		KABUL
2- PROF. DR. YUSUF BAYRAKTUTAN		kabul
3- PROF. DR. CEM SAATÇIOĞLU		KABUL
4- PROF. DR. ÜNAL ÇAĞLAR		kabul
5- DOÇ. DR. ELİF HAYKIR HOBİKOĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDULKADİR TUNA		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ TAHA EĞRİ		

ÖZ

İÇ GÖÇLERİN BÖLGESEL DENGESİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AYFER ÖZYILMAZ

Ülke içerisinde nüfusun yer değiştirmesini ifade eden iç göçler, hem göç alan hem göç veren bölgeleri farklı açılardan etkilemekte; bölgeler arasında gelişmişlik farklarının derinleşmesine neden olmaktadır. Yoğun göç veren bölgelerde azalan işgücü, verimlilik, üretim ve tüketim hacmi, bu bölgelerde iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemekte; gelişmiş bölgelerde artan nüfus işsizlik, barınma ve kültürel çatışma gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Bu durum bölgesel kalkınmayı birçok yönden etkilemekte ve göç politikaları bölgesel dengesizlikler açısından önem arz etmektedir.

İç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan çalışmanın ilk bölümünde iç göçlere, sosyo-iktisadi etkilerine, göç-yakınsama ilişkisine değinilmekte; dünyada ve Türkiye'deki seyrine yer verilmektedir. İkinci bölümde bölgesel dengesizlikler ve belirleyicileri ele alınmakta; göstergelerle Türkiye'de bölgesel farklara yer verilmekte; dengesizlikleri azaltmaya yönelik politikalar tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye'de iç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi sabit etkiler modeli ile analiz edilmektedir.

Düzey-2 bölgeleri ve 2008-2017 dönemi verileriyle test edilen modelin bağımlı değişkeni kişi başına reel GSYİH'dır. Bölgeler, düşük ve yüksek gelir ayrımı yapılarak gruplandırılmakta ve göçlerin GSYİH üzerindeki etkileri bu bölgeler için ayrı ayrı ortaya konmaktadır. Araç değişkenler olarak, iç göç, eğitim, nüfus, işsizlik ve kamu harcamaları yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, iç göçler bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İç göç, bölgesel dengesizlik, bölgesel kalkınma, bölgesel politikalar

ABSTRACT
THE EFFECT OF INTERNAL MIGRATION ON REGIONAL
IMBALANCE: THE CASE OF TURKEY

AYFER ÖZYILMAZ

Internal migration which refers to the displacement of the population within the country, affects the in-migration regions and the out-migration regions from a different perspective; it causes deepening of development differences between regions. Declining labor force, productivity, production and consumption volume in regions of intense out-migration negatively effects economic growth in these regions; increasing population in developed regions brings such as unemployment, housing and cultural conflict problems. This situation affects regional development in many ways and migration policies are important in terms of regional imbalances.

In the first part of the study, which aims to investigate the effect of internal migration on regional imbalances, internal migration, socio-economic effects, migration-convergence relationship is discussed; it is given the trends in the world and Turkey. In the second chapter, regional imbalances and their determinants are discussed; regional differences are given with indicators in Turkey; policies for reducing imbalances are discussed. In the third chapter, the effect of internal migration on regional imbalances is analyzed with fixed effects model in Turkey.

The study includes the period 2008-2017 NUTS 2 in Turkey; per capita real GDP is used as dependent variables. Regions are categorized as low and high income regions; the effects of migration on real GDP are presented separately for these regions. Internal migration, education, population, unemployment and public expenditure are used as independent variables. According to the findings, internal migration increases regional imbalances.

Keywords: Migration, internal migration, regional imbalances, regional development, regional policies.

ÖNSÖZ

İklim koşulları, ulaşım, coğrafi konum gibi mekansal avantajların etkisiyle yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşması sonucunda artan bölgesel dengesizlikler, hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde önemli sorunlardan biridir. Göçlerin hem nedeni hem sonucu olarak görülen dengesizlikler, ekonomik ve sosyal açıdan birçok sorunun kaynağı olarak görülmektedir.

Bu çerçevede çalışmada Türkiye’de iç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi incelenmekte; söz konusu ilişki panel veri ekonometrisi sabit etkiler modeli ile analiz edilmekte; elde edilen bulgular iktisadi olarak yorumlanmaktadır.

Tez süreci boyunca bilgi ve tecrübesiyle bana katkı sağlayan, sabır ve desteğinden dolayı kıymetli danışmanım Prof. Dr. Yüksel Bayraktar’a, yönlendirmeleri ve düzeltmeleriyle desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan’a, Prof. Dr. Cem Saatçioğlu’na ve Doç. Dr. Elif Haykır Hobikoğlu’na sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca tez sürecimi güçleştiren minik oğluma ve bu güçlüğü aşmamda desteğini zorla da olsa esirgemeyen eşime çok teşekkür ediyorum.

Ayfer Özyılmaz

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇLE İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. Göç Kavramı	4
1.1. Göç Türleri	5
1.1.1. İç Göç-Dış Göç	5
1.1.2. Zorunlu Göç- Gönüllü Göç	6
1.1.3. Diğer Göç Türleri	7
1.1.4. Göç Kavramına Teorik Yaklaşımlar	11
1.1.4.1. Raveinstein'in Göç Kanunları	11
1.1.4.2. İtme-Çekme Kuramı	13
1.1.4.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı	14
1.1.4.4. Bağımlılık Okulunun (Merkez-Çevre) Göç Kuramı.....	14
1.1.4.5. İlişkiler Ağı Kuramı.....	15
1.1.4.6. Fayda Maliyet Yaklaşımı.....	16
1.1.4.7. Göçün Yeni Ekonomisi.....	16
1.1.5. Göçün Etkileri	17
1.1.5.1. İşgücü Piyasaları üzerindeki Etkisi.....	18
1.1.5.2. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi.....	19
1.1.5.3. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	20
1.1.5.4. Yoksulluk Üzerindeki Etkisi.....	22
1.1.5.5. Eğitim Üzerindeki Etkisi	23
1.1.5.6. Tüketim ve Yatırım Üzerindeki Etkisi.....	24
1.2. İç Göç	25
1.2.1. İç Göçün Belirleyicileri	26
1.2.1.1. İktisadi Faktörler	26
1.2.1.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler	27
1.2.1.3. Siyasal Faktörler	27
1.2.1.4. Diğer Faktörler.....	28
1.2.2. İç Göç ve Yakınsama.....	29
1.2.3. İç Göç ve Göçmen Transferi	31
1.2.4. Dünyada İç Göç.....	32

1.2.5. Türkiye’de İç Göç	34
--------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE BÖLGESEL DENGESİZLİK

2. Bölgesel Dengesizlik Kavramı.....	40
2.1. Bölgesel Dengesizliğin Belirleyicileri	42
2.1.1. Ekonomik Büyüme	42
2.1.2. Kamu Politikaları	44
2.1.3. Eğitim	47
2.1.4. Sanayileşme	48
2.1.5. Dış Ticaret	50
2.1.6. Emek Hareketliliği	52
2.1.7. Beşeri Sermaye	52
2.1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	54
2.2. Dünyada Bölgesel Dengesizlik	55
2.3. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlik	63
2.4. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar	73
2.4.1. Planlı Dönem Öncesi Politikalar	74
2.4.2. Bölgesel Kalkınma Planları	74
2.4.3. Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY)	80
2.4.4. Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı	81
2.4.5. Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri	83
2.4.6. Kalkınma Ajansları (BKA)	83
2.4.7. Kırsal Kalkınma Projeleri	84
2.4.8. Kamu Harcamaları	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ GÖÇLERİN BÖLGESEL DENGESİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. Literatür Araştırması	87
3.2. Ekonometrik Yöntem: Panel Veri Analizi	93
3.2.1. Sabit Etkiler Modeli	93
3.2.2. Rassal Etkiler Modeli	94
3.2.3. F testi	94
3.2.4. Olabilirlik Oranı Testi	95
3.2.5. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testleri	95
3.2.6. Hausman Testi	95
3.2.7. Sabit Etkiler Modelinde Birimlere Göre Heteroskedastinin Değiştirilmiş Wald Testi	96
3.2.8. Sabit Etkiler Modelinde Otokorelasyon Testleri	96
3.2.9. Sabit Etkiler Modelinde Birimler Arası Korelasyon Testleri	97
3.2.10. Rassal Etkiler Modelinde Heteroskedastite Testleri	98
3.2.11. Rassal Etkiler Modelinde Otokorelasyon Testleri	98

3.2.12. Panel Veri Analizi Dirençli Tahmincileri.....	98
3.3. Model, Değişkenler ve Veri Seti	99
3.4. Bulgular.....	102
3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler.....	102
3.4.2. Korelasyon Matrisi	103
3.4.3. Model Seçimi	104
3.4.4. Temel Varsayım Testleri	106
3.5. Analiz Sonuçları.....	107
3.6. Bulguların İktisadi Yorumu	110
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	115
EKLER	157
EK-1:Yüksek ve Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgelere Yönelik Testler	157
EK-2: Düzey-1 ve Düzey-2 Bölgeleri.....	164
EK-3: Yüksek ve Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler	165
ÖZGEÇMİŞ	166

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1. 1.** Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Düzey 1 bölgeleri Net Göç
- Tablo 1. 2.** Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre Düzey 1 bölgelerinin Net Göç Hızı (%)
- Tablo 2. 1.** Düzey-1 Bölgeleri Kişi Başına GSYİH (TL bazında)
- Tablo 2. 2.** Düzey-1 Bölgeleri Kamu Yatırım Harcamaları, Cari Fiyatlarla (Bin TL)
- Tablo 2. 3.** Düzey-1 Bölgeleri Yoksulluk Oranları (%)
- Tablo 2. 4.** Düzey-1 Bölgeleri İstihdam Oranı (%)
- Tablo 2. 5.** Düzey-1 Bölgeleri İşsizlik Oranları (%)
- Tablo 2. 6.** Düzey-1 Bölgeleri İmalat sanayii İşyeri Sayısı
- Tablo 2. 7.** Düzey-1 Bölgeleri Lise veya Dengi Mezunu Oranı (%)
- Tablo 2. 8.** Düzey-1 Bölgeleri Yüksekokul veya Fakülte Mezunu Oranı (%)
- Tablo 2. 9.** Düzey-1 Bölgeleri Kişi Başına İhracat (ABD Doları)
- Tablo 2.10.** Düzey-1 Bölgeleri Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı
- Tablo 2.11.** Düzey-1 Bölgeleri AR-GE Harcaması (1000 TL)
- Tablo 2.12.** Düzey-1 Bölgeleri Ar-Ge İnsan Gücü (Kişi)
- Tablo 2.13.** Düzey-1 Bölgeleri Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı
- Tablo 3. 1.** İç Göçlerin Bölgesel Eşitsizlik Üzerindeki Etkisini Konu Alan Çalışmalar
- Tablo 3. 2.** Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları
- Tablo 3. 4.** Tanımlayıcı İstatistikler
- Tablo 3. 5.** Korelasyon Matrisi
- Tablo 3. 6.** Klasik Modelin Geçerliliğini Test Etmek için Kullanılan F Testi
- Tablo 3. 7.** Klasik Modeli Tesadüfi Etkilere Karşı Test Etmek için Kullanılan Olabilirlik Oranı Testi
- Tablo 3. 8.** Klasik Model ile Rassal Etkiler Arasındaki Model Tercihine Dayanan Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi
- Tablo 3. 9.** Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri Arasında Tercih: Hausman Testi
- Tablo 3.10.** Değişen Varyans Sorununa Yönelik Testler

Tablo 3.11. Otokorelasyon Sorununa Yönelik Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

Tablo 3. 12. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Tablo 3. 13. Driscoll-Kraay Tahmin Sonuçları

Tablo 3.14. Yüksek ve Düşük Gelirli Bölgelere Yönelik Analiz Sonuçları

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1. Yerleşim Yerlerine Göre Göç Eden Nüfus, 1975-2000 (2000 Yılı Daimi İkametgaha Göre)

Grafik 1. 2. Bölgelerin Yerleşim Yerlerine Göre Aldığı Toplam Göç (2000 Yılı Daimi İkametgaha Göre)

Grafik 1. 3. Bölgelerin Yerleşim Yerlerine Göre Verdiği Toplam Göç (2000 Yılı Daimi İkametgahına Göre)

KISALTMALAR LİSTESİ

BELDES	: Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesinin Projesi
BGUS	: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DDY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi
DSİ	: Devlet Su İşleri
EİEİ	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KÖYDES	: Köy Altyapısını Destekleme Projesi
KSS	: Küçük Sanayi Siteleri
NUTS	: İstatistiksel Bölge Birimleri Nomenklatörü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SEGE	: Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Endeksi

GİRİŞ

Bölgesel dengesizlikler, gerek gelişmiş ülkelerde gerekse de geliştirmekte olan ülkelerde önemli bir iktisadi sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Kalkınma politikaları, bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları ve coğrafi koşullar başta olmak üzere birçok nedene bağlı olarak oluşan dengesizlikler, iktisadi kalkınmada çözüm bekleyen öncelikli konulardan biridir.

Bölgesel farklılıkların oluşmasında bölgelerin doğal yapıları, özel sektör yatırımları ve kamu politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Maliyet avantajı, ulaşım kolaylığı, işgücü ve üretim faktörlerine erişim gibi nedenlerle özel sektör yatırımlarının ve doğrudan yabancı yatırımların daha çok gelişmiş ve kıyı bölgelerde yoğunlaşması bölgesel dengesizlikleri beraberinde getirmektedir. Öte yandan nitelikli işgücünün görece gelişmiş bölgelere yönelmesi, göç veren bölgelerde üretimi negatif etkilemektedir.

Bölgelerin coğrafi ve fiziki koşulları göz önüne alınmaksızın yapılacak kamu yatırım ve teşvikleri dengesizlikleri artırmakta; bölgesel yoksulluğu önlemeye yönelik sosyal harcamalar, eğitim desteği, tersine göçlere yönelik destekler gibi az gelişmiş bölgeler lehine yapılacak düzenlemeler, bu bölgelerde iktisadi büyümeyi olumlu etkileyerek bölgesel farkları azaltmaktadır.

Türkiye’de avantajlı coğrafi koşulların yanı sıra sanayileşmenin özellikle ülkenin batısında yoğunlaşması, bu bölgelerin doğuya göre daha fazla gelişmesine neden olmakta; düşük tarımsal verimlilik, işsizlik ve güvenlik gibi sorunlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan İstanbul, Doğu ve Batı Marmara gibi görece yüksek gelirli bölgelere göçleri artırmaktadır. Sermayenin yanı sıra emek faktörünün de gelişmiş batı bölgelerine yönelmesi, var olan bölgesel farkların daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Ülke sınırları içerisinde iktisadi, siyasi veya sosyal nedenlerden dolayı bölge, il veya köyler arasında gerçekleştirilen nüfus hareketlerini kapsayan iç göçler, bölgesel farklılıkların belirleyicilerinden biridir. İç göçler, bölgesel dengesizlikleri birçok yolla etkilemektedir. Göç veren kırsal bölgelerde azalan nüfus, bir yandan işsizliğin azalmasına olanak sağlarken öte yandan beşeri sermaye stoğunu azaltarak

ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta; bu durum ekonomisi daha çok tarıma dayalı kırsal bölgelerin göçlerden etkilenmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede, görece az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere olan göçler, bölgeler arasında var olan dengesizliklerin artmasına yol açarken, kırsal bölgelere olan göçler, arz ve talebi artırarak ekonominin gelişmesine olumlu katkı sağlamakta; bölgesel farklılıkları azaltmaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve koşulları farklılık gösterdiğinden literatürde bu etkinin yönüne yönelik görüş birliği bulunmamakta; kimi ülke ve bölgelerde dengesizlikleri azaltan iç göçler, kimilerinde farklılıkları daha fazla derinleştirmektedir. Ancak yaygın olan görüş, göç alan bölgelerde üretim ve verimlilik artışına bağlı olarak iktisadi büyümeyi olumlu etkileyen göçlerin göç veren bölgelerde arz ve talepteki daralmaya bağlı olarak büyümeyi olumsuz etkileyerek bölgesel dengesizlikleri artırdığı yönündedir. Çalışma bu hipotez çerçevesinde ele alınmakta; görece düşük gelir düzeyine sahip bölgelerin göç vermesi durumunda, bu bölgelerde işgücü, sermaye ve girişimci kaybının yanısıra daralan tüketim ve üretim hacmiyle iktisadi büyümenin olumsuz etkilenmesi; bunun sonucunda bölgeler arası gelişmişlik farklarının artması beklenmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, göç kavramına ve türlerine değinilmekte; göçlere yönelik teorilere ve göçlerin işgücü piyasaları, sosyal yapı, büyüme, yoksulluk, eğitim, yatırım ve tüketim üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bölüm sonunda iç göç olgusu ve nedenleri ortaya konmakta; göçlerin bölgesel yakınsama üzerindeki etkisi ve göçmen transferlerinin bölgesel bazda sosyo-iktisadi sonuçları incelenmekte; göçlerin dünyada ve Türkiye’de seyrine yer verilmektedir.

İkinci bölümde, bölgesel dengesizliğin belirleyicileri kapsamında beşeri sermaye, doğrudan yabancı yatırımlar, eğitim, dış ticaret, işgücü hareketliği, sanayileşme ve kamu politikalarına değinilmekte; ekonomik büyüme ile dengesizlik arasındaki ilişkiye yönelik yaklaşımlar ele alınmakta; dünyada ve Türkiye’de bölgesel dengesizliği azaltmaya yönelik kamu politikaları ortaya konmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, ilgili literatüre değinildikten sonra Türkiye’de iç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi düzey-2 bölgelerinde 2008-2017 dönemi verileri kullanılarak sabit etkiler modeli Driscoll-Kraay

tahmincisi ile incelenmektedir. B6lgeler, d6ş6k ve y6ksek gelir grubu olarak sınıflandırılmış; analiz bu b6lgeler i7in ayrı ayrı ortaya konmuş; elde edilen bulgular yorumlanarak 7alışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇLE İLGİLİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olan göçler, hem göç veren hem de göç alan bölgeleri etkilemekte; işgücü piyasası, konut, üretim ve tüketim gibi sosyo-ekonomik faktörlerle toplumsal değişimi beraberinde getirmektedir. İşgücü ve sermayenin yeniden dağılımına neden olan göçler, bölgeler arasındaki dengesizliklerin oluşumunda belirleyici unsurlardan biridir.

1. Göç Kavramı

Farklı bilim dallarının ilgisine konu olan göç, değişik disiplinler tarafından farklı biçimlerle yorumlanmaktadır. Coğrafyacılara hareketliliğin mekan boyutuna vurgu yaparken, sosyologlar sosyal sonuçlarını, iktisatçılara ise iktisadi boyutunu ön plana çıkarmaktadır.¹

Göçler, genel olarak daha iyi iş ve yaşam standartlarına ulaşma, aile bireylerine parasal destek sağlama, güvenlik, yoksulluk, altyapı yetersizliği ve eğitim gibi nedenlere dayalı olarak bireylerin yerleşme amacıyla yer değiştirmelerini ifade etmektedir.²

TDK Türkçe sözlüğünde göç, “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi” olarak tanımlanmaktadır.³

İktisadi, siyasi veya toplumsal nedenlerden kaynaklanan göçler, küreselleşmenin yanı sıra ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte artış göstermektedir. Ülke içerisinde az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere olan göçlerin yönü ülkeler bazında değerlendirildiğinde daha çok az gelişmiş ülkelerden

¹Neha Gutkar: “Concept and Theories of Migration: An In-Depth Understanding”, (Çevrimiçi), http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/37372/9/09_chapter%203.pdf, 12 Mayıs 2017

²Svitlana Kobzar et. al., “Evolving Patterns and Impacts of Migration”, **Global Societal Trends to 2030**, 2015, p. 17

³Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58397a426e33c6.66708653, 3 Ekim 2017

gelişmiş ülkelere doğrudur. İktisadi etkilerinin yanı sıra sosyo-kültürel yönden de birçok neden olan göçler, ülkelerin önemle üzerinde durduğu konularından biridir.⁴

Göçler yerleşim merkezlerinde değişimin önemli bir kaynağı olup nüfusun mekansal dağılımının düzenlenmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan göçler ticaret ve sermaye akımları ile bağlantılı olduğundan şehirlerin ve bölgelerin birbirine bağlanmasına hizmet etmektedir.⁵

1.1. Göç Türleri

Göçler, genel olarak iç ve dış göçler ile gönüllü ve zorunlu göçler olarak sınıflandırılabilir. Öte yandan sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak farklılık gösteren diğer göç türlerini, bireysel-kitlesel göçler, geçici-kalıcı göçler, yasal-yasadışı göçler, beyin göçleri, tersine göçler ve zincirleme göçler olarak sıralayabiliriz.

1.1.1. İç Göç-Dış Göç

Aynı ülke sınırları içerisinde gerçekleşen iç göçler, kırdan kente, kentten kıra, kentten kente veya kırdan kıra olan göçlerin yanı sıra bölgeler arasındaki nüfusun yer değiştirmesini de kapsamaktadır.

İç göçlerde belirleyici faktörlerin başında bireyin nitelikleri, talepleri, tercih ve beklentileri gelmektedir. Göç edilen yerler, bireyin niteliklerine göre farklılık gösterebilir, genel eğilim metropolleşmiş alanlara doğrudur. İstihdam amaçlı göçlerde bireyler işgücü talebinin yoğun olduğu bölgelere yönelmekte iken emeklilik sonrası göçlerde düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgeler tercih edilmektedir.⁶

Dış göç, kendi ülkelerini ya da sürekli ikamet ettikleri ülkeyi terk eden bireylerin başka bir ülkede sürekli veya geçici olarak yeni bir yaşam kurmalarıdır.⁷ Başta istihdam ve eğitim amaçlı olmak üzere çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki göçleri içermektedir.

⁴Zeynep Aksoy, ‘‘Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim’’ **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(20), 2012, s. 292-293

⁵Martin Bell, Elin Charles-Edwards, ‘‘Measuring Internal Migration Around the Globe: A Comparative Analysis’’, **KNOMAD Working Paper**, No. 3, 2014, p. 2.

⁶Halis Başel, **Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas’ tan İstanbul’a Göç Örneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 19

⁷Richard Perruchoud, ‘‘International Migration Law: Glossary on Migration, IOM, 2004, (Çevrimiçi), http://www.iomvienna.at/sites/default/files/IML_1_EN.pdf, 7 Temmuz 2018

Dış göçlerde uluslararası ilişkilerin normları geçerlidir. Uluslararası hukuk kurallarının varlığı, göç alan ülkelerin belirleyici olmasına imkan sağlamaktadır. Dış göçlerde gelişmiş ülkelerin istihdam piyasaları önemli bir role sahiptir. Bu ülkelerde nitelikli işgücünün özellikle hizmet sektöründe yoğunlaşması sonucunda tarım ve sanayide işgücü açığı oluşmakta; özellikle vasıfsız işgücü gerektiren sektörlerdeki işgücü açığı bu göçlerde belirleyici olmaktadır.⁸

1.1.2. Zorunlu Göç- Gönüllü Göç

Zorunlu göçler, savaş, terör ve siyasi nedenler başta olmak üzere, ülke koşullarına bağlı olarak gerçekleşen ve bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan göçleri kapsamaktadır. Bu göçlerde baskı unsuru devletler veya eşdeğer sosyal kurumlardır.⁹

Zorla yerinden edilmenin hem ulusal hem de uluslararası sınırlar içerisinde istihdam, toprak kaybı, konut ve sosyal ağların kaybı gibi birçok olumsuz etkisi bulunmakta ve göç edenler için belirsizliklere neden olmaktadır.¹⁰ Uluslararası boyutta değerlendirildiğinde, devletler zorunlu göçleri, ulusal bütünlüğü ve bölgelerarası güvenliği tehdit eden siyasi bir sorun olarak görmektedirler.¹¹

Gönüllü göçler, herhangi bir baskı ve zorlama söz konusu olmaksızın bireylerin kendi istek ve arzuları dahilinde gerçekleşmektedir. Bu göçlerde, daha iyi istihdam ve yaşam koşulları gibi çekici faktörler önemli bir rol oynamaktadır.¹² Bununla birlikte bireylerin özellikle emeklilik dönemlerinde yaşamlarının geri kalan

⁸Muhittin Sağırlı, **Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 15

⁹William Petersen, “ A General Typology of Migration”, **American Sociological Review**, 23(3), 1958, p. 261

¹⁰Behrooz Morvaridi, “ Forced Migrants, Containment and Human Rights”, In **Rethinking Global Migration: Practices, Policies And Discourses in The European Neighbourhood**, ed. Ayşe Güneş-Ayata, KORA - Center for Black Sea and Central Asia, Ankara, 2008 p.32

¹¹Katy Long, “Forced Migration Research and Policy: Overview of Current Trends and Future Directions”, **Refugee Studies Centre Oxford Department of International Development**, 2010, p.29

¹²World Economic Forum: “Migration and Its Impact on Cities”, (Çevrimiçi), http://www3.weforum.org/docs/Migration_Impact_Cities_report_2017_low.pdf, 12 Haziran 2018

kısmını farklı yerlerde geçirmek amacıyla gerçekleştirdikleri göçler de gönüllülük kategorisinde yer almaktadır.¹³

Gönüllü göçlere neden olan temel faktörler iktisadi, sosyal veya kültürel olabilmektedir. Her ne kadar göçe zorlayan nedenler var olsa da, bireyleri göçe zorlayan fiziki bir zorlama bulunmamaktadır. Bireyler kendisine ve ailesine daha iyi bir gelecek oluşturmak, ekonomik koşullarını iyileştirmek ve daha iyi sosyal koşullara ulaşmak amacıyla göç etmektedirler.¹⁴

1.1.3. Diğer Göç Türleri

Zamana, mesafelere, koşullara ve sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak gerçekleşen diğer göç türlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

Geçici Göçler, gezi, eğitim veya iş amaçlı göçlerden oluşmaktadır. Bu göçlerde uzun vadeli yerleşme amacı bulunmamaktadır. Mevsimsel göçleri de kapsayan geçici göçler, yılın belli dönemlerinde gerçekleşmektedir.

Mevsimsel göçlerde bireyler her yıl düzenli aralıklarla yer değiştirmektedirler. Bu durumda kişiler yılın belirli dönemlerinde belirli aralıklarla birden daha fazla mekanda bulunmaktadırlar. Burada göç eden gruplar, birden fazla sosyal ve kültürel yapı ile iç içe yaşamaktadırlar.¹⁵

Kalıcı göçler, uzun vadeli göç hareketlerini kapsamaktadır. Daha çok yerleşme amacı ile gerçekleşen kalıcı göçler, koşullara göre gönüllü olabileceği gibi zorunlu da olabilmektedir. Bireylerin daha iyi bir eğitim ve yaşam sürdürebilme amacıyla gönüllü göçleri kapsayan kalıcı göçler, savaş terör veya doğal afet gibi nedenlerle oluşan zorunlu göçleri de içermektedir.¹⁶

Kalıcı veya geçici göçlerin ilk aşaması o ülkede çalışma veya oturma izni alınması ile başlar. Sınırlı sayıda verilen bu izinlerde ülkeler göçmen ihtiyacına göre

¹³Deniz Özyakışır, **İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA 2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2012, s. 12

¹⁴Başel, a.g.e., 2003, s. 28

¹⁵Serdar Sağlam, "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme," **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:5, 2006, s. 34

¹⁶Yüksel Koçak, Elvan Terzi: "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3(3), 2012, s. 170.

düzenlemektedirler. Geçici görülen göçmenlere daha kısıtlı haklar verilirken, kalıcı olmasına karar verilen göçmenlere daha kapsamlı toplumsal ve siyasal haklar tanımaktadırlar¹⁷

Bireysel göçler, kişilerin bireysel ya da aileleri ile birlikte göç etmesi durumuna denilmektedir. Kitlesel göçlerin aksine bu göç türünde göç maliyetleri genelde kişinin kendisi tarafından finanse edilmekte veya devlet desteğiyle gerçekleşmektedir.¹⁸ Bireylerin kendi birikim ve becerileri ile yapmış oldukları göç türü olup bireylerin kendi özerk kararları ile alınmaktadır.¹⁹

Kitlesel göç, göçmenlerin toplu halde gerçekleştirdiği göç hareketleridir. Bu göçler, devlet politikası çerçevesinde sürgünleri içerebileceği gibi kıtlık, savaş ve bölgesel güvenliğe bağlı olarak gerçekleşen toplu göç akımlarını kapsamaktadır.

Bu göç akımları daha çok komşu ülkelere gerçekleşmektedir. Geri dönebilme olanaklarının daha kolay olmasından dolayı daha çok sınırdaki ülkeler tercih edilmektedir. Yakın yere sığınma olanağı, sığınmacı sayısını artırarak göç edilen ülkelerde bir takım sorunlara neden olmakta ve mülteci sorununu beraberinde getirmektedir.²⁰

Zincirleme göçler, bireylerin göç hakkındaki görüşlerinin etkisiyle ilişki içerisinde bulunduğu grubu da etki altına alarak göç kararı almalarını sağlamalarıyla meydana gelmektedir. Bireylerin göç ettikleri yerler hakkındaki görüşlerinin belirleyici olduğu bu göç türünde göçler, bireysel olmayıp cinsiyete ve yaşa göre değişmektedir.²¹

Potansiyel göçmenlerin daha önceki göçmenlerle aralarındaki sosyal ilişkiler aracılığı ile konaklama, istihdam, ulaşım gibi fırsatlardan yararlandıkları göç türü

¹⁷Ahmet İçduygu, Sema Erder, Faruk Gençkaya, “Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere”, **TÜBİTAK Projesi**, 2009, s. 69

¹⁸AFAD, “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri”, (Çevrimiçi), <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=g%C3%B6%C3%A7>, 3 Haziran 2018

¹⁹Osman Ağır, Murat Sezik, “Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(1), 2015, s. 98

²⁰Mustafa Koçancı, Mete Kaan Namal, “Kitlesel Göç Hareketleri ve Türkiye”, **Journal of Sustainable Agriculture**, No. 163, 2017, s. 237

²¹Ağır, a.g.e., s. 98.

olup göçlerin neden olduğu risk, maliyet ve belirsizlikleri azaltması bakımından göçmenlere birçok avantaj sağlamaktadır.²²

Yasal göçler, gerekli koşulların sağlanması ve izin belgelerinin edinilmesi sonrasında gerçekleştirilen göç hareketleridir. Resmi izin ve başvurular ile ilerleyen yasal göçler evlilik, eğitim veya iş amaçlı kısa vadeli göçmenleri kapsadığı gibi uzun süreli kalmayı planlayanları da kapsamaktadır.²³

Yasal göçlerin yasadışı göçleri azaltması beklenmesine rağmen, potansiyel yasadışı göçmenlerin uluslararası ağlarını genişletmek suretiyle yasadışı göçleri artırabilme durumlarıyla da karşılaşılmaktadır.²⁴

Yasadışı göçler, düzensiz göç olarak da adlandırılmakta; göç veren, göç alan ve transit ülkelerin düzenleme normlarının dışında gerçekleşmektedir.²⁵ İnsan ticareti, silah kaçakçılığı gibi yasal olmayan ve her türlü uluslararası suç içeren tüm giriş ve çıkışları kapsamaktadır.²⁶

Yasadışı göçler yaygın bir göç türü olup zamanı ve yönü kestirilemeyen; göç edenlerin sosyo-ekonomik koşullarının hızla değişebildiği transit ve mekik göçleri kapsamaktadır. Düzensiz göçler içerisinde değerlendirilen mekik göçler, belirli bir süre dahilinde bir ülkeye gidilip sonra tekrar geri dönülmesini (ülkeler arasındaki bavul ticareti gibi); transit göçler ise hedef ülkeye giderken farklı bir ülkede geçici olarak kalınmasını ifade etmektedir²⁷

Ancak kimi zaman transit göçmen terimi yanıltıcı olabilmektedir. Transit göç, kimi zaman yerini ikinci en iyi seçenek kavramına bırakabilmektedir. Kuzey Afrika'yı (özellikle Libya'yı) öncelikli gören mültecilere karşın Avrupa'ya giremeyen

²²John S. MacDonald, Leatrice D. MacDonald, “Chain Migration Ethnic Neighborhood Formation and Social Networks”, **The Milbank Memorial Fund Quarterly**, 42(1), 1964, p. 82

²³Yasemin Akis Kalaylıoğlu, “Ankara'daki İranlı Düzenli Göçmenlerin Farklı Sermayeleri ve “Düzenli” Kalma Stratejileri”, **Turkish Journal of Population Studies**, No. 36, 2014, s. 35

²⁴Michael Clemens, Kate Gough, “Can Regular Migration Channels Reduce Irregular Migration?”, (Çevrimiçi), <https://www.cgdev.org/sites/default/files/can-regular-migration-channels-reduce-irregular-migration.pdf>, 9Temmuz 2018

²⁵Göç İdaresi Başkanlığı, Göç Terimleri Sözlüğü,(Çevrimiçi), http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu.pdf, 11 Mayıs 2018

²⁶Gulnara Mendikulova, “Migration between Central Asia and the European Union: Problems and Perspectives”, (Ed.) Aykan Erdemir vd. **Rethinking Global Migration: Practices, Policies, and Discourses in the European Neighbourhood**, 2008. p. 195

²⁷Abdurrahman Yılmaz, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 9(2), 2014, s. 1687.

göçmenlerin önemli bir oranının Kuzey Afrika'da ikinci en iyi seçenek olarak kalmayı tercih etmeleri bu duruma örnek verilebilir.²⁸

Mübadele göçleri, iki ülkenin kendi aralarında anlaşarak vatandaşlarını karşılıklı olarak değiştirmesini ifade etmektedir. Savaş sonrası sınırların değişmesi sonucunda, diğer ülkelerde kalan bölgelerde yer alan bireylerin ana ülke ile ilişkilerinin devam etmesi; dini ve kültürel bağların sürekliliği için başvuru bir uygulamadır. Bu göçler, sadece din ya da etnik kökene bakılarak gerçekleştiğinden dolayı bireylerin doğup büyüdüğü yerleri ve kültürlerini terk etmelerine yol açmakta; göç edenleri olumsuz etkileyebilmektedir. Ülkeler açısından değerlendirildiğinde, nüfusun uyum sorununa neden olabilmektedir.²⁹

Tersine göçler, başka bir bölge veya ülkeye göç eden bireylerin bir süre sonra tekrar eski yerleşim yerlerine göç etmelerini ifade etmektedir. Göç edilen yerlerdeki ekonomik yavaşlama, bireylerin işsiz kalmalarına ve daha önce göç etmiş oldukları bölgelere yeniden gitmelerine neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra göç edilen yerlerde eğitim, çevresel ve iklimsel koşullar, kent hayatının getirmiş olduğu stres gibi nedenler özellikle kentlerden kırsal alanlara göç nedenleri arasındadır. Öte yandan çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan ve bu kurumlardan emekli olanlar da tersine göçte yer almaktadırlar³⁰

İşgücü göçleri, bir ülkedeki işgücü açığının diğer ülkelerdeki işgücü fazlasıyla giderildiği göç türüdür. Gelişmekte olan ülkelerde düşük ücrete sahip niteliksiz işgücü, gelişmiş ülkelerdeki daha yüksek ücrete sahip işgücünün yerine ikame edilmekte; bu ise işgücü piyasasında rekabeti arttırmakta; ücretleri azaltarak göç alan ülkedeki işverenler için maliyet avantajı sağlamaktadır. Göç veren ülkeler açısından değerlendirildiğinde, bu durum işgücü piyasasındaki yoğunlaşmayı

²⁸Hein De Haas, “Trans-Saharan Migration to North Africa and the EU: Historical Roots and Current Trends”, **Migration Information Source**, (Çevrimiçi), <https://www.migrationpolicy.org/article/trans-saharan-migration-north-africa-and-eu-historical-roots-and-current-trends/> 7 Temmuz 2018

²⁹Sayın, **a.g.e.**, s. 3

³⁰Nevzat Gümüş, Ali İlhan, Ali E. Gülersoy, “Bir Tersine Göç Örneği: Köprücük Köyü (Varto-Muş)”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 8(6), 2013, s. 235

azaltmaktadır. Göç eden bireylere yeni nitelik ve tecrübe kazandıran bu süreç, tersine göç etmeleri durumunda yerli sanayiye pozitif katkı sağlamaktadır.³¹

Beyin göçleri, az gelişmiş ülkelerdeki eğitim düzeyi yüksek bireylerin gelişmiş ülkelere göçlerini ifade etmektedir.³² Beyin göçleri, eğitim amaçlı göçlerin devamı niteliğinde olabileceği gibi ülke içerisinde yetişmiş nitelikli ve eğitilmiş işgücünün farklı ülkelere göç etmesi şeklinde de gerçekleşebilmektedir.³³

Bazı gelişmekte olan ülkeler, yüksek ekonomik büyüme beklentisi ile eğitim yoluyla beşeri sermayeye önemli oranlarda yatırım yapmaktadırlar. Ancak hedeflenen büyüme oranları her zaman sağlanamamakta; bu durum eğitilmiş işgücü arz fazlasına neden olarak beyin göçlerini beraberinde getirmektedir.³⁴

1.1.4. Göç Kavramına Teorik Yaklaşımlar

İstatistiki verilerdeki yetersizliklerden dolayı göz ardı edilen göçler, 1930'lı yıllara gelindiğinde kentleşme hareketleri ve Büyük Buhranın etkisiyle kapsamlı bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. ABD ve Batı Avrupa'da kırsaldan kentlere göçlerle birlikte kent nüfusunun hızlı bir artış göstermesi ve kırsal kesimden gelen göçmenlerle birlikte kentlerde var olan işsizliğin daha da artırması, göçlere olan ilgiyi artırmış; farklı perspektiften değerlendiren birçok teorisinin ortaya konmasına neden olmuştur.³⁵

1.1.4.1. Raveinstein'in Göç Kanunları

Göçlere yönelik çalışmaların başında Ravenstein'in 1885 ve 1889 yıllarında yayımlanan "*Göç Kanunları (The Laws of Migration)*" gelmektedir. Göçlere yönelik

³¹Yusuf Sayın, Ahmet Usanmaz, Fırat Aslangiri, "Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği", **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 18(31), 2016, s. 3

³²Fatih Çelik, "İç Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı ile Analizi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(13), 2002, s. 278.

³³ Aksoy, **a.g.e.**, s. 295

³⁴John Samuel, Susan George, "Globalization, Migration and Development", **Canadian Studies in Population**, 29(1), 2002, p.41

³⁵Michael J. Greenwood, Gary L. Hunt, "The Early History of Migration Research", **International Regional Science Review**, 26 (1), 2003, p. 2-3.

ilk kapsamlı çalışma olan ve sonraki göç akımlarına öncülük eden çalışmada yer alan göç kanunları aşağıdaki gibidir:³⁶

i. Göç ve mesafe: Göçlerin büyük çoğunluğu kısa mesafeli yerlere, ticaret ve sanayinin geliştiği merkezlere doğrudur.

ii. Göç basamakları: Hızla büyüyen şehirlerin cazibe merkezi haline gelmesiyle birlikte kırsal kesimden merkezi yerlere olan göçler artmakta; kırsal kesimde azalan nüfus, daha uzak bölgelerde yer alan bireylerin bu bölgelere göçüyle dengelenmektedir. En uzak bölgelerde yer alanların gittikçe merkezi yerlere göç etmeleriyle göç süreci basamaklar halinde evrensel bir boyuta ulaşmaktadır.

iii. Yayılma ve emme: Göç olgusunda yayılma ve emme, birbirini besleyen iki önemli kavramdır. Merkezi yerlere göçlerin hızlı artışına rağmen, bu bölgelerdeki hızlı büyüme sonucunda artan nüfus da hızla emilmektedir.

iv. Göç zincirleri: Göçün her ana akımı, dengeleyici bir karşı akım yaratmaktadır. Buna göre göçler, zincirleme olarak gelişmekte; göç alan yerler aynı zamanda göç vermektedir.

v. Doğrudan göçler: Bu durumda bireyler, göç kararı alırken daha yakın yerleri değil, sanayi ve ticaretin gelişmiş olduğu merkezi alanları tercih etmekte; mesafeler göç kararlarında önemli bir rol oynamamaktadır.

vi. Kır ve kent yerleşimcileri farkı: Buna göre kent yerleşikleri, kırsal alan yerleşiklerine göre daha az göç etme eğilimindedirler.

vii. Cinsiyet farkı: Kadınlar, kısa mesafede erkeklere göre göç etmeye daha fazla yatkındırlar. Erkekler ise, uzun mesafeli göçlere daha fazla katılmaktadırlar.

Ravenstein'in (1885,1889), göç akımları ile ilgili çalışmasından şu sonuçlar çıkarılabilir:³⁷

i. Göçlerin büyük bir çoğunluğunun kısa mesafeli olması yakın bölgelerin göçlerden etkilenmesine neden olmaktadır.

ii. Kırsal ve kentsel alanlar farklı ekonomik faaliyetlerde uzmanlaşmışlardır. Kırsal alanlar birincil sektörlerde gelişmiş iken, kentsel alanlar orta ve yüksek

³⁶ Ernst G. Ravenstein, "The Laws of Migration", **Journal of the Statistical Society of London**, 48(2), 1885; Ernst G. Ravenstein, "The laws of Migration", **Journal of the Royal Statistical Society**, 52(2), 1889

³⁷Gutkar, a.g.e., s. 124-125

dereceli iş kollarında uzmanlaşmışlardır. Bu nedenle bu iki alan farklı sosyo-ekonomik koşullara sahiptir.

- iii. Uzun mesafe göçlerin büyük çoğunluğu, sanayi ve ticaretin kentlerde daha fazla gelişmiş olmasından kaynaklanmaktadır.
- iv. İç göçlerde kadın hakimiyeti söz konusu iken, uluslararası göçlerde erkekler ön plana çıkmaktadır.

Göçlerin aşamalı özelliğe sahip olması, cinsiyet bağlamında kadınların kısa süreli göçleri tercih etmeleri, teknolojik gelişmelerin göçleri teşvik etmesi, baskıcı uygulamaların ve zor yaşam koşullarının göçe neden olması gibi değerlendirmeler hala birçok toplum için geçerliliğini korumaktadır.³⁸

1.1.4.2. İtme-Çekme Kuramı

Lee (1966), “*A Theory of Migration*” adlı makalesinde Ravenstein’in Göç Kanunlarının, göçlere yönelik yapılan birçok çalışmada referans alındığını; bu konuda sayısız çalışma ortaya konmasına rağmen bunların göç literatürüne birkaç genellemeden öte katkı sağlayamadığını öne sürmüştür.³⁹

Lee (1966), basit bir şema oluşturmuş ve göçleri etkileyen çekici ve itici faktörlere yer vermiştir. Buna göre, bireyleri bölgede tutmak veya göç çekmek için birçok faktör bulunmakta; bu çerçevede oluşturulan diyagramda çekici, itici ve nötr faktörler dört ana başlık altında toplanmıştır⁴⁰:

- i. Yaşanılan yerlerle ilgili faktörler,
- ii. Göç edilecek yerlerle ilgili faktörler,
- iii. Engelleyici faktörler,
- iv. Kişisel faktörler,

İtme- çekme kuramına göre, göçler orijin bölgede itici, varış bölgesinde çekici nedenlere dayanmaktadır. Çekici faktörler, söz konusu bölge için göçmenleri

³⁸Hüseyin Bal vd. “Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 27, 2012, s. 194

³⁹Everett S. Lee, “A Theory of Migration”, **Demography**, 3(1), 1966, p. 48.

⁴⁰Lee, **a.g.e.**, s. 50

çekerken yöre halkının göç etmesine engel olmaktadır. İtici faktörler, bölge dışına göçleri teşvik ederken bölgeye göçleri engelleyici bir rol üstlenmektedir. İtici faktörlerde düşük gelir ve işsizlik; çekici faktörlerde istihdam, yüksek ücret düzeyi, sağlık ve eğitim gibi değişkenler yer almaktadır.⁴¹

1.1.4.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Stouffer (1940) kesişen fırsatlar üzerinde durmuş; göç ile ilgili çalışmalarda itici ve çekici faktörlere değinildiği; ancak göç-mesafe ilişkisine yeterince yer verilmediğini öne sürmüştür. Stouffer, ayrıca göç edilecek yerdeki imkanların önemine vurgu yaptığı çalışmasında, belirli mesafedeki bölgelere göç eden insan sayısı ile o mesafede yer alan imkanlar arasında doğru orantı olduğunu öne sürmüştür.⁴²

Kuramın uluslararası göç çalışmalarına en önemli katkısı, mesafeye bağlı olarak göç sürecinde ortaya çıkabilecek zorlukları da göz önünde bulundurmasıdır. Göçlerde ülke sınırları ve bu süreçte yaşanabilecek olumsuzluklar, göç üzerinde önem taşımaktadır. Her ülkenin bir kontrol mekanizmasının varlığı, göçleri sınırlandıran bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.⁴³

1.1.4.4. Bağımlılık Okulunun (Merkez-Çevre) Göç Kuramı

1970’li yıllarda Wallerstein, Galtung, Amin, Castle ve Kosack tarafından öne sürülen 1980’li yıllara gelindiğinde Sassen, Castles ve Portes tarafından geliştirilen kuram gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki sömürü ve çıkarıya dayanan ilişkiler üzerine kurulmuştur. Teoriye göre göç, ekonomik gelişmeyi yol açan bir mekanizma işlevi görmekten ziyade emek göçü veren ülkelerdeki işgücünün gelişmiş ülkeler lehine kullanılmasına dayanmaktadır.⁴⁴

⁴¹Fatih Çelik, “İç Göçler: Teorik Bir Analiz”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(4), 2005, s. 174

⁴²Samuel A. Stouffer, “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, **American Sociological Review**, 5(6), 1940, p. 846.

⁴³Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, No. 17, 2006, s. 77-78

⁴⁴Fuat Güllüoğlu, “Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(2), 2012, s. 67

Merkez-çevre kuramında uluslararası göçler, gelişmekte olan ülkelerde kapitalist piyasa oluşumunun doğal bir sonucudur. Uluslararası göçün ücret farklılıkları veya ülkeler arasındaki istihdam farklılıkları ile ilgisi bulunmamakta; göçler daha çok piyasa yaratma dinamiklerinden ve küresel ekonominin yapısından kaynaklanmaktadır. Öte yandan uluslararası göçler piyasa ekonomisinde küreselleşmenin sonucu olduğundan, hükümetlerin göçleri etkilemesinin yolu şirketler aracılığıyla yurt dışına yatırım faaliyetleri düzenlemesidir.⁴⁵

Teoride merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göçmen kabulüne yönelik politikaları göçlerde belirleyici bir role sahiptir. Daha çok nitelikli ve iyi yetişmiş işgücü talep edilmekte ve çevre ülkelerden merkez ülkelere gelen göçmenler düşük ücretle çalıştırılmakta; vasıfsız işgücü ise bir anlamda merkez ülkelerde emek yoğun sektörlerde ucuz girdi anlamına geldiğinden maliyetlerin önemli ölçüde azalmasına neden olmaktadır⁴⁶

1.1.4.5. İlişkiler Ağı Kuramı

Göç sonrası oluşan ağların göçler üzerindeki etkisini vurgulayan bu teoriye göre, göçlerle birlikte göçmen ağları kademeli olarak oluşmakta; bu ağlar sonraki göçmenler için maliyetleri azaltarak yeni göç fırsatlarını yaratmaktadır. Kuramda, göç maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı sadece orta ve üst gelir düzeyine sahip bireyler göç edebilmekte, ancak zamanla oluşan ağlarla ve göçmen transferleriyle koşullar ve maliyetler değişmekte; bu durum daha yoksul kesime göç imkanı sağlayarak göçlerin daha geniş bir alana yayılmasına neden olmaktadır.⁴⁷

Göçleri destekleyici bir faktör olarak öne çıkan ağlar, potansiyel göçmenleri olumlu etkilemektedir. Göç edilen ülkedeki göçmen ağları sonucunda yardımlaşma mekanizmaları ve bürokratik sürecin etkin kullanılmasıyla göçlerin ekonomik ve sosyal maliyeti azalmaktadır.⁴⁸

Ağlar, göçleri özendirerek göç etme isteğini canlı tutmakta ve yaygınlaştırmakta; göçün yol açtığı masrafları ve riskleri azalttığından ücret farklılıkları önemini

⁴⁵Douglas Massey et. al., “Theories of International Migration: A review and Appraisal”, **Population and Development Review**, 19(3), 1993, p. 448

⁴⁶Çağlayan, **a.g.e.** s. 80-81

⁴⁷David McKenzie, Hillel Rapoport, “Network Effects and the Dynamics of Migration and Inequality: Theory and Evidence from Mexico”, **Journal of Development Economics**, 84(1), 2007, p. 6

⁴⁸Çağlayan, **a.g.e.**, s. 86

kaybetmektedir. Ayrıca ağlar, yeni göçmenlere ve göç edilen yerlerdeki potansiyel göçmenlere toplumdaki fırsatlar konusunda yol gösterici olmakta ve göç edilen yerlere uyum sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁹

1.1.4.6. Fayda Maliyet Yaklaşımı

Sjaastad (1962), Schultz (1971) ve Todaro (1980) tarafından öne sürülen yaklaşıma göre, bireyler göç kararlarında fayda ve maliyetleri ön planda tutmaktadırlar. Schultz, maliyet ve fırsatların göç kararlarında belirleyici role sahip olduğunu vurgularken, Sjaastad göç maliyetlerini parasal ve parasal olmayan maliyetler olarak ayırttığı çalışmasında göçlerin parasal maliyetleri kadar fırsat maliyetlerine de değinmekte, Todaro beklentilerin ve fırsatların göç kararlarında belirleyici olduğunu öne sürmektedir.⁵⁰ Göçleri beşeri sermaye kavramı çerçevesinde analiz eden yaklaşım, bireylerin göç etme kararlarının göçlerin fayda veya maliyetlerine bağlı olarak şekillendiğini öne sürmektedir.⁵¹

Fayda-maliyet hesabı yapılan modelde, göçlerden genellikle parasal bir pozitif net getiri beklenmektedir. Öte yandan uluslararası göçler, beşeri sermayeye yatırım olarak kabul edilmektedir. Bireyler bilgi ve becerilerini en verimli olabilecekleri yere taşıyarak yüksek ücretlere ulaşmayı hedefler; ancak bunun için göze almaları gereken bazı maliyetler bulunmaktadır. Bunlar genel olarak yolculuk maliyetleri, göç ederken ve iş ararken günlük yaşam maliyetleri, işgücü koşullarına uyum güçlüğü, dil öğrenme çaba ve maliyeti ile yeni ilişkiler kurmanın psikolojik maliyetlerini kapsamaktadır.⁵²

1.1.4.7. Göçün Yeni Ekonomisi

1990'larda Oded Stark tarafından geliştirilen teoriye göre, az gelişmiş ülkelerde göç veren haneler yerel ekonomideki konjonktürel daralma dönemlerinde

⁴⁹Güllüpinar, **a.g.e.**, s. 76

⁵⁰Paul T. Schultz, "Rural-urban Migration in Colombia", **The Review of Economics and Statistics**, 53(2), 1971; Larry A. Sjaastad, "The Costs and Returns of Human Migration", **Journal Of Political Economy**, 70(5), 1962; Michael Todaro "Internal Migration in Developing Countries: a Survey In Population and Economic Change in Developing Countries", ed. Richard A. Easterlin, **University of Chicago Press**, 1980, pp 361-402

⁵¹Çelik, **a.g.e.**, 2005, s. 168

⁵²Massey, vd. "Uluslararası Göç Kuramlarının bir Değerlendirmesi", **Göç Dergisi**, 1(1), 2014, s. 14

gelirlerindeki azalmayı, göç eden aile bireylerinin gönderdikleri havaleler ile dengelemektedir. Kuramda, göç kararları bireysel alınmamakta; hanehalkının ortaklaşa kararıyla ekonomik koşullar göz önüne alınarak verilmektedir. Bu nedenle aileler ekonomik daralmalara önlem olarak bir ya da daha fazla hane halkını istihdam amaçlı başka yerlere gönderme kararı almaktadır⁵³.

Göçü aktif bir girişim olarak açıklayan teoride piyasaya giriş, gelir eşitsizliği, göreli yoksulluk ve sosyal güvenlik gibi kavramlar göçün belirleyicileri olarak ön plana çıkan faktörlerdir.⁵⁴ Modelde göç kararları alınırken sadece gelir maksimizasyonu ve ücretler değil, aynı zamanda riskler de hesaba katılmaktadır. Risk minimizasyonu (kuraklık, kasırga nedeniyle ekin yetmezliği veya ani işsizlik gibi durumlara karşı) piyasa ekonomisinin yeterince gelişmediği, özellikle tasarruf, sigorta veya kredi gibi seçeneklerin yetersiz olduğu azgelişmiş ülkelerde ön plana çıkmaktadır.⁵⁵

Sistemin işleyişini açıklayacak olursak, gelişmiş ülkelerde riskler resmi sigorta düzenlemeleri ile kontrol altına alınmakta; kuraklık ya da hasar durumunda ürün bedeli sigortalı üreticiye ödenmekte; böylece ailelerin ekonomik refahları garanti altına alınmaktadır. Ancak sigorta sisteminin yetersiz olduğu ülkelerde, aileler bir veya daha fazla işçiyi farklı bölge veya ülkelere göndererek kendi kendilerini sigortalamayı amaçlamaktadırlar. Böylece hasadın yetersiz olması durumunda, haneler gelirlerini garanti altına almaktadırlar.⁵⁶

1.1.5. Göçün Etkileri

Göçler, toplumsal ilişkilerden iktisadi faktörlere kadar birçok değişken üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Göçmenlerin, özelliklerine ve ülke koşullarına bağlı olarak sonuçları değişkenlik gösteren göçlerin, özellikle işgücü piyasaları,

⁵³Güllüpinar, **a.g.e.**, s. 62

⁵⁴De Haas, “The Determinants of International Migration”, **DEMIG Working Paper**, No: 32, 2011, p.9.

⁵⁵Douglas Massey et. al., **Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium**, Oxford University Press, 1999; King, Russell, “Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer”, **Willy Brandt Working Paper**, No. 3/12, Malmö University.

⁵⁶Massey **a.g.e.**, 1993, s. 437.

sosyal yapı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kalkınma politikalarının uygulanmasında önemlidir.

1.1.5.1. İşgücü Piyasaları üzerindeki Etkisi

Göçler, işgücü piyasalarını başta ücretler olmak üzere işgücü arz ve talebi açısından etkilemekte; bu durum yerel ücretler, istihdam, mal ve hizmetlere yönelik arz ve talebin yanı sıra birçok iktisadi ve sosyal değişimi beraberinde getirmektedir.⁵⁷

Göçlerin iş gücü piyasasındaki önemli etkilerinden biri bölgeler arasındaki ücret eşitsizliği üzerinedir. İşgücünün düşük ücretli bölgelerden yüksek ücretli bölgelere doğru göç etmesi, bölgeler arasındaki ücret farklarını azaltmaktadır. Göç alan bölgelerde, ücretlerin düşmesine bağlı olarak kişi başına gelir azalırken, göç veren bölgelerde işgücü arzındaki düşüşe bağlı olarak ücretler yükselmekte ve kişi başına gelir artmaktadır. Bu çerçevede göçler bir taraftan bölgeler arasındaki ücret farklılıklarını minimize ederek bölgesel dengesizlikleri azaltırken, öte yandan bölgeler arasındaki nitelikli işgücü dağılımını bozarak dengesizlikleri artırmaktadır.⁵⁸

Eğitim düzeyi düşük olan emek yoğun işgücü ile eğitim düzeyi yüksek nitelikli işgücü göçünün (beyin göçü) etkileri birbirinden farklıdır. Nitelikli işgücünün yaratacağı katma değer daha yüksek olduğundan bu göçler, göç veren yerleri olumsuz etkilerken, göç alan yerlere ise pozitif katkı sağlamaktadır.⁵⁹ Göçlerin göç veren bölgelere sağlayacağı pozitif katkı ise kırsalda işgücü talebini artırarak işsizlik oranlarını azaltmasıdır.⁶⁰

Göçlerin işgücü piyasasındaki etkilerinden biri de istihdam piyasalarında yol açtığı yapısal değişikliklerdir. Daha önce kırsal bölgelerde yaşayan ve gizli işsiz sayılan kimi bireyler göç ettikleri yerlerde açık işsiz haline dönüşmekte; hizmet

⁵⁷OECD, “The Economic Impact of Migration: Why the Local Level Matters”, International Migration Outlook, 2016, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/els/mig/IMO-2016-chap3.pdf>, 15 Nisan 2017

⁵⁸Charles Ackah, Denis Medvedev, “Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts”, **International Journal of Social Economics**, 39(10), 2010, p. 781; Joanna Wolszczak-Derlacz, “The Impact of Internal and International Migration on Regional Convergence in Poland”, **Contemporary Migrations: European and Polish Dilemma**, 2009, p. 92.

⁵⁹Kurt, a.g.e., s. 174

⁶⁰Nong Zhu, Xubei Luo “The Impact of Migration on Rural Poverty and Inequality: a Case Study in China”, **Agricultural Economics**, 41(2), 2010, p. 26.

sektöründe işgücü arzına neden olan bu durum, informel sektörün büyümesine yol açarak formel işgücünün pazarlık gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenle yoğun göçlerin yaşandığı dönemlerde ortaya çıkan işgücü arzı, ücretlerin düşmesine neden olmaktadır.⁶¹

Göçler, işgücü piyasasında ikili yapıya neden olabilmektedir. Göç edenler, gittikleri yerlerde negatif ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve meslek edinmede yerel çalışanlardan ayrışabilmektedirler. Bu kimselerin idari veya teknik alanlarda çalışma olanakları kısıtlı olup, personel hiyerarşisi içerisinde daha çok en alt kademedeki görevlerde çalışabilmektedirler⁶².

Sosyal açıdan değerlendirildiğinde, kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması ve özelleştirme sonucunda artan işsizliğe kırsaldan kentlere olan göçlerin de eklenmesi, kentlerde sosyo-kültürel çatışma ortamına neden olabilmektedir.⁶³ Bu durum, bir yandan işsizliğe ve uyum sorunlarına; öte yandan kamu kaynaklarının verimsiz kullanımına yol açabilmektedir.⁶⁴

1.1.5.2. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi

Sanayileşme, kentlerde işgücü ihtiyacını artırarak kırsal alanlardan kentlere göçlerin başlıca nedenini oluşturmaktadır. Sanayileşme ve modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme ise, toplumun iktisadi ve sosyo-kültürel yapısı üzerinde birçok değişimi beraberinde getirmektedir.⁶⁵

Kırsal kesimde yaşayanların kentsel alanlara göç etmeleri sonrasında iş bulabilmeleri, bu kesimin kente uyumu için yeterli olmamakta; kültürel bir değişim geçirmeleri gerekmektedir. Uyum süreci, en az birkaç kuşağın geçmesi gibi uzun bir

⁶¹Sevinç Bahar Yenigül, “The Effects of Migration on Urban”, G.U. Journal of Science 18(2), 2005, s. 281; Sedat Murat, “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de İşgücünün Yapısı”, **Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını**, Yayın No: 38, 2000, s. 317

⁶²Meiyan Wang, Fang Cai, “Local vs. Migrant Workers: Employment Opportunities and Wage Differentials in Urban China”, **Whalley, Cesifo Economic Studies Conference**, 2004

⁶³Michael C. Seeborga, Zhenhu Jinb, Yiping ZhucSeeborg, “The New Rural-Urban Labor Mobility in China: Causes and Implications”, **The Journal of Socio-Economics**, 29(1), 2000, p. 40

⁶⁴Gimba ve Kumshe, **a.g.e.**, s. 171.

⁶⁵M. Fatih Çan, “Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi”, Fırat Kalkınma Ajansı, (Çevrimiçi),

http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLE%20VE%20KALKINMA%20ETK%20C4%B0LE%20C5%9E%20SANA%20Y%20C4%B0LE%20C5%9E%20VE%20KALKINMA%20ETK%20C4%B0LE%20C5%9E%20C4%B0M%20C4%B0.pdf 7 Temmuz 2017; Ahmet Saltık, “Türkiye’de Göçler”, (Çevrimiçi), http://ahmetsaltik.net/arsiv/2012/06/Turkiyede_gocler_9.11.01.pdf, 13 Mayıs 2018

zamanı gerektirmektedir. Bunun yanı sıra göçler, hem kırsalda hem de kentlerde cinsiyet dağılımını değiştirerek özellikle erkeklerin kentlerde kümelenmesine yol açmakta; bu durum bazı sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Kentsel alanlara göç edenler, çoğunlukla çok çocuklu ailelerden oluşmakta ve ağırlıklı olarak gecekondualarda barınmaktadırlar. Gecekondulaşma, hem mekansal hem de toplumsal sorunlara yol açmakta; alt yapı yetersizliği ve konut kalabalığına neden olan bu durum çocukların sosyalleşme sürecinde kentli kimlik kazanmalarını olumsuz etkilemektedir. Aile içi iletişimsizlik ve kuşaklar arası çatışmaya neden olabilecek bu süreç, işsizlikle bir araya geldiğinde suç oranlarında artışı beraberinde getirmektedir.⁶⁶

Göçler, sağlık kanalı yoluyla sosyal hayatta bazı değişimleri beraberinde getirmektedir. Özellikle çocuk sağlığı noktasında pozitif etkiye sahip olan göçler, bebek ölüm hızlarının düşmesine olanak sağlamaktadır. Bu durumun oluşmasında, göçmen ailelerin sağlık bilgisi düzeylerinin artması ve bilinçlenmelerinin yanı sıra göçmen havaleleri sonucunda hane halkı gelirinin artması gibi faktörler etkilidir.⁶⁷ Öte yandan zorunluluklardan kaynaklanması durumunda göçler, göçmenler üzerinde başta depresyon olmak üzere kaygı bozukluğu gibi bir takım psikolojik sorunlara neden olabilmektedir.⁶⁸

1.1.5.3. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

İstihdamı etkileyerek işgücü piyasasında değişikliklere neden olan göçler, üretim artışına, sanayinin gelişmesine ve ulusal üretkenliğe pozitif katkı sağlamaktadır. Bu etkinin oluşmasında göçmenler önemli bir yere sahiptir. Gelişmiş ülkelerin göç politikaları sonucunda eğitilmiş ve nitelikli işgücüne daha fazla göç imkanı verilmesi bu ülkelerin üretim kapasitelerini artırmakta; bu da ekonomik

⁶⁶Mustafa Öztürk ve Nihat Altuntepe, “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, **Journal of Yaşar University**, 3(11), 2008, s. 1605-1606

⁶⁷David J. McKenzie. “Beyond Remittances: The Effects of Migration on Mexican Households”, **In International Migration, Remittances, and the Brain Drain**, Ed. Ç. Özden and M. Schiff, Washington D.C.: WorldBank, 2005, p. 124

⁶⁸Tamer Akar vd. “Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, 3(2), 2002, s. 101.

büyüme olumlu yönde etkilemektedir.⁶⁹ Göç veren az gelişmiş ülkeler açısından değerlendirildiğinde, bu durum beyin göçleri ile nitelikli işgücü kaybına neden olmakta ve göç veren ülkelerde ekonomik büyüme negatif etkilemektedir.⁷⁰ Ancak beyin göçleri, göç veren ülkelerde bireylerin daha fazla eğitim almalarında motive edici olabilmekte ve böylece beşeri sermaye stoğunu artırarak ekonomik büyüme artırmaktadır.⁷¹

Göçlerin büyüme üzerindeki önemli aktarım kanallarından biri olan göçmen havaleleri, kırsal kesimde yaşayan hanehalkına ek gelir kaynağı sağlayarak tüketim ve yatırım harcamalarını artırmakta; bu durum ise ekonomide çarpan etkisiyle büyüme pozitif etkilemektedir.

Göçmen havaleleri negatif anlamda değerlendirildiğinde enflasyona neden olabilmekte; reel döviz kurunda değerlenmeye yol açarak dış ticareti dezavantajlı hale getirebilmektedir. Ayrıca hanehalkına ek gelir sağladığından işgücü piyasasına katılım oranlarının düşmesine neden olabilmektedir.⁷² Bu durum büyüme negatif etkilemektedir.

Diğer bir yaklaşıma göre göçler, göç veren bölgelerde nüfusun azalmasına neden olmakta; buna bağlı olarak genç ve üretken işgücünü kaybeden kırsal bölgelerde azalan doğurganlık ve artan yaşlı nüfusla olumsuz etkilenen tarımsal üretim, büyüme olumsuz etkilemektedir.⁷³ Öte yandan aktif nüfusun göç etmesi sonucunda göç veren az gelişmiş bölgelerde girişimci sayısının azalmasına bağlı olarak üretken yatırımlar azalmakta; göç veren bölgelerin ekonomik gelişme hızları

⁶⁹Mari Kangasniemi et. al., “The Economic Impact of Migration: Productivity Analysis for Spain and the UK”, **Journal of Productivity Analysis**, 38(3), 2012, p. 2.

⁷⁰Frank Laczko, Lars Johan Lönnback, “Migration and Human Mobility: United Nations Task Team on the post-2015 UN Development Agenda” **Thematic Think Piece, IOM**, New York, 2012; Nadeem U. Haque, Se-Jik Kim, “Human Capital Flight: Impact of Migration on Income and Growth”, **IMF Staff Papers**, 42(3), 1995, p. 577; Noriyoshi Hemmi, “Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence: a Comment”, **Journal of Development Economics**, 77(1), 2005, p. 256; Richard H. Adams, “International Migration, Remittances, and the Brain drain: A study of 24 labor-exporting countries”, **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 3069, 2003, p.1

⁷¹Simon Commander, Mari Kangasniemi, L. Alan Winters, “The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature”, **Economic Policy Research (CEPR)**, 2004, p. 236; Michael Beine, Frederic Docquier, Hillel Rapoport, “Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence”, **Journal of Development Economics**, 64 (1), 2001; Andrew Mountford, “Can a Brain Drain be Good for Growth in the Source Economy?”, **Journal of Development Economics**, 53(2), 1997, p. 302

⁷²Natalia Catrinescu et. al., “Remittances, Institutions, and Economic Growth”, **World Development**, 37(1), 2009, p. 81.

⁷³Mustafa Yakar, Hakkı Yazıcı “Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 7 (2), 2009, s.168.

yavaşlamaktadır. Ayrıca bireylerin hem üretim faktörü hem tüketici oldukları göz önüne alındığında, ekonomik büyümeyinin olumsuz etkilenmesi beklenen bir olgudur.⁷⁴

Kalkınma ve göç ilişkisini Ters U hipotezine benzeten Bell ve Edwards'a göre, kalkınma ve kentleşme ilerledikçe kalkınma ve göçler arasında Kuznets tarzı ters U ilişkisi beklenmektedir. Göç veren bölgelere parasal ve parasal olmayan (deneyim) kaynak aktarımı bölgesel farklılıkları azaltmakta; bölgeler arasındaki göç akımlarının daha dengeli hal almasına neden olmaktadır.⁷⁵

1.1.5.4. Yoksulluk Üzerindeki Etkisi

Yoksulluk, bireylerin asgari yaşam standardını sağlayacak gelirden yoksun olmaları ve maddi imkansızlıklara bağlı olarak çeşitli kaynaklara erişememelerini ifade etmektedir.⁷⁶ Göç ve yoksulluk etkileşim içinde olan kavramlar olup yoksulluktan kaynaklanan göçler aynı zamanda yoksulluğu etkilemektedir. Buna bağlı olarak kimi bölgelerde yoksulluğu artıran göçler, kimilerinde ise azaltmaktadır.⁷⁷

İç göçlerin bölgesel yoksulluk üzerindeki etkisinde göç sonrası gelir transferleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle kırsal kökenli göçmen ailelere gönderilen transferler toplam harcamaların artmasına neden olmakta; ekonomide çarpan etkisine yol açan bu durum kırsal bölgelerde büyümeyi pozitif etkilemekte ve bireylerin yaşam standartlarını yükselterek kronik yoksulluğu azaltmaktadır.⁷⁸ Örneğin Çin'de yoksulluğu azaltan göçmen havalere, Güney Asya'da göç veren hanelerin % 15 daha fazla gıda harcaması yapmalarına olanak sağlayarak refah düzeylerini

⁷⁴Mustafa Öztürk, Nihat Altuntepe, "Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması", **Journal of Yaşar University**, 3(11), 2008, s.1599; Zainab Gimba, Mustapha G. Kumshe, "Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis", **Asian Journal of Business and Management Sciences**, 1(1), 2011, p. 171

⁷⁵Bell ve Elin, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁷⁶Tijen Şahin, "Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi", (Çevrimiçi), <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423938559.pdf> 30 Aralık 2018

⁷⁷Ronald Skeldon, "Rural-to-Urban Migration and Its Implications For Poverty Alleviation", **Asia-Pacific Population Journal**, 12(1), 1997, p. 1.

⁷⁸Wondimagegnhu, Beneberu. A., "Economic Impact of Rural-Urban Migration on Income and Poverty of Migrant Sending Rural Households: With Evidences from Southern Ethiopia", Doctoral Dissertation, Ruhr University of Bochum, 2012, p. 142.

artırmakta, Bangladeş'te göç veren hanelerde yoksulluğu yaklaşık % 30 düzeylerinde azaltmakta, Kamboçya'da göç veren hanelerin büyük çoğunluğunun kısa vadeli gıda gereksinimlerini karşılayabilmesine olanak sağlamaktadır.⁷⁹

Göçler, kırsal bölgelerde işgücü kaybına neden olmakta; bu durum kırsal ekonomilerde büyümeyi olumsuz etkileyerek bölgesel yoksulluğu derinleştirmektedir.⁸⁰ Öte yandan beyin göçleri göç-yoksulluk ilişkisinde önem arz etmekte; eğitilmiş işgücünün kaybı olarak görülen beyin göçleri, göç veren bölgelerde yoksulluğun artmasına neden olmaktadır.⁸¹ Ancak literatürde yaygın olan görüş, göçlerin bölgesel yoksulluğu azalttığı yönündedir.⁸²

1.1.5.5. Eğitim Üzerindeki Etkisi

Göç sonrası gelir transferi, göç veren hanelerde eğitim masraflarının karşılanmasına olanak sağlayarak okullaşmanın artmasına neden olmaktadır. Buna karşın, 16-18 yaş grubundaki bireylerin (özellikle erkek çocukların) göçleri, bu yaş grubunda bulunanların çalışma amacıyla eğitimlerini yarıda bırakmalarına yol açmaktadır. Ayrıca daha çok ebeveynlerin göç ettikleri göz önüne alındığında bu durum çocukların bakımına olan ilginin azalmasına neden olmakta ve bu süreç, çocukların okul başarısını olumsuz yönde etkilemektedir.⁸³

Göç veren hanelerin sosyo-iktisadi koşullarının yükselmesine olanak sağlayan havalere, tüketim harcamalarını artırarak bazı hanelere özel eğitime erişim imkanı sağlamaktadır.

⁷⁹Priya Deshingkar, "Internal Migration, Poverty and Development in Asia: Including the Excluded", **IDS Bulletin**, 37(3), 2006.

⁸⁰Wang, Xiaoqian: "Migration, Remittances, Poverty and Inequality in China: A Counterfactual Analysis", GATE Lyon Saint-Etienne Research Center of Universit Lumire Lyon, 2014, p. 11

⁸¹Skeldon, **a.g.e.**, s. 8

⁸²Richard H. Adams, "Remittances and Poverty in Guatemala", **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 3418, 2004; Rashid Memon, "Pakistan: Internal Migration and Poverty Reduction" in Migration, Development and Poverty Reduction in Asia, Proceedings of the Regional Conference on Migration and Development in Asia, Geneva, IOM, 2005; Adriana Castaldo, Priya Deshingkar, Andy McKay, "Internal Migration, Remittances and Poverty: Evidence from Ghana and India", **Research Programme Consortium Working Paper**, No. 7, 2012; Patrick Tandoh-Offin, Nicholas Awuse, "Internal Migration and Poverty Reduction in Ghana". **Journal of Economics and Sustainable Development**, 4(18), 2013.

⁸³David J. McKenzie, **a.g.e.**, s. 124;142; Nitya Rao, "Migration, Education and Socio-economic Mobility", **Compare: A Journal of Comparative and International Education**, 40(2), 2010, p. 143; Catalina Amuedo-Dorantes, Susan Pozo, "Accounting for Remittance and Migration Effects on Children's Schooling", **World Development**, 38(12), 2010, p.1756

Göçlerin eğitim üzerindeki olumsuz yansıması ise daha çok göç alan bölgelerde görülmektedir. Göç sonrası okul çağındaki bireylerin uyum sorunları öğrenci başarısını olumsuz etkileyebilmektedir. Öte yandan nüfusun artmasına bağlı olarak öğretmen başına düşen öğrenci sayısının artması, genel başarı düzeyini etkileyen unsurlardan biridir.

1.1.5.6. Tüketim ve Yatırım Üzerindeki Etkisi

Göçmen havaleleri, göç veren bölgelerin yatırım ve tüketim harcamalarını değiştiren önemli aktarım kanallarından biridir. Literatürde havalelerin nasıl kullanıldığına ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine yönelik üç görüş bulunmaktadır. İlk ve en yaygın olan görüş, transferlerin herhangi bir kaynaktan gelen gelir gibi ihtiyaç amaçlı kullanılmasıdır. Örneğin bir dolar gelir transferi durumunda hanehalkının bunu bir dolar ücret geliri elde etmişcesine kullanmasıdır. İkinci görüşe göre, gelir transferleri hanehalkının tüketim ve yatırım kararları üzerinde değişikliğe neden olabilmektedir. Üçüncü görüşe göre, havaleler geçici bir gelir türü olarak kabul edildiğinden, hanehalkı bu geliri yatırım ve tasarruftan ziyade tüketim mallarına harcamaktadır.⁸⁴

Kırsal kesimde yaşayan hanehalkı için ek gelir kaynağı olan göçmen havaleleri, çoğunlukla tüketim harcamalarında kullanılmaktadır. Gelir transferlerinin tüketim harcamaları içerisindeki dağılımında ise, eğitim, konut edinme ve sağlık ön plana çıkan harcama kalemleridir.⁸⁵ Ayrıca transfer edilen gelirler, hanehalkı tarafından özellikle meydana gelebilecek gelir şoklarına karşı sigorta işlevi görmektedir; bu nedenle havaleler alt gelir düzeyine sahip haneler için önem taşımaktadır.⁸⁶

⁸⁴ Adams, a.g.e., s.1626

⁸⁵Richard H. Adams, Alfredo Cuecuecha, “ The Impact of Remittances on Investment and Poverty in Ghana”, **World Development**, Vol. 50, 2013, p. 38; German A. Zarate-Hoyos, “Consumption and Remittances in Migrant Households: Toward a Productive use of Remittances”, **Contemporary Economic Policy**, 22(4), 2004, p. 556; Ijaz Gilani, M. Fahim Khan, Munawar Iqbal, “Labour Migration from Pakistan to the Middle East and its Impact on the Domestic Economy”, **Research Report Series** No. 126, 1981; Nicholas P. Glytsos, N. “Measuring the Income Effects of Migrant Remittances: A Methodological Approach Applied to Greece”, **Economic Development and Cultural Change**, 42(1), 1993.

⁸⁶Jim Airola, “The Use of Remittance Income in Mexico”, **International Migration Review**, 41(4), 2007, p. 852-853.

Girişimcilere yatırım fırsatı sağlayan göç sonrası gelir transferleri, sağlıkla ilgili yatırımlara daha fazla kaynak sağlamakta; bu alanda sektörel büyümeyi ve sağlık hizmetlerinden yararlanmayı pozitif etkilemektedir. Öte yandan daha iyi beslenme olanağı sağlayan havaleler, bireylere daha sağlıklı bir yaşam sunmaktadır.⁸⁷

Göç alan bölgeler açısından değerlendirildiğinde, bireylere artan gelirle birlikte konut edinme, tarımsal yatırım, sağlık ve eğitim harcamaları başta olmak üzere, özel yatırım ve tüketim imkanı sunmakta; yatırım ve tüketim harcamalarıyla göç alan bölge ekonomilerine olumlu katkı sağlamaktadır.⁸⁸

1.2. İç Göç

Aynı ülke sınırları içerisindeki göçleri kapsayan iç göçlerin yönü daha çok az gelişmiş kırsal bölgelerden sanayi ve ticaretin geliştiği kentsel alanlara doğrudur. Kırsaldan kentlere olan göçler, başta ücret farklılıkları, eğitim, istihdam, yoksulluk, teknolojiye erişim, kıtlık, yetersiz sosyal olanaklar olmak üzere birçok nedene bağlı olarak gerçekleşmektedir.⁸⁹

İç göçler göç alan ve göç veren bölgelerde bir takım sorunlara yol açmakta; yaş ve cinsiyet gibi nüfus yapısında dengesizliklere neden olmakta ve bu bölgelerde ekonomik, sosyal ve kültürel birçok değişimi beraberinde getirmektedir. Daha çok sosyo-iktisadi nedenlere bağlı olarak gerçekleşen göçler, göç edilen yerlerde kayıt dışı istihdam, altyapı yetersizliği, aile içi şiddet gibi sonuçlara; göç veren yerlerde yetersiz tarımsal üretime ve hayvancılığın olumsuz etkilenmesine açmaktadır.⁹⁰

⁸⁷Yao Lu, “Household Migration, Remittances and Their Impact on Health in Indonesia”, **International Migration**, 51(1), 2013; Edward J. Taylor et. al., “International Migration and Community Development”, **Population Index**, 1996; Christopher Woodruff, Rene Zenteno, “Migration Networks and Microenterprises in Mexico”, **Journal of Development Economics**, 82(2), 2007

⁸⁸De Haas, “The impact of International Migration on Social and Economic Development in Moroccan Sending Regions: A Review of The Empirical Literature”, **International Migration Institute, Working Paper**, No: 3, 2007

⁸⁹Gimba ve Kumshe, **a.g.e.**, s. 171

⁹⁰Nilcan Albayrak, Zehra Abdioğlu, “Türkiye’de İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Analizi”, **Social Science Studies**, 5(10), 217, s.294

1.2.1. İç Göçün Belirleyicileri

Toplumsal ve bireysel etkileri bağlamında ülkelerin iç dinamiklerinde birçok değişikliğe sebep olan göçler, sonuçları itibarı ile ülkelerin koşullarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu çerçevede iktisadi, sosyal, kültürel ve politik nedenler ön plana çıkan unsurlar olup aşağıda bunlara değinilmektedir.

1.2.1.1. İktisadi Faktörler

Ekonomik nedenler, göçlerde önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde düşük tarımsal gelir, işsizlik, fırsat eşitsizliği ve eksik istihdama dayalı olumsuz iktisadi koşullar, göçmenleri gelişmiş bölgelere doğru göç etmeye iten temel nedenlerdir. Buna bağlı olarak çalışmaların birçoğunda vurgulanan, göçmenlerin daha iyi ekonomik koşullara ulaşmak amacıyla göçlere yöneldiğidir.⁹¹

İktisadi nedenlerle göç edenlerde temel amaç istihdam ve ekonomik koşulların iyileştirilmesidir. Yüksek katma değerli sektörlerin daha çok şehir merkezlerinde bulunması, bu bölgelerde ücretlerin daha yüksek olmasına neden olmakta ve kırsaldan kentlere göçleri beraberinde getirmektedir. Yine kırsalda kısıtlı iş olanaklarına bağlı olarak görülen yüksek işsizlik, kente göç eğilimini artırmaktadır.

Göçlerde etkili olan iktisadi faktörlerden biri de tarımsal üretimdir. Tarıma dayalı ekonomisi olan toplumlarda ekili arazilerin yetersizliği ve toprak parçalanması işsizliğe neden olmakta ve özellikle toprak sahibi olmayanları göçe zorlamaktadır. Ayrıca eşitsiz arazi dağılımı, tarımsal arazi yetersizliğine rağmen yüksek nüfus yoğunluğu göç nedenleri arasında yer almaktadır.⁹²

⁹¹Kyaing K. Thet: ‘‘Pull and Push Factors of Migration: A Case Study in the Urban Area of Monywa Township, Myanmar’’, **News from the World of Statistics**, 1(4), 2014, p. 3; Mervyn, Piesse, (Çevrimiçi) http://futuredirections.org.au/wp-content/uploads/2014/10/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_Migration_and_Population_Movements_Part_1.pdf 12 Kasım 2017

⁹²Priya Deshingkar, Sven Grimm. ‘‘Voluntary Internal Migration: An Update’’, **Overseas Development Institute**, No. 44, 200, p. 22.

1.2.1.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

İlişkiler ağı, göç kararlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Akrabalık veya hemşehrlik bağı bulunan insanların bir yerde kümelenmesi bu yerlere olan göçleri kolaylaştırmaktadır. Daha önce göç edenler tarafında oluşturulan yardımlaşma fonu gibi yapılanmalar, yeni göç edenlere iş bulma ve konut edinmede kolaylık sağlamak ve yeni ortama uyum sürecini kolaylaştırarak göçleri özendirilmektedir.⁹³

Geçici göçlerin önemli kısmını oluşturan eğitim, hem ulusal hem uluslararası düzeyde nüfus hareketliliğinin esas nedenlerinden biridir. Dünyanın birçok ülkesinde bireyler daha iyi eğitim almak amacıyla daha çok gelişmiş ülkelere göç ederken; ülke içinde eğitim amaçlı göçler gelişmiş-azgelişmiş ayrımı yapılmaksızın tüm bölgelere gerçekleşmektedir.⁹⁴

Bölgeler arasındaki nüfus artış oranlarındaki farklılıklar iç göç nedenleri arasında yer almaktadır. Kırsalda doğurganlık oranının yüksek olması sürekli bir nüfus artışına neden olmakta; nüfus baskısı ise kırsaldan kentlere göçleri artırmaktadır.⁹⁵

Nüfus hareketlerine yönelik kısıtlamaların gevşetilmesi bazı ülkelerde göçlerin artmasına neden olmaktadır. Örneğin Çin'de, göçlere Hukou⁹⁶ sistemi ile bazı kısıtlamalar getirilmekte; böylece nüfusun kontrol altında tutulması hedeflenmektedir. Etiyopya ve Güney Afrika'da da bu konuda benzer düzenlemeler uygulanmakta iken sistemin gevşetilmesi bu ülkelerde iç göçlerin artmasına neden olmuştur.⁹⁷

1.2.1.3. Siyasal Faktörler

Güvenlik, terör ve istikrarsızlıklar, iç göçlere neden olan siyasal nedenlerdendir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde terörün yoğun yaşandığı yıllarda

⁹³Robert E.B. Lucas, "Internal Migration in Developing Economies: an Overview", **Global Knowledge Partnership on Migration and Development Working Paper**, No.6, 2014, p. 13.

⁹⁴Mark R. Rosenzweig, "Consequences of Migration for Developing Countries", In United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development, **Population Division**, 2005, p. 7

⁹⁵Gursharan Singh Kainth, "Push and Pull Factors of Migration: A Case Study of Brick Kiln Migrant Workers in Punjab", **Munich Personal RePEc Archive**, 2010, p. 3.

⁹⁶Hukou Çinde halkın "köy pasaportlular" ve "şehir pasaportlular" olmak üzere iki farklı gruba ayrılmasıdır. Köyden kentlere göçleri kontrol altında tutmak için uygulanmaktadır.

⁹⁷Deshingkar ve Grimm. **a.g.e.**, s. 26.

can ve mal güvenliğinin olmamasına bağlı olarak ortaya çıkan iç göçler, bunlara örnek verilebilir.

Siyasal istikrarsızlığa paralel olarak ülke içerisinde meydana gelebilecek olağanüstü hal, grevler ve bölgesel sorunlar göç etme eğilimini artırmaktadır. Bireyler, siyasi istikrarsızlığın sosyo-iktisadi sonuçlarını önceden tahmin ettikleri için göçlere yönelebilmektedirler.⁹⁸

Savaş, istila gibi siyasi nedenler daha çok uluslararası göçleri etkilemekte; iç göç bağlamında ise bireylerin daha güvenli bölgelere göç etmelerine neden olmaktadır. Örneğin savaşlarda mülteci krizlerinin yaşanması, Castro dönemlerinde Küba'dan sürgünler, Tunus, Mısır, Libya, Irak, Suriye gibi ülkelerde iç savaşa dayalı mülteci akımı, bunlara örnek verilebilir.⁹⁹ Yine 18. ve 19. yy boyunca milyonlarca insan köle olarak ya da esir olarak özellikle Afrika'dan Avrupa'ya gönderilmiş; kölelikten kaynaklanan bu göçler, artık yerini siyasi istikrarsızlığa dayalı göçlere bırakmış durumdadır.¹⁰⁰

1.2.1.4. Diğer Faktörler

Bölgelerin sahip olduğu olanaklar sanayiye cezbedebilmekte ve tarımsal gelişmeye olanak sağlayarak iç göçleri beraberinde getirmektedir. Daha iyi okullar, sağlık merkezleri, yerel kolaylıklar göçmenlerin kararlarını doğrudan etkilemekte ve göç eğilimlerini artırmaktadır.¹⁰¹

Risk yönetimi, göç nedenleri arasında yer almaktadır. Tek bir geçim kaynağına bağlı olarak, ülkede olası bir kriz, savaş veya kıtlık durumunda haneler savunmasız kalabilmekte; bu durum bireylerin göçlere yönelmelerine neden olmaktadır.

⁹⁸Nathalia Williams, Meeta Pradhan, “Political Conflict and Migration: How has Violence and Political Instability Affected Migration Patterns in Nepal”, **Population Studies Center Research Report**, No: 09-677, 2009, p. 5.

⁹⁹Christopher Rose et. al., “Understanding Migration: Curriculum Resources for the Classroom”, (Çevrimiçi), http://liberalarts.utexas.edu/hemispheres/files/pdf/migration/Understanding_Migration.pdf 12 Mart 2017

¹⁰⁰Rubenstein Cultland, “Why Do People Migrate?”, (Çevrimiçi), http://www.phschool.com/atschool/ap_misc/rubenstein_cultland/pdfs/Ch3_Issue1.pdf 16 Ekim 2017

¹⁰¹Lucas, a.g.e., s. 9

Kırsalda sağlık hizmetlerinin yetersizliği kentlere göçleri beraberinde getirmektedir. Köylerde kamu sağlık kurumlarının eksiklikleri ve özel sağlık kuruluşlarının olmaması kronik rahatsızlığı bulunan ve sürekli tedavi ihtiyacı olan bireylerin göç etmesine neden olmaktadır.

Mal ve hizmetlerin yanı sıra işgücünün de serbest dolaşımına olanak sağlayan küreselleşme süreci, yaş, sağlık hizmetlerinden memnuniyet, kırsalda yaşayan ailelerde gurbette çalışan kişi sayısı iç göç nedenleri arasında yer almaktadır.¹⁰² Depremler, kasırgalar, sel gibi doğal ve çevresel felaketler, gelecekte daha fazla belirginleşmesi beklenen su ve gıda güvenliği göç nedenleri arasındadır.¹⁰³ İklim faktörü ise daha çok kısa mesafeli göçlerde ön plana çıkmakta; verimsizlik ve kuraklıklar yoluyla göçleri etkilemektedir.¹⁰⁴

1.2.2. İç Göç ve Yakınsama

Neoklasik teoriye göre, tam faktör hareketliliği varsayımı altında üretim faktörleri, maliyet avantajı sağlamak amacıyla gelişmiş ülke veya bölgelerden az gelişmiş ülke veya bölgelere doğru hareket etmektedir. Üretimin olduğu az gelişmiş bölge veya ülkelerde büyümeyi göreceli olarak hızlandırarak uzun dönemde bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltacak olan bu süreç, yakınsama (convergence) olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁵

Yakınsamaya yönelik teorilere baktığımızda; neoklasik büyüme modeli, az gelişmiş ülke veya bölgelerin, gelişmiş ülke veya bölgelere göre daha hızlı büyüyeceğini ve bu durumun uzun dönemde bölgeler arasında yakınsamaya neden olacağını; içsel büyüme kuramı yakınsamanın uzun dönemde ar-ge, teknolojik gelişme ve yenilikçilik gibi dışsallıklarla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Dış

¹⁰²Elif Özlem Aşkın, Rüştü Yayar, Zafer Oktay, "Kırsal Göçün Ekonometrik Analizi: Yeşilyurt İlçesi Örneği", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 4(2), 2013; Priya Deshingkar, Sven Grimm., **a.g.e.**, s. 23

¹⁰³Nicholas Van Hear, Oliver Bakewell, Katy Long, "Drivers of Migration", **Migrating out of Poverty RPC Working Paper**, No: 1, 2012, p. 10; Piesse, **a.g.e.**, s. 4

¹⁰⁴Katleen Van Den Broeck, Helene Bie Lilleør, "Economic Drivers of Migration and Climate Change in LDCs", **Global Environmental Change**, No. 21, 2011

¹⁰⁵Hacer Simay Karaalp, Fuat Erdal. "Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı? Türkiye için Bir Beta Yakınsama Analizi", **Ege Akademik Bakış**, 12(4), 2012, s. 475.

ticaret teorisi, yakınsamayı ülkeler arasındaki serbest ticaretle açıklamakta; yakınsamaya yol açacak mekanizma serbest ticaret sonrasında mal ve faktör fiyatlarının eşitlenmesidir. İktisadi coğrafya modeli, bölgeler arasındaki iktisadi ve sosyal farklılıkları; yeni ekonomik coğrafya modeli coğrafi konum avantajlarını ön plana koymaktadır. Yeni ticaret teorisinde, ürün farklılaştırması yakınsamada belirleyici bir rol oynamaktadır.¹⁰⁶

Bölgesel yakınsamada ön plana çıkan unsurlar, başta vergi indirimleri, teşvikler, altyapı yatırımları gibi kamu politikaları, bölgeler arasında coğrafi koşullar dolayısıyla oluşan avantaj ve dezavantajlar, başlangıç gelir düzeyi, uzmanlaşma, beşeri sermaye, nüfusun yapısı, ulaştırma, sektörel yapı, kentleşme, yatırımlar, sermayenin marjinal getirisi, sanayileşme, doğrudan yabancı yatırımlar, yığılma ekonomileri, güvenlik, teknolojik eşitsizlikler ve göçtür.

Göç-yakınsama ilişkisinde işgücü, düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere göç etmekte; zamanla iç göç alan bölgelerde kişi başına gelir azalırken göç veren bölgelerde artmakta; böylece uzun dönemde bölgesel farklar giderilmektedir. Süreç göçlerin son bulmasıyla tamamlanmaktadır.¹⁰⁷

Göçmenlerin beşeri sermaye düzeyi yakınsamada belirleyici bir rol oynamaktadır. Göç veren ülkelerde göç edenlerin çoğunlukla beşeri sermayeden oluşması durumunda, işgücü hareketliliğindeki artış gelir yakınsama hızını yavaşlatmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁶Robert M. Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **Quarterly Journal of Economics**, 70(1), 1956; Paul M. Romer, “Increasing Returns and Long-run Growth”, **Journal of Political Economy**, 94(5), 1986; Paul M. Romer, “Endogenous Technological Change”, **Journal of Political Economy**, 98(5), 1990; Lucas, R. E. “On the Mechanisms of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, 22(1), 1988; Alaattin Kızıltan, Ş. Mustafa Ersungur, “Türkiye’de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 10(2), 2007; Alpay Filiztekin, Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, **Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği**, Yayın No. 471

¹⁰⁷Murat G. Kırdar, Şirin Saracoğlu. “İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tatışma Metni**, 2012, s. 3.

¹⁰⁸Jordan Rappaport, “How does Labor Mobility Affect Income Convergence?”, (Çevrimiçi), <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.480.7341&rep=rep1&type=pdf> 20 Nisan 2017

1.2.3. İç Göç ve Göçmen Transferi

Göçmen transferleri, göç sonrasında elde edilen gelirlerin, göç veren hanehalklarına para veya mal olarak aktarılmasını ifade etmektedir. Bu anlamda göçler, gelir aktarımında önemli bir rol oynamaktadır.¹⁰⁹

1980'lerin başından itibaren göçmen havaleleri, göç veren bölgelerdeki beşeri sermaye kaybını telafi etmekte ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sermaye kaynağı olan havaleler, bu ülkelerde sürekli bir artış eğilimi göstermektedir.¹¹⁰

Göçmen havaleleri, göçmenlerin ve göç veren bölgelerin özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Göç veren yoksul hanelerde önemli bir gelir kaynağı olan transferler, yoksulluğu azaltmakta; yatırım ve tasarruf amacıyla kullanılması durumunda istihdamı artırmaktadır. Transferlerin tüketim harcamalarında kullanılması durumunda, toplam harcamalar artmakta ve bu durum bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlamaktadır.¹¹¹

Ancak transferler hane halklarının çalışma kararlarını etkileyebilmekte ve bunun sonucunda kırsalda işsizlik oranlarını artırabilmektedir.¹¹² Gelir transferlerinin ekonomi üzerindeki nihai etkisi ise göçmen nüfusun büyüklüğü ve menşe ülkedeki hanehalkının gelir düzeyi kadar havalelerin nasıl kullanıldığına bağlıdır.¹¹³

¹⁰⁹Reena Agarwal, Andrew W. Horowitz, “Are International Remittances Altruism or Insurance? Evidence From Guyana Using Multiple-Migrant Households”, **World Development**, 30(11), 2002, p. 2033; Richard Adams, Alfredo Cuecuecha. “Remittances, Household Expenditure and Investment in Guatemala” **World Development**, 38(11), 2010, p. 1626.

¹¹⁰Thomas Straubhaar, Florin P. Vâdean, “International Migrant Remittances and Their Role in Development” In **Migration, Remittances and Development**, Paris, OECD Publishing, 2005, p. 140.

¹¹¹Salvatore, Villani, Ferrara, Luigi, Liotti, Giorgio, “How Internal Immigration can Affect Income Inequality: The Italian case from an Economic and Juridical Perspective”, **Društvena istraživanja**, 25(4), 2016; L. Duc Nguyen, Raabe, Katharina, Grote, Ulrike, “Rural–Urban Migration, Household Vulnerability, and Welfare in Vietnam”, **World Development**, Vol. 71, 2013; Zhu, Nong and Luo, Xubei: “The Impact of Migration on Rural Poverty and Inequality: a Case Study in China”, **Agricultural Economics**, 41(2), 2010; Yang, Du, Park, Albert, Wang, Sangui: “Migration and Rural Poverty in China”, **Journal of Comparative Economics**, 33(4), 2005.

¹¹²Catrinescu vd., **a.g.e.**, s. 81

¹¹³Una Okonkwo Osili, “Remittances and Savings from International Migration: Theory and Evidence Using a Matched Sample”, **Journal of Development Economics**, 83(2), 2007, p. 463.

1.2.4. Dünyada İç Göç

Amerika Birleşik Devletlerinde, 1980'lerin başından beri negatif bir seyir izleyen iç göçlerin azalma nedenleri nüfusun yaşlanması, eşlerden her ikisinin de çalışmasına bağlı olarak birinin işini kaybettiğinde göçün daha az gerekli hale gelmesi, işgücü talebinin uluslararası göçlerle karşılanması, kamu politikaları, havayolu ulaşımının daha ucuz hale gelmesi, konut piyasasındaki önemli düzenlemeler, taşınma maliyetleri, yerel topluluklarda sosyal sermayenin artan işlevselliği ve göç kültürünün zayıflaması olarak sayılabilir.¹¹⁴

Avrupa ülkelerinde İskandinav ülkeleri (Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya) ve İsviçre en fazla iç göç yoğunluğuna (0.70'in üzerinde) sahiptir. Bu ülkeleri Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya (0.50 ile 0.69) takip etmektedir. 1980'li yılların başında orta göç yoğunluğuna sahip olan Portekiz'de 1990'lı yılların başında göç yoğunluğu düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Geçiş ülkeleri (Estonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Macaristan ve Romanya) ve Güney Avrupa'da (İtalya, İspanya ve 1990'larda Portekiz), göç yoğunlukları daha düşük (0.32 ve altında) bir seyir izlemektedir.¹¹⁵

İngiltere'de 2000'li yıllardan itibaren kırsaldan kentlere olan göçler büyük oranda azalma gösterirken, kentlerden kırsala olan göçler düşüş eğilimine girmiştir. Daha çok şehirlerden şehirlere doğru olan göçlerin yönü, kuzey kentlerden güney kentlere doğru artış göstermiştir. Öte yandan Londra, İngiltere'de iç göçlerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır.¹¹⁶

1990'larda Almanya'nın birleşiminden sonra Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya olan göçler, iç göç akımlarının büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1990'larda banliyöleşme (kent merkezindeki faaliyetlerin yoğun nüfus baskısı nedeniyle çevreye doğru yayılması ile kentlerin dışa doğru genişlemesi) sonrasında Berlin, Leipzig ve Dresden'de artan nüfus yoğunluğunun sonucu olarak doğu

¹¹⁴Raven Molloy, Christopher Smith, L., Abigail Wozniak, "Internal Migration in the United States", **Journal of Economic perspectives**, 25(3), 2011, p. 194; Tony Champion, Thomas Cooke, Ian Shuttleworth: "A more mobile world, or not?", (Ed.), Champion, T., Cooke, T., Shuttleworth, I. In *Internal Migration in the Developed World*, London: Routledge, 2018, p. 11

¹¹⁵Phil Rees: "Internal Migration and Population Change in Europe: A Comparative Study", **ESRC Full Research Report**, 2005, p. 16

¹¹⁶Nik Lomax et. al., "Internal Migration in the United Kingdom: Analysis of an Estimated Inter-District Time Series, 2001–2011", **Applied Spatial Analysis and Policy**, 7(1), 2014

Almanya'da iller arası göç artmaya başlamıştır. Öte yandan 1995 sonrası doğudan batıya artan iç göçler, 2001 sonrasında düşüş eğilimine girmiştir. İç göçlerin büyük çoğunluğunu bölge içi ve doğudan batı bölgelere olan göçler oluşturmaktadır.¹¹⁷

İtalya'da sanayileşme ile birlikte ülkenin kuzeybatısında yer alan Roma, Turin ve Cenova'nın önem kazanmasıyla bu bölgelere olan iç göçler artış göstermiştir. 1950'lerde artan iç göçler, 1961-1963 yılları arasında %43.2 ile en yüksek düzeye ulaşmış; 1970'lere kadar azalma eğilimi gösterirken 1991 yılında %18.4 gerilemiş; 1995 yılında kısmi bir artış göstererek %19.6'ya yükselmiştir.¹¹⁸ 1955-2014 döneminde kısa mesafeli iç göçler, toplam göçlerde en yüksek paya sahiptir.¹¹⁹

Danimarka, Avrupa'da iç göçlerin yoğun olduğu ülkelerin başında gelmektedir. 19. yy ikinci yarısından 1970'lere kadar hızla büyüyen Kopenhag, Danimarka'da aldığı yüksek iç göçler ile ön plandadır. Ülkede 1950'lerde %68'i oluşturan kentsel nüfus 1995 yılında % 85'e, 2017 yılında ise %88'e yükselmiş; kırsaldan kentlere olan iç göçlerin bu artışta önemli bir payı bulunmaktadır.¹²⁰

Romanya'da 1948-1989 döneminde ülke ekonomisi tarıma dayalı olup nüfus ağırlıklı olarak kırsalda ikamet etmekteydi. 1956-1966 döneminde iç göçlerin büyük çoğunluğu bölge içi nüfus hareketlerinden oluşmaktaydı. 1971-1974 ve 1976-1978 dönemlerinde iç göçler en yüksek düzeye ulaşmış; iller arası göçler yavaşlama, il içi göçler artış eğilimine girmiş; 1990 yılında göçlere yönelik kısıtlayıcı mevzuatın iptal edilmesiyle iç göçler en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1990 yılında kırsaldan kentlere olan göçler tüm göçlerin % 70'i iken, 1994 yılında % 30.5'e gerilemiş; düşük düzeyde (%3,5) olan kentlerden kırsal bölgelere olan göçler ise hızlı bir artış (%18.4) göstermiştir.¹²¹

¹¹⁷Nikola, Sander, "Internal migration in Germany, 1995-2010: New Insights into East-West Migration and re-Urbanisation", **Comparative Population Studies**, 39(2), 2014

¹¹⁸Corrado Bonifazi, Frank Heins, "Long-term Trends of Internal Migration in Italy", **International Journal of Population Geography**, 6(2), 2000

¹¹⁹Roberto Impicciatore, Salvatore Strozza, "Internal and International Migration in Italy: An Integrating Approach Based on Administrative Data", **Polis**, 30(2), 2016

¹²⁰Marek Kupiszewski et. al., "Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Denmark Case Study", **School of Geography Working Paper**, No. 01/02, 2001; Index Mundi, Denmark Demographics Profile 2018, (Çevrimiçi), https://www.indexmundi.com/denmark/demographics_profile.html 15 Temmuz 2018

¹²¹Marek Kupiszewski et. al., "Internal migration and Regional Population Dynamics in Europe: Romanian Case Study", **School of Geography Working Paper**, No. 97/08, 1997

İç göçler, Afrika'da, Senegal, Kenya ve Burkina Faso dışındaki ülkelerde uluslararası göç maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı daha yaygındır. 1990-2015 döneminde daha çok kırsaldan kentlere doğru olan iç göçler, toplam göçlerin Nijerya'da %40'nı, Güney Afrika'da ise %55'ini oluşturmaktaydı. Kırsalda yoksulluk ve işsizlik iç göçlerin önemli nedenleri arasındadır. Kırsaldan kırsala göçler de yüksek bir paya sahip olup; Burkina Faso %36, Uganda'da %33'dür.¹²²

Kırsaldan kırsala olan göçler, özellikle yoksul ülkelerde nüfus hareketlerinin çoğunluğunu oluşturmakta; daha çok eğitim düzeyi düşük ve yoksul kesim tarafından tercih edilmektedir. Hindistan'da göçlerin % 62'sini, Nepal'de % 68'ini, Vietnam'da %37'sini oluşturmaktadır. Kırsaldan kentlere doğru olan iç göçler, gelişmekte olan ülkelerde ön planda olup, Asya'da kentleşme sürecinde olan ülkelerde artış göstermekte; Tayland, Lao Halk Demokratik Cumhuriyeti, Kamboçya gibi ülkeler bunların başında gelmektedir. Kentsel alanlardan kırsal alanlara olan göçlere bireyler daha çok emeklilikte ve yeni beceri ve meslek edinmeleri durumunda başvurumaktadırlar.¹²³

1.2.5. Türkiye'de İç Göç

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleşmesine karşın Devlet İstatistik Enstitüsü, nüfus verilerini ancak 1935 yılından itibaren genel, 1950'lerden sonra ayrıntılı yayımlamaya başlamıştır.¹²⁴ 1950'li yıllarda nüfus hareketleri sanayileşmenin yanı sıra kırsal alanların itici, gelişmiş bölgelerin çekici yaşam şartları sonucunda meydana gelmiştir.¹²⁵ Kırsal dönüşüm sonucunda 1950-60 döneminde ülke genelinde yaşanan göçler daha çok erkek göçlerinden oluşmaktaydı. 1960'lı yıllardan sonra kırsaldan şehirlere olan göçler, gelişmiş bölgeleri etkilemiş ve kadınların da göçe katılmaları ile beraber aile göçü halini almıştır.¹²⁶ 1970'li yıllarda

¹²²FAO, "Evidence on Internal and International Migration Patterns in Selected African Countries" (Çevrimiçi) <http://www.fao.org/3/a-i7468e.pdf>, 16 Ekim 2017

¹²³ Deshingkar, **a.g.e.**, s. 11; Deshingkar ve Grimm, **a.g.e.**, s. 10-13

¹²⁴Halis Başel, "Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, No.53, s. 516

¹²⁵Mustafa Öztürk, "Türkiye'de İç Göçe Katılanların Kent Yaşamına ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, No.52, 2007, s. 250; Mustafa Öztürk, Nihat Altuntepe, **a.g.e.**, s. 1591

¹²⁶Sedat Murat, "Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, No. 5, 2007, s. 95

kentten kente yapılan göçler artış gösterirken, kırdan kente göçlerin hızı azalarak artma eğilimine girmiştir. 1970-80 dönemlerinde iç göçler daha çok kentten kente şeklinde gerçekleşmiştir.¹²⁷

1980'lerde ekonomide liberalleşme politikaları tarım sektöründe gerilemeye neden olmuş; bu durum köyden kente olan göçleri beraberinde getirmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ekonomik ve teröre bağlı olarak iç göçler hız kazanmış;¹²⁸ 5 Nisan 1994 kararlarıyla 1930'lu yıllardan beri uygulanan küçük üreticiyi korumaya yönelik tarımsal destekleme mekanizmasına son verilmiştir. Bu durum, tarım sektöründe küçük üreticileri etkileyerek, sürekli gelir elde etme amacıyla kentlere göç etmelerine neden olmuştur.¹²⁹

Tablo 1.1'de Türkiye'de 2008-2017 yılları arasındaki iç göçler yer almaktadır. Buna göre, İstanbul, Doğu Marmara, Batı Marmara bölgeleri göç alan; Güneydoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu göç veren bölgelerin başında gelmektedir. 2010 yılında İstanbul'da artış gösteren göçler, 2012-2015 arası dönemde istikrarsız bir seyir izlemiştir; 2016'da ilk defa şehirden göç edenlerin sayısı, şehre göç edenleri geçmiştir. Sürekli göç veren Doğu Karadeniz (2009 ve 2012 hariç) ve Batı Karadeniz, ilk defa 2016 yılında net göç almış; bu durum İstanbul'da verilen göçlerin büyük oranda Karadeniz bölgesine kaydığını ortaya koymaktadır. Batı Marmara'da düzenli bir göç alma süreci görülmekte iken, Ege'de 2010 yılında alınan göçler en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 2016 yılında göç hareketlerinde dönüşüm yaşayan bölgelerden biri de Orta Anadolu bölgesidir. Net göç hızının yüksek olduğu Orta Anadolu'da, 2016'da büyük bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 1. 1. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Düzey-1 Bölgeleri Net Göç

Bölge Adı	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
-----------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

¹²⁷Gaye Çatalbaş ve Ömer Yazar, "Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi", *Alphanumeric Journal*, 3(1), 2015, s.100

¹²⁸Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün, "Türkiye'de İç göç ve İç göçün İşçi Hareketine Etkisi", (Çevrimiçi), http://www.migrationletters.com/sirkeci/Icduygu_Sirkeci_Aydingun_1998_turkiyede_icgoc.pdf 4 Eylül 2017

¹²⁹Sibel Cengiz, Cem M. Baydur. "Kırdan Kente Göç ve Tarımsal Verimlilik: Türkiye Örneği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 2010, s.87-88

İstanbul	26.675	39.481	102.583	121.782	30.461	66.321	14.336	50.543	-71.307	-5.972
Batı Marmara	30.074	12.573	14.599	15.861	25.052	19.260	46.448	20.643	37.387	35.085
Ege	34.692	16.563	955	1.225	25.355	15.741	46.115	32.247	43.050	43.655
Doğu Marmara	82.161	42.570	37.579	42.824	37.090	47.044	56.189	72.167	77.991	78.718
Batı Anadolu	20.063	31.544	39.128	50.308	26.194	28.227	39.239	50.138	18.745	26.696
Akdeniz	19.449	4.790	5.479	-11.797	-10.524	-7.018	3.441	159	-294	-9.293
Orta Anadolu	-34.299	-19.170	-34.624	-33.878	-15.862	-18.621	-25.860	-25.394	-371	-12.495
Batı Karadeniz	-19.529	-10.842	-50.720	-39.557	-14.393	-25.678	-34.818	-19.652	6.307	-8.952
Doğu Karadeniz	-5.622	1.585	-22.703	-24.949	18.495	-9.223	-4.556	-15.180	39.460	-33.489
Kuzeydoğu Anadolu	-58.268	-32.588	-30.104	-27.973	-34.434	-42.765	-43.088	-46.512	-26.386	-46.699
Ortadoğu Anadolu	-39.613	-33.207	-33.255	-61.679	-27.091	-26.972	-46.797	-48.629	-50.607	-34.898
Güneydoğu Anadolu	-55.783	-53.299	-28.917	-32.167	-60.343	-46.316	-50.649	-70.530	-73.975	-32.356

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Veriler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> 12 Mayıs 2018

Tablo-1.2’de net göç hızları yer almaktadır. İstanbul’da 2008-2011 döneminde artan net göç hızı, 2012 yılında % 9,98’den %2,2’ye gerilemiş; 2012-2105 döneminde artarken 2016 yılında eksi değer almıştır. Batı Marmara’da 2014 yılında %5,89’dan %13,96’ya çıkan göçler, Doğu Marmara’da azalma eğilimi göstermiştir. Akdeniz’de azalan net göç hızları, Orta anadolu’da 2016 yılında ilk defa sıfır (%-0,09) düzeylerinde gerçekleşmiştir. Net göç hızında en fazla değişim Doğu Karadeniz’de olup 2015’de %-5,88 iken bir sonraki yılda %15,03’e yükselmiş; Kuzeydoğu Anadolu’da her dönem yüksek bir seyir izlemiştir. Tüm bölgelerde en fazla değişimin olduğu yıllar 2009 ile 2016’dır.

Tablo 1.2. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre Düzey-1 bölgelerinin Net Göç Hızı (%)

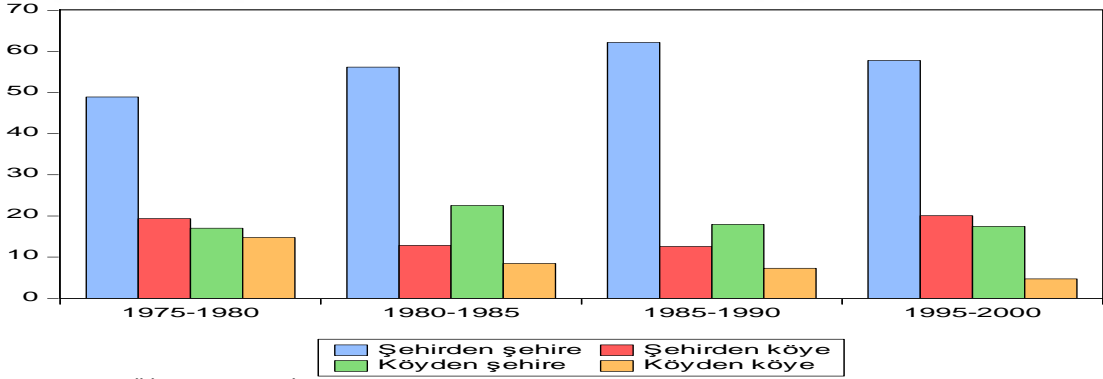
Bölge Adı	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	2,1	3,06	7,77	8,98	2,2	4,69	1	3,45	-4,81	-0,4
Batı Marmara	9,73	4,03	4,62	4,95	7,74	5,89	13,96	6,11	10,92	10,06
Ege	3,7	1,74	0,1	0,13	2,6	1,59	4,61	3,19	4,2	4,21
Doğu Marmara	12,57	6,37	5,51	6,18	5,27	6,56	7,69	9,67	10,2	10,11

Batı Anadolu	2,98	4,6	5,59	7,05	3,62	3,84	5,25	6,58	2,42	3,4
Akdeniz	2,15	0,52	0,58	-1,24	-1,09	-0,72	0,35	0,02	-0,03	-0,9
Orta Anadolu	-9	-4,99	-8,95	-8,78	-4,11	-4,8	-6,63	-6,5	-0,09	-3,14
Batı Karadeniz	-4,35	-2,4	-11,16	-8,8	-3,2	-5,69	-7,72	-4,36	1,39	-1,96
Doğu Karadeniz	-2,24	0,63	-8,98	-9,88	7,29	-3,61	-1,77	-5,88	15,03	-12,64
Kuzeydoğu Anadolu	-26,12	-14,72	-13,58	-12,46	-15,35	-19,19	-19,34	-20,96	-11,91	-21,12
Ortadoğu Anadolu	-10,89	-9,09	-9,08	-16,49	-7,19	-7,12	-12,23	-12,63	-13,13	-9,01
Güneydoğu Anadolu	-7,56	-7,12	-3,8	-4,11	-7,55	-5,7	-6,12	-8,38	-8,66	-3,73

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Veriler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#>, 12 Mayıs 2018

Türkiye’de iç göçlerin yönüne yönelik en kapsamlı verilerin 2000 yılı daimi ikametgaha göre oluşturulduğu görülmektedir. Şehirden-şehire, şehirden-köye, köyden-şehire ve köyden-köye olarak ayrılan iç göçler, Grafik-1.1, Grafik-1.2 ve Grafik-1.3’te yer almaktadır.

Grafik 1. 1. Yerleşim Yerlerine Göre Göç Eden Nüfus, 1975-2000 (2000 Yılı Daimi İkametgaha Göre)

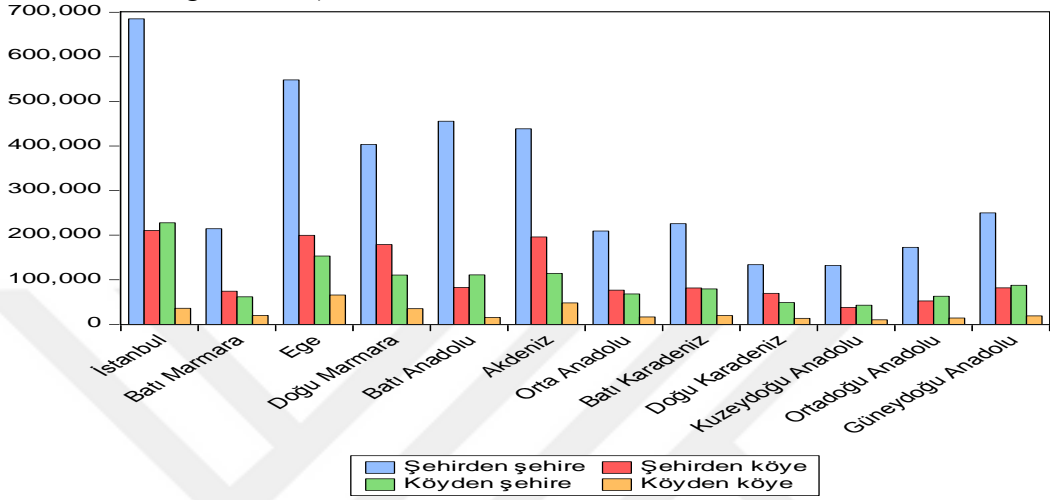
Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> 13 Mayıs 2018

Grafik-1. 1. incelendiğinde, şehirden şehire iç göçlerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. 1975-1980 yılları arasında şehirden köye, köyden şehire ve köyden köye göçler benzer oranlara sahiptir. 1980-1985 yılları arasında tarıma yönelik desteklerin azaltılması ve tarım sektöründe özelleştirmeler sonucunda¹³⁰ köyden şehire göçler hızlı bir artış göstermiştir. 1995-2000 yılları arasında deprem ve

¹³⁰Gökhan Günaydın, “Türkiye Tarım Sektörü”, **Tarım ve Mühendislik**, Sayı: 76-77, 2006, s. 14

ekonomik krizlerin etkisiyle şehirden köye göçler, köyden şehire göçleri geride bırakmıştır.

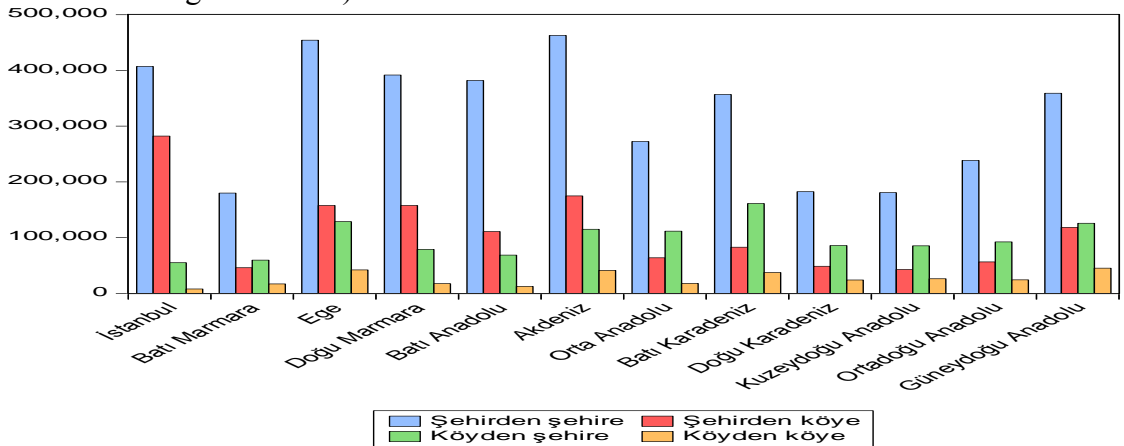
Grafik 1. 2. Bölgelerin Yerleşim Yerlerine Göre Aldığı Toplam Göç (2000 Yılı Daimi İkametgaha Göre)

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> 13 Mayıs 2018

Grafik 1.2'ye göre, alınan iç göçlerde şehirden şehire göçler ilk sırada yer almakta; şehirden şehire göçler ile diğer göç türleri arasında belirgin fark bulunmaktadır. Öte yandan gelişmiş bölgelerde köyden şehire göçler, şehirden şehire göçlerden sonra ilk sırada yer alırken, az gelişmiş bölgelerde köyden şehire göçler ön plana çıkmaktadır. En az görülen iç göç türü ise, köyden köyedir.

Grafik 1. 3. Bölgelerin Yerleşim Yerlerine Göre Verdiği Toplam Göç (2000 Yılı Daimi İkametgahına Göre)

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> 13 Mayıs 2018

Türkiye’de verilen iç göçlerin yer aldığı Grafik 1.3 incelendiğinde, verilen iç göçlerde, gelişmiş bölgelerde şehirden köye, azgelişmiş bölgelerde köyden şehire göçler ilk sırada yer almaktadır. İstanbul, şehirden köye verilen göçlerde ilk, köyden köye göçlerde son sıradadır. Köyden şehire ve şehirden köye göçler arasındaki farkın en düşük olduğu bölge Güneydoğu Anadolu iken, en yüksek İstanbul’dur.

Türkiye’de iç göçlerin yönü sosyo- ekonomik nedenlere bağlı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinden İstanbul ve Doğu Marmara başta olmak üzere daha çok sanayileşmiş bölgelere doğrudur. Başlangıçta daha çok kırdan kente olan göçler, 1975 sonrasında yoğunluklu olarak iller arasında gerçekleşmiştir. 1975- 2000 dönemine bakıldığında, şehirden şehire göçler tüm bölgelerde ilk sırada yer alırken; gelişmiş bölgelerde şehirden köylere, az gelişmiş bölgelerde köyden şehirlere göçlerin ikinci iç göç akımlarını oluşturduğu görülmektedir. 1975 ile 2000 arası dönemde en fazla değişkenlik gösteren iç göçler, köyden köye olup % 14.75’den % 4.68’ e kadar gerilemiş; diğer göç akımları ise daha istikrarlı bir seyir izlemiştir.¹³¹

İç göçler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülmekte; kırsaldan kentlere olan göçler ve kentlerden kentlere olan nüfus hareketleri iç göç akımlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de iç göçlerin göstermiş olduğu eğilimin ortaya konduğu bu bölümde, iç göçlerin belirleyicilerine ve bölgesel yakınsama üzerindeki etkisine yer verilmiş; sonraki bölümde dünyada ve Türkiye dengesizliklere değinildikten sonra bölgesel farkları azaltmaya yönelik politikalar ortaya konmaktadır.

¹³¹TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/#> 13 Mayıs 2018

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİK

Bir ülkenin bölgeleri arasında ekonomik gelişmelere bağlı olarak oluşan her türlü eşitsizlikleri kapsayan bölgesel dengesizlikler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda olmakla birlikte önemli bir iktisadi sorun olarak görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle ikinci dünya savaşından bu yana bölgesel dengesizliklere yönelik politikalara ağırlık verilirken bölgesel kalkınma odaklı uygulamalar, ülkelerin kalkınma plan ve programlarında yer almaya başlamıştır.¹³²

2. Bölgesel Dengesizlik Kavramı

Ülkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir iktisadi sorun olarak ön plana çıkan bölgesel dengesizliği geniş anlamda ülke içerisinde farklı il veya bölgelerde görülen her türlü eşitsizlik olarak tanımlamak mümkündür. Dar anlamda bölgesel dengesizlik ise ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği olarak tanımlanabilir.¹³³

Bölgesel dengesizlik, gelir, servet, yaşam kalitesi, eğitim, fırsat eşitsizliği gibi bireysel ve toplumsal farklılıklara neden olan dengesiz dağılımların bütünüdür.¹³⁴

1929 Büyük Buhran sonrası bölgesel farklılıklar artmaya başlamış; bu durum başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkenin bölgesel dengesizliklere yönelik politikalara ağırlık vermelerine neden olmuştur.¹³⁵ Bu çerçevede, kamu müdahaleleri ile az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması hedeflenmiş; kamu yatırımları, teşvikler, transferler gibi doğrudan ve dolaylı hükümet müdahalelerini kapsayan politikalara başvurulmuştur.¹³⁶ Bölgesel dengesizlikleri genel olarak dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

¹³²Ş. Mustafa Ersungur, **Bölgesel İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, 3. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2016, s. 2; 133.

¹³³Yahya Kulaksız, **Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi**, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s. 107

¹³⁴IMF, “Fiscal Policy and Income Inequality”, **IMF Policy Paper**, (Çevrimiçi), <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/012314.pdf> 10 Eylül 2017

¹³⁵Dinler, **a.g.e.**, 2004, s. 97

¹³⁶Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, “Türkiye’nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi”, **Araştırma ve İnceleme Raporu**, No. 3, 2014, s. 766

i. Coğrafi farklılıklar: İklim, yeryüzü şekilleri vb. unsurları içermektedir. Örneğin yağış ve nemin fazla olduğu bölgeler ile engebeli arazilerin ve kuraklığın hakim olduğu bölgeler arasında üretim ve verimlilik açısından farklılıklar bulunmakta; geçmişte bölgesel gelişmeye sorun yaratmayan kimi koşullar, şartların değişmesiyle birlikte olumsuzluk kaynağı olabilmektedir. Ulaşımındaki gelişmelere paralel olarak önemli ticarî merkez konumunda iken, ticaret yollarının ve merkezlerinin değişmesi sonucunda bu özelliğini kaybeden bölgeler buna örnek verilebilir.¹³⁷

Belirli coğrafi koşullara bağlı bazı tarımsal ürünlerin sanayi sektöründe birincil girdi olması sonucunda bazı sektörler ve firmalar, belirli bölgelerde kümelenerek bölgesel dengesizliklere neden olmaktadır. Yine coğrafi etkinin sonucunda yeraltı kaynaklarının sanayide temel girdi olarak kullanılması, yığılma ekonomilerine yol açarak bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır.¹³⁸

ii. Ekonomik farklılıklar: Ülke sınırları içerisinde aynı üretim faktörleri her bölgede farklı kazançlara neden olabilmekte; piyasa koşullarında üretim faktörlerinin farklı bölgelerde dengesiz dağılımına yol açan olan bu durum, bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır.¹³⁹

İktisadi birimlerin kar maksimizasyonu sağlamak amacıyla belirli yerlerde yoğunlaşması, ekonomik koşulların yol açtığı bölgesel dengesizlik nedenlerinden biridir. Yer seçiminde belirleyici olan pazara yakınlık, enerji, hammadde kaynaklarına yakınlık, altyapı imkanları, teşvik ve vergi istisnaları gibi faktörler bunlara örnek verilebilir.¹⁴⁰

¹³⁷Sait Aşkın, “Dünyada Bölgelerarası Gelişmişlik Farklarını Giderme Çabaları ve Türkiye Tecrübesi”,

Türk İdare Dergisi, No. 457, 2007, s. 31

¹³⁸Fırat Gündem, “**Bölgesel Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Türkiye Örneği**”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014, s. 108

¹³⁹Yusuf Bayraktutan, "Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel Kalkınma (Çorum-Çankırı ve Erzurum Kırsal Kalkınma Projelerine Mukayeseli Bir Yaklaşım Denemesi)", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10(3), 1994, s. 186

¹⁴⁰Karaalp, H. Simay, **Türkiye'de Sektörel Yığılmalar ve Bölgeler arası Yakınsamaya Etkisi**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın, 2008, s.20

iii. Sosyal farklılıklar: Eğitim, eğlence, sağlık, altyapı, ulaşım ve kamu hizmetlerindeki eşitsizlikleri kapsamaktadır. Gündelik yaşama dair unsurları içeren sosyal farklılıklar, fırsat eşitsizliğine neden olmakta; bölgesel dengesizlikleri daha da derinleştirmektedir.

iv. Tarihi ve kültürel farklılıklar: Tarihi öneme sahip bazı merkezi yerlerin sahip olduğu imkanlar, bu bölgelerin öncelik kazanmasına neden olabilmektedir. Öte yandan kimi bölgelerin kültür, turizm ve eğitim merkezlerine yakın olurken kiminin ise bu olanaklara erişim imkanı bulamamaları, dengesizlikleri beraberinde getirmektedir.¹⁴¹

Sonuç olarak bölgesel dengesizlikler, iktisadi, siyasi ve sosyal birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bölgeler arasındaki farklılıklar, ekonomik sonuçlarının yanı sıra toplumsal sorunlara neden olarak toplumdaki adalet duygusunu zedelemektedir. Çalışarak gelir elde etme imkanı yetersiz bireyleri suça yöneltebilecek bu süreç, kamu kaynaklarının etkisizleşmesine ve sorunların döngüsel olarak artmasına yol açmaktadır.¹⁴²

2.1. Bölgesel Dengesizliğin Belirleyicileri

Bölgesel dengesizliklerin oluşmasında belirleyici olan faktörler, ülkelerin yapısal özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Başta kamu politikaları olmak üzere ekonomik büyüme, eğitim, sanayileşme, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve göç gibi unsurlar bölgesel farklılıkları görünür hale getirmektedir. Aşağıda dengesizliklere yol açan belli başlı faktörlere yer verilmektedir.

2.1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyümenin bölgesel dengesizliğe yönelik etkisinin açıklanmasında *dengesiz kalkınma görüşü* önemlidir. Dengeli kalkınma, gelişmekte olan ekonomilerde, durgunluğa yol açarak gelişme hızını yavaşlatmaktadır. Dengeli kalkınma modellerini eleştiren Hirschmann'a (1958) göre, kalkınmanın tarihsel

¹⁴¹Filiz Tutar, Mehmet Demiral, "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 2007, s. 67

¹⁴²Alpay Filiztekin, "Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar", *TÜSİAD*, Yayın No. 471

süreci, dengesizliklerin sürükleyici olduğunu göstermektedir. Buna göre az gelişmiş ülkelerde iç piyasanın sınırlı olması, çok sayıda sektörün aynı anda gelişmesine imkan vermemekte; gelişme potansiyeline sahip sektörlerle öncelik verilmesinin yanı sıra ekonomiyi dengeden uzaklaştırıcı politikalar, ülke ekonomisinin hızla gelişmesine olanak sağlamaktadır.¹⁴³

Dengesiz kalkınma iktisadı içerisinde sıkça vurgulanan *Birikimli Nedensellik Teorisine* (Myrdal, 1957) göre, sanayileşen bölge yakın bölgelerde bulunan diğer üretim faktörlerini kendine çekerek bu bölgenin hızla gelişmesine, diğer bölgelerin geri kalmasına neden olmaktadır; gelişen bölgelerin firmalar için çekici hale gelmesi gelişmişlik farkını derinleştirerek bölgeler arası dengesizlikleri artırmaktadır.¹⁴⁴

Sektörler arasındaki ilişkilere dayalı olan dengesiz kalkınma modellerine Perroux (1950) tarafından alanın dahil edilmesi ile ön plana çıkan *Kalkınma Kutupları Teorisinde*, öncelik verilen sektörlerin faaliyette bulunduğu bölge kalkınma kutbunu oluşturmaktadır. Ekonomik gelişmeler, elverişli koşullara sahip bölgelerde başlamakta; içsel ve dışsal ekonomiler sonucunda artarak bu bölgelerin daha fazla gelişmesine olanak sağlarken diğer bölgelerin gerilemesine neden olmaktadır. Kalkınma kutupları olarak kabul edilen gelişme noktaları etrafında ortaya çıkan sosyo-iktisadi hareketlilik, bu bölgelerin kalkınmasını hızlandırmaktadır. Gelişen bölgelerin diğer bölgeler üzerindeki etkisi, diğer bölgelerin gelişmesini sağlayıcı ve durdurucu etki olmak üzere ikiye ayrılmakta; büyümeden gelişme noktaları (kalkınma kutupları) ve çevre bölgeler fayda sağlamakta; diğer bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkileyen bu durum, bölgeler arasında dengesizliklere neden olmaktadır.¹⁴⁵ Kalkınma kutbu, büyümeyi beraberinde getirmekte ve daha sonra çevresine yaymakta; ancak merkez ve çevre

¹⁴³Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Kitabevi, 7. Basım, 2005, s. 375; Pervin Şenol, Abidin Kemeç, “Enformasyon Çağı–Zaman–Mekân İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(1), 2018, s. 119

¹⁴⁴Hacer Simay Karaalp, Fuat Erdal, “Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı? Türkiye için Bir Beta Yakınsama Analizi”, **Ege Akademik Bakış**, 12(4), 2012, s. 475; Filiztekin, **a.g.e.**, s. 25

¹⁴⁵Dinler, **a.g.e.**, s. 108-109; 377

arasında yakın bağıntıların olmaması durumunda merkezden çevreye yayılım gerçekleşmemekte; bölgesel farklılıklar artmaya devam etmektedir.¹⁴⁶

Krugman'ın (1991) *Yeni Ekonomik Coğrafya Modelinde*, iktisadi faaliyetlerin açıklanmasında coğrafyanın önemi vurgulanmakta; model, faktör hareketliliği, taşıma maliyetleri ve ölçeğe göre artan getiri arasındaki etkileşimin alansal ekonomik yapının oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkisine dayanmaktadır. Artan getiri ve ölçek ekonomileri ile merkezde taşıma maliyetlerinin çevreye göre çok daha düşük olması sonucunda ve imalat sanayinin yığılması ile oluşan pozitif dışsallıklar, işgücünün bu bölgelerde yoğunlaşmasına ve üretimin artmasına neden olmakta; bu durum bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır.¹⁴⁷

İktisadi kalkınmada yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşması, sanayinin belirli yerlerde kümelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin bu merkezlerde toplanmasına neden olmakta; büyümeyi olumlu etkileyen bu süreç, içsel ve dışsal ekonomilerin etkisiyle bu bölgelerin daha fazla gelişmesine olanak sağlarken diğer bölgeleri durgunlaştırarak bölgesel farklılıkları derinleştirmektedir.¹⁴⁸

2.1.2. Kamu Politikaları

Bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkışında az gelişmiş bölgelerin sorunları belirleyici bir rol oynamaktadır. Bölgeler arasında sanayileşme, işgücü, coğrafi özellikler vb. farklılıklar sonucunda üretim faktörlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşması, az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkileyerek dengesizliklerin giderilmesi için kamu müdahalelerini gerekli kılmaktadır.¹⁴⁹ Dengesizliklere yönelik hükümet müdahaleleri, kamu harcama ve yatırımları, kalkınma ajansları, teşvikler, vergi istisnaları gibi birçok önlemi içermektedir.

¹⁴⁶TÜSİAD, Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar, Yayın No: T/2008-09/471, 2008, s. 25-26

¹⁴⁷Paul Krugman, "Increasing Returns and Economic Geography", *The Journal of Political Economy*, 99(3), 1991; Melike Kum, "İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(30), 2011, s. 247; Celal Küçüker, "Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma", *Ekonomik Yaklaşım*, 11(38), 2000, s. 27

¹⁴⁸Darius Tirtosuharto, "Regional Inequality in Indonesia: did Convergence Occur Following the 1997 Financial Crisis?", *MPRA Paper*, No. 70797, 2013, p. 3; Bayraktutan, a.g.e., 1994, s. 185

¹⁴⁹DPT, "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)", Haz. Bülent Dinçer, Metin Özasan, Taner Kavasoglu, *Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü* Yayın No. 2671, 2003, s. 10

ii. Bölgesel kalkınma ajansları, bölgeler arasında gelişmişlik farkını gidermenin yanı sıra girişimciliği teşvik etme, bölgelere etkin rekabet koşullarını sağlama amacı taşıyan ve bu çerçevede koordinasyon ve uygulama görevini üstlenen kuruluşlardır.¹⁵⁰

Kalkınma ajansları, bölgesel ve yerel yönetimlere bölge koşulları, işgücünün yapısı, ulaşım, altyapı ve yatırım gibi konularda bilgi akışı sağlayarak yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Koşullara uygun yatırımların az gelişmiş bölgelere yoğunlaşmasına olanak sağlayan kalkınma ajansları, bölgesel kalkınmayı hedefleyen kuruluşlardır.¹⁵¹

i. Kamu yatırımları, eğitim, sağlık, altyapı gibi yatırımlarla büyümeyi teşvik ederek özel sektör için uygun koşullar yaratmakta; bu çerçevede az gelişmiş bölgeye yönelik yatırımlar, bölgesel kalkınmada önem arz etmektedir.¹⁵² Kamu yatırımları ile özel sektör yatırımlarına elverişli koşulların oluşturularak az gelişmiş bölgelerde ekonomik büyümenin sağlanması ve bölgesel farklılıkların azaltılması hedeflenmektedir.¹⁵³

iii. Vergiler, kamu politikaları kapsamında hükümetlerin dengesizliklere yönelik kullandığı araçlardan biri olup hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi, düşük vergi oranları ve vergi istisnalarından oluşmaktadır.¹⁵⁴ Özellikle az gelişmiş bölgelere uygulanacak vergi teşvikleri yatırımların bu alanlara yönelmesini sağlamakta ve bölgesel kalkınmada belirleyici bir rol oynamaktadır.

iv. Sosyal harcamalar, eğitim ve sağlık harcamaları, aile yardımı, işsizlik yardımları, sosyal koruma gibi harcamaları kapsamakta olup dengesizliklerin

¹⁵⁰Nihat Işık, Duygu Baysal, Onur Ceylan, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3(2), 2010, s. 14

¹⁵¹Kahraman Arslan, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** No. 7, 2005, s. 287

¹⁵²Mathane Makgatho, “Public Investment and Provincial Inequality in South Africa”, 2017, (Çevrimiçi), http://macro.soc.uoc.gr/docs/Year/2017/papers/paper_2_136.pdf 21 Eylül 2017

¹⁵³Jean P. Faguet, Shami Mahvish, “Fiscal Policy and Spatial Inequality in Latin America and Beyond”, **Policy Research Working Paper Series**, 2008, p. 4

¹⁵⁴Rodica Crudu, “The Influence of Fiscal Policy on Income Inequality in European Union's Member States”, **Verslo Sistemos ir Ekonomika**, 5(1), 2015, p. 57; Engin Öner, “Niçin Vergi Teşvikleri?”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 16(3-4), 2002, s. 97-98

azaltılmasında başvurulan bir kamu politikası aracıdır.¹⁵⁵ Sosyal transferler, örneğin AB üyesi ülkelerde 2012-2013 yıllarında eşitsizliklerin ortalama % 10 düzeyinde azalmasına neden olmuş; Hollanda, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Slovenya, Avusturya, Belçika, Fransa gibi sosyal transferlere daha fazla harcama yapan ülkelerde dengesizlikler daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir.¹⁵⁶

v. Teşvikler, bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik kamu politikaları arasında yer almaktadır.¹⁵⁷ Teşvik araçlarını kurumlar ve gelir vergisi indirimi, faiz desteği, KDV istisnası, yatırım vergisi istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, SGK primi işveren hissesinin hazine tarafından karşılanması olarak sıralamak mümkündür.¹⁵⁸ Az gelişmiş bölgelere yönelik teşvikler, özel sektör yatırımlarını artırarak bölgesel kalkınmaya ve bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına katkı sağlamaktadır.

vi. Altyapı yatırımları, eğitim, sağlık, ulaştırma-haberleşme, enerji, yol, su ve kanalizasyon gibi kentsel alt yapı hizmetlerini kapsamaktadır.¹⁵⁹ Söz konusu yatırımlar, az gelişmiş bölgelerde özel sektörün karşılaştığı yapısal sorunları azaltarak özel yatırımların bölgesel dağılımını olumlu etkilemekte; sektörlere dinamizm katarak fiziksel, ekonomik ve sosyal gelişmeye olanak sağlamakta ve az gelişmiş bölgelerde, yaşam kalitesini yükselterek bölgesel büyümeyi artırmaktadır.¹⁶⁰

vii. Organize Sanayi Bölgeleri, özel sektör yatırımlarının belirli bölgelerde yoğunlaşmasına yönelik destekleri ve sanayilerin gerekli arazi gereksinimlerinin karşılanması için gerekli teşvikleri içermektedir. Öte yandan organize sanayi bölgeleri, tüm altyapı imkanları ile donatılmış uygun bir alanda gelişen sanayi alanlarının kümelenildiği yerleşim birimleridir. Organize sanayi bölgeleri (OSB),

¹⁵⁵IMF, **a.g.e.**, s. 25-26

¹⁵⁶ Crudu, **a.g.e.**, s. 54

¹⁵⁷Melike Kum, “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesine Yönelik Politikalar: Kayseri Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2010, s.98-99.

¹⁵⁸Gülen Arslan, Baki E., Demirel, “Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Bölgesel Dengeler”, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, 2010, s. 58

¹⁵⁹Yusuf Bayraktutan, “Kalkınma ve Altyapı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 47(3), 1992

¹⁶⁰Mine Nur Bozdoğan, **Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 286-287.

içerisinde yer alan işletmelere daha kolay ve ucuz girdi sağlamakta; daha geniş olanaklar sunmaktadır.¹⁶¹ Azgelişmiş bölgelere yönelik oluşturulan OSB'leri, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.

viii. Küçük Sanayi Siteleri, yoğunluklu olarak imalat ile uğraşan az 20 firmadan oluşan küçük işletmelerin yer aldığı işyeri topluluklarına denmektedir. İşletmeler için uygun yatırım yeri imkanı sağlamaya yönelik olarak uygulanan küçük sanayi siteleri, kalkınma politikası araçlarından biridir.¹⁶²

Bölgesel farklılıklara azaltmaya yönelik uygulanan kamu politikaları, bir çözüm aracı işlevi görebileceği gibi dengesizliklerin kaynağı da olabilmektedir. Örneğin yatırımlara yönelik vergi muafiyetleri ve sübvansiyonlar bir yandan bu bölgelerde yüksek büyüme ivmesine; öte yandan sanayi sektörünün belirli bölgelerde kümelenmesine neden olarak bölgesel dengesizlikleri daha da derinleştirebilmektedir.¹⁶³

2.1.3. Eğitim

Beşeri sermaye stoğunun önemli aşaması olarak kabul edilen eğitim, verimlilik artışı ile kalkınmayı etkileyen temel faktörlerden biridir. Bölgeler arası kalkınma farklılıklarının açıklanmasında belirleyici olan eğitim, bölgelere sağladığı katma değer ile azgelişmiş ve gelişmiş bölgeler arasında yakınsama veya ıraksamada önemli bir role sahiptir.

Eğitim, gelir eşitsizliklerini azaltmakta¹⁶⁴; bu durum uzun vadede yüksek ücret sağlayan gelişmiş bölgeler ile azgelişmiş bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını etkileyerek dengesizliklerin minimize olmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Öte

¹⁶¹Mehmet Cansız, **Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları**, Devlet Planlama Teşkilatı, No: 2808, Ankara, 2010, s. 12

¹⁶²Cansız, **a.g.e.**, s. 31

¹⁶³Faguet ve Mahvish, **a.g.e.**, s. 6

¹⁶⁴David Coady, Allan Dizioli, "Income Inequality and Education Revisited: Persistence, Endogeneity and Heterogeneity", **Applied Economics**, 50(25), 2018; Erwin Saraswati, "Public Spending Education and Inequality: A Case Study in Indonesia", **International Journal of Social Science and Humanity**, 2(5), 2012, p. 430; Jan Tinbergen, "Income Distribution: Analysis and Policies" Amsterdam; **Oxford North Holland Publishing Co.**, 1975; Jun Yang, Xiao Huang, Xiaoyu Li, "Educational Inequality and Income Inequality: An Empirical Study on China", **Frontiers of Education in China**, 4(3), 2009, p. 428

yandan eğitimli işgücünde arz yetersizliği, eğitimli ve eğitimsiz işgücü arasındaki ücret farklılıklarına artırmakta; daha fazla beşeri sermayenin işgücüne dahil olmasıyla ücret farklılıkları azalmaktadır.¹⁶⁵ Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, eğitim yatırımları bölgesel kalkınmanın sağlanmasında ve dengesizliklerin azaltılmasında önemli bir politika olarak ön plana çıkmaktadır.

Eğitimin dengesizlikleri artırdığını öne süren görüşe göre, eğitim düzeyi yüksek bireyler daha yüksek maaş alırken, daha düşük eğitim seviyesine sahip olanlar nispeten daha düşük kazanç elde etmekte;¹⁶⁶ bu durum eğitimli işgücünün daha çok gelişmiş bölgelere yöneldiği göz önüne alındığında, bölgeler arasında var olan dengesizliklerin daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Kırsal ve kentsel bölgeler arasında eğitim kalitesi bakımından farklılıklar bulunmakta; birçok ülkede, kentlerdeki eğitim standartları kırsal bölgelerin üzerindedir.¹⁶⁷ Beşeri sermaye farklılıklarına neden olan bu süreç, bölgesel dengesizlikleri artırarak kamu müdahalelerini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda kırsal bölgelere sağlanacak eğitim fırsatları, uzun vadede bölgesel farklılıkları azaltmaktadır. Bu konuda Sylwester¹⁶⁸ (2002) OECD, Doğu Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri dahil olmak üzere 50 ülke üzerinde yaptığı çalışmada, kamu eğitim harcamalarının eşitsizliği azalttığı bulgusuna ulaşmıştır.

2.1.4. Sanayileşme

Birinci sanayi devrimi ile başlayan bölgesel gelişmişlik farkları, ikinci sanayi devrimi ile birlikte yeni buluşların gerçekleştiği bölgelerde artan iktisadi faaliyet hacmine bağlı olarak önemli bir sorun haline almaya başlamıştır. Büyük kentlerin ortaya çıkmasına neden olan sanayileşme süreci, bilgi toplumu evresinde, bilgisayar ve haberleşme teknolojisindeki gelişmelerle birlikte post-fordist esnek üretim

¹⁶⁵Pose A. Rodríguez, Vassilis Tselios, “Education and Income Inequality in the Regions of the European Union”, **SERC Discussion Paper**, No. 11, 2008, p. 7-8

¹⁶⁶Esra Öztürk, Ayşegül Kayaoğlu, “Education and Income Inequality in Turkey: New Evidence From Panel Data Analysis”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 38(2), 2016, p. 218

¹⁶⁷Michael Spagat, “Human Capital, Growth and Inequality in Transition Economies”, **William Davidson Working Paper**, No. 499, 2002, p. 28

¹⁶⁸Kevin Sylwester, “Can Education Expenditures Reduce Income inequality?”, **Economics of Education Review**, 21(1), 2002.

sistemini beraberinde getirmiş; firmalara avantaj sağlayan bu durum, işletmelerin yoğun olduğu bölgeleri *yeni sanayi odakları* haline getirmiştir.¹⁶⁹

Sanayi odaklarında artan üretimle birlikte ihtiyaç duyulan girdilerden bir kısmı çevre bölgelerden temin edilmekte; bölgeler arasında faktör hareketliliğine neden olan bu durum merkez ve çevre arasındaki gelişmişlik farkını azaltmaktadır. Myrdal (1957) bunu *yayıma etkisi*; Hirschman (1958) *damla etkisi* olarak adlandırmaktadır.¹⁷⁰ Buna karşın sanayileşme sonucunda ekonomik faaliyetlerin belirli merkezlerde toplanmasının çevre bölgeleri olumsuz etkileyeceğini vurgulayan Perroux bu durumu diğer bölgelerde *gelişmeyi engelleyici etki*, Myrdal *girdap etkisi*, Hirschman *kutuplaşma etkisi* ile açıklamakta; nedenleri olarak merkez bölgelerde artan sanayileşmeye rağmen çevre bölgelerde sanayinin çöküşü, işgücü göçleri, sermaye transferi ve azgelişmişlik sıralanmaktadır.¹⁷¹

Teorik yaklaşımlarda sanayileşmenin dengesizlik üzerindeki etkisi farklı çerçevelerden ele alınmakta; sanayileşmenin başlangıç aşaması ile yayılım etkisi bölgesel farklılıkların açıklanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Buna göre sanayileşmeyle birlikte kaynaklar tarımdan sanayiye doğru kaymakta; talebin de artmasıyla işgücü sanayi sektöründe yoğunlaşmaktadır. Tamamlayıcı sektörlerin birbirine komşu bölgelerde toplanması belirli bölgelere yığılmalara neden olmakta ve bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır.¹⁷² Ancak zamanla kentlerde artan sanayileşme, kirlilik, suç oranlarında artış ve yüksek arazi maliyeti gibi itici faktörleri beraberinde getirmekte; azalan taşıma maliyetlerinin de etkisiyle sanayileşme diğer bölgelere yayılmakta ve uzun dönemde bölgesel farklar azalmaktadır.¹⁷³

Sanayileşmenin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisinde sanayileşmenin yönü belirleyici olup az gelişmiş bölgelere yönelikse dengesizlik azalma; gelişmiş bölgelere doğru ise artma eğilimine girmektedir.¹⁷⁴ İşgücün sanayileşmiş bölgelere

¹⁶⁹Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, Bursa, Ekin Yayınevi, 10. Basım, 2010, s. 450-451

¹⁷⁰Karaalp ve Erdal, **a.g.e.**, s. 476

¹⁷¹Dinler, **a.g.e.**, 2010, s. 45

¹⁷²Gündem, **a.g.e.**, s. 95-97

¹⁷³Paul Krugman, Raul Livas Elizondo, “Trade Policy and the Third World Metropolis”, **Journal of Development Economics**, Vol. 49, 1996; Andres Rodríguez-Pose, Nicholas Gill, “How does Trade Affect Regional Disparities?”, **World Development**, 34(7), 2006: p. 1202-1203

¹⁷⁴Cheong ve Yanriu, **a.g.e.**, 2014, s.348

yöneldiği; sanayileşmenin de üretim faktörlerine yakın olan bölgelerde yoğunlaştığı göz önüne alındığında, bölgesel farkların minimize edilmesinde, sanayi kuruluşlarının tek bir bölgeye yığılması yerine daha dengeli bir yayılım göstermesine yönelik sanayileşme politikaları önem arz etmektedir.¹⁷⁵

2.1.5. Dış Ticaret

Dış ticaret ve bölgesel dengesizlik ilişkisinin teorik çerçevesinin belirlenmesinde ihracat tabanlı teoriler önem arz etmektedir.¹⁷⁶ North (1955, 1956) ve Tiebout (1956) çalışmalarında, ihracatın bölgesel gelir farklılıklarının açıklanmasındaki önemine değinmektedirler.¹⁷⁷ Buna göre, ihracattaki artışlar sektöre ara girdi sağlayan sanayilerin büyümesine neden olmakta; yerel hane halkı için gelir artışı sağlayan bu durum, tüketimi artırmaktadır. Öte yandan ihracat işgücünü nitelik ve nicelik olarak etkilemektedir. İhracatla birlikte artan üretim bir yandan işgücü göçünü artırmakta; diğer yandan ihracatın daha ileri üretim teknolojisine dayalı olması işgücünün niteliğini olumlu etkilemektedir.¹⁷⁸ İhracatla birlikte genişleyen sanayi, birçok bölgede yatırımların artmasına neden olmakta; üretim artışları mal ve hizmet sektörlerinde hızla büyürken, dışsal ekonomilerin etkisiyle bölgeler arasındaki dengesizliklerin artmasına yol açmaktadır.¹⁷⁹

North'e (1955) göre, dış ticaretin yoğunlaştığı bölgelerde, eğitimli işgücü, tamamlayıcı endüstriler, lojistik firmaları ve finans gibi ihracatla bağlantılı tüm sektörler bu bölgelere yönelmektedir. Bu durum, bölgelerin gelir ve teknoloji düzeylerini, nüfus dağılımını, istihdamı, kentleşmeyi ve bölgelerin sosyo-politik

¹⁷⁵Xu ve Shantong, **a.g.e.**, s. 13

¹⁷⁶Munise Tuba Aktaş, Nazım Çatalbaş, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kalkınma ve İhracat İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 31(2), 2011; s. 63

¹⁷⁷Charles M. Tiebout, “Exports and Regional Economic Growth”, **Journal of Political Economy**, 64(2), 1956; Douglass C. North, “Location Theory and Regional Economic Growth”. **Journal of Political Economy**, 63, 1955; Douglass C. North “Exports and Regional Economic Growth: A Reply”, **Journal of Political Economy**, 64(2), 1956

¹⁷⁸John M. Brazzel, W. Whitney Hicks, “Exports and Regional Economic Growth: An evaluation of the Economic Base and Staple Models”, **Land Economics**, 44(4), 1968

¹⁷⁹Filiztekin, **a.g.e.**, s. 24

konumunu önemli ölçüde etkilemekte; ihracat üssü halini gelen bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını artırmaktadır.¹⁸⁰

Yeni ekonomik coğrafya teorisi de benzer bir yaklaşımı öne sürmektedir. Buna göre ticari dışa açıklık, sanayinin belirli bölgelerde yoğunlaşarak mekansal eşitsizliklerin oluşmasına ve ihracata konu sektörlerin dengesiz bir coğrafi dağılım göstererek bölgesel farklılıkların artmasına neden olmaktadır.¹⁸¹

İhracat, hanehalkı gelir artışı sağlayarak bölgesel refahı artırmakta; gelirin artmasıyla birlikte artan harcamalar, ekonomide çarpan etkisine yol açarak ihracatın yoğunlaştığı bölgelerde büyümeyi olumlu etkilemekte; ancak bölgeler arasındaki farklılıkları artırmaktadır. Öte yandan ihracatla birlikte artan üretim, ihracata konu malların yanı sıra ara girdilere olan talebin artmasına neden olmakta; bu durum birçok sektörde üretim artışını beraberinde getirmektedir. Artan üretim hacmi, bir yandan işsizliği azaltırken öte yandan bu bölgelerin kalkınmasına pozitif katkı sağlamakta; az gelişmiş bölgeler ile aralarındaki farkın artmasına neden olmaktadır. Bu sebeple, ihracat odaklı sektörlerin az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında önem arz etmektedir.

Dış ticaretin sektörel bileşimi bölgesel dengesizliklerde belirleyicidir. İhracatın tarımsal ürünlerden oluşması, ekonomisi tarıma dayalı az gelişmiş bölgelerde üretimi artmakta; gelir ve istihdam artışı ile bölgesel farklılıklar azalmaktadır. Ancak dış ticaretin imalat sanayinde yoğunlaşması durumunda, ekonomik faaliyetler daha çok kentsel alanlarda kümelenmekte, bölgesel dengesizlikler artmaktadır.¹⁸²

Ticari dışa açıklık, dış ticaretin bölgesel farkları artırmasında itici bir rol oynamaktadır. Artan dışa açıklık sonucunda, ihracat firmaları dış pazarlara erişimi kolay olan bölgelerde yoğunlaşmakta; sanayinin gelişmiş bölgelerde kümelenmesine

¹⁸⁰Douglass C. North, **a.g.e.**, 1955, s. 257-258

¹⁸¹Ying Ge, “Regional Inequality, Industry Agglomeration and Foreign Trade: the Case of China”, **Wider Research Paper**, No. 2006/105, 2006, p.1

¹⁸²Shujiro Urata, Dionisius A. Narjoko, “International Trade and Inequality”, **ADB Working Paper Series**, No. 675, 2017; Rodríguez-Pose, **a.g.e.**, s. 1217; Rodríguez-Pose ve Gill, **a.g.e.**, 2006, s. 1217

neden olan bu durum, bölgeler arasındaki farklılıkları artırmaktadır.¹⁸³ Öte yandan ihracat firmalarının belirli bölgelerde konumlanmasına bağlı olarak nitelikli işgücü bu bölgelere göç etmekte; yoğun göç veren az gelişmiş yerlerde beşeri sermayenin azalmasına neden olan bu süreç; bölgeler arasındaki nitelikli işgücü dağılımını ve gelir farklılıklarını olumsuz etkileyerek bölgesel dengesizlikleri derinleştirmektedir.

2.1.6. Emek Hareketliliği

İşgücü göçlerinin gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir. Göç alan bölgelerde emek arzındaki artışa paralel olarak ücretler düşerken göç veren bölgelerde emek arzındaki azalmayla birlikte ücretler artar ve bölgeler “arasındaki gelir farklılıkları azalır; bölgesel dengesizlikler azalma eğilimine girer. Öte yandan göç veren bölgelerde işsizlik oranlarının azalmasına olanak sağlayan işgücü göçleri, göçmen havaleleri yoluyla kırsal yoksulluğu azaltarak bölgesel farklılıkları hafifletmektedir.”¹⁸⁴

İşgücünün az gelişmiş bölgelere göçleri de benzer sonuçlar doğurmaktadır. İşgücü göçleri ile birlikte sınırlı arz-talep ve üretim-tüketim döğüsüne sahip az gelişmiş bölgelerde toplam arz ve talep artmakta; bu durum bölgesel kalkınmaya katkı sağlayarak dengesizlikleri azaltmaktadır.

Göçmenlerin nitelikli işgücünden oluşması durumunda, verimli işgücü gelişmiş bölgelerde kümelenirken, niteliksiz işgücünün yanı sıra yaşlı ve hastaların göç edememesi gibi nedenlerle kırsal kesimde işgücünün eğitim düzeyine göre dağılımı olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle işgücü göçünde göç edenlerin nitelikleri, bölgesel farklılıkların oluşmasında belirleyicidir.

2.1.7. Beşeri Sermaye

Teknoloji ve beşeri sermaye karşılıklı etkileşim içerisinde olup; teknoloji beşeri sermaye ihtiyacını artırmakta; artan beşeri sermaye ise teknolojik gelişmeyi

¹⁸³Ying, a.g.e., s. 15-16

¹⁸⁴Vakulenko, Elena, “Does Migration Lead to Regional Convergence in Russia?”, **International Journal of Economic Policy in Emerging Economies**, 9(1), 2016, p. 2; Zhaoyuan Xu, Li Shantong, “The Impact of Inter-regional Labor Migration on Economic Growth and Regional Disparity”, (Çevrimiçi), <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/3795.pdf> 8 Nisan 2017

hızlandırmaktadır.¹⁸⁵ Bu akım, kalkınmada olumlu bir etkiye sahip olup beşeri sermaye stoğunu pozitif etkileyerek ekonomideki üretken kapasiteyi artırmaktadır. Dolayısıyla azgelişmiş bölgelerde beşeri sermaye stoğundaki artışlar, bu bölgelerin kalkınmasında pozitif dışsallık yaratarak bölgesel farklılıkların azalmasına olanak sağlamaktadır.

Teknolojik gelişmelerin ilk aşamalarında elde edilen yüksek gelirlerden toplumun belirli bir kesimi pay alırken, zamanla teknoloji yoğun sektörlerde daha fazla işgücünün istihdam edilmesiyle dengesizlikler azalma eğilimine girmektedir.¹⁸⁶ Bu çerçevede beşeri sermayenin artmasıyla birlikte işgücü arasındaki ücret farklılıkları azalmakta; bu durum emek-yoğun sektörlerde çalışan işgücü ile yüksek katma değerli sektörlerde çalışan işgücü arasındaki gelir eşitsizliklerini azaltarak dolaylı olarak azgelişmiş-gelişmiş bölgeler arasındaki dengesizlikleri hafifletmektedir.

Beşeri sermaye, bölgesel farklılıkları göçmen transferleri ile etkileyebilmektedir. Azgelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç etme eğiliminde beşeri sermaye, bir yandan bölgeler arasında işgücü farklılıklarına neden olurken, diğer yandan göçmen transferleri ile kırsal-kent arasındaki dengesizlikleri azaltabilmektedir.¹⁸⁷

Kırsal bölgeler ile kentler arasında eğitim fırsatları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmiş bölgelerin eğitim standartları azgelişmiş bölgelerin üzerindedir.¹⁸⁸ Bölgeler arasında beşeri sermaye farklılığına neden olan bu durum, bölgesel dengesizlikleri daha da derinleştirmektedir.

¹⁸⁵Oded Galor, Omer Moav, “Ability-biased Technological Transition, Wage Inequality, and Economic Growth” **The Quarterly Journal of Economics**, 115(2), 2000; Theo S. Eicher, Cecilia García-Peñalosa, “Inequality and Growth: the Dual Role of Human Capital in Development”, **Journal of Development Economics**, 66(1), 2001, p.174

¹⁸⁶Robert J. Barro, “Inequality, Growth, and Investment”, **Working Paper**, No. 7038, 1999, p. 9,

¹⁸⁷Yitao Jiang et. al., “The Threshold Effect of High-Level Human Capital Investment on China's Urban-Rural Income Gap”, 2011, p. 6-7, (Çevrimiçi), http://economics.uwo.ca/western_CIGI_China_Ont_project/docs/jiang_shi_zhang_ji_jan11.pdf, 18 Eylül 2017

¹⁸⁸Michael Spagat, “Human Capital, Growth and Inequality in Transition Economies”, **William Davidson Working Paper**, No. 499, 2002, p. 28

Beşeri sermaye dengesizlik ilişkisinde göz önünde bulundurulması gereken faktörlerden biri de eşik etkisidir. Buna göre, ekonomik kalkınmanın eşik değerin üzerinde olması durumunda, beşeri sermaye yatırımları dengesizlikleri azaltırken, eşiğin altında olması durumunda artırmaktadır.¹⁸⁹

2.1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Ülkeler ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla yabancı sermayeyi çekmeye çalışmaktadırlar. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), bir ülkenin her bölgesine dengeli dağılmamakta; daha çok gelişmiş bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Üretim faktörlerinin bölgeler arasında dengesiz dağılımına neden olan bu durum, yatırımların olduğu bölgelerde üretim ve gelir artışı sağlayarak var olan bölgesel dengesizlikleri daha da derinleştirmektedir.¹⁹⁰

DDY'lerin yoğunlaştığı bölgelerde toplam gelir ve verimlilik artmakta; daha yüksek ücret ödemeleri bu bölgelerde orta sınıfın oluşmasına neden olmaktadır. Eğitimli ve nitelikli işgücü göçünün bu bölgelere yönelmesi, beşeri sermaye farklılıklarını artırarak bölgesel dengesizlikleri beraberinde getirmektedir.¹⁹¹

Ücret farklılıkları kanalı ile bölgesel dengesizlikleri arttıran DYY'lerin bu etkisinin azaltılmasında işgücü arz esnekliği, ücret artışına karşın istihdamı artırarak dengesizlikleri azaltmaktadır. Bölgesel emek arzının esnekliği doğrudan iç göçlerle ilişkili olduğu için DYY'lerin yol açacağı olumsuz etkiler, nüfus hareketleri ile hafifletilmektedir.¹⁹²

DYY'lerin bölgesel dengesizlik üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesinde kamu politikaları belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu yatırımların az gelişmiş

¹⁸⁹Jiang et.al., **a.g.e.**, s. 66

¹⁹⁰Xiaobo Zhang, Kevin H Zhang, "How Does Globalisation Affect Regional Inequality Within a Developing Country? Evidence from China", **Journal of Development Studies**, 39(4), 2003, p. 64; Christian Lessmann, "Foreign Direct Investment and Regional Inequality: A Panel Data Analysis", **China Economic Review**, 24, 2013, p. 129; Kevin H. Zhang, "Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A panel Data Study for 1992-2004", University of International Business and Economic Conference Paper, 2006, p. 13

¹⁹¹Xiaolan Fu, "Trade-cum-FDI, Human Capital Inequality and Regional Disparities in China: The Singer Perspective", **Economic Change And Restructuring**, 40(1-2), 2007, p. 139-140; 154

¹⁹²Michael Beenstock, Daniel Felsenstein, Ziv Rubin, "The Effect of FDI on Regional Inequality in the ENPs; Evidence from Israel", **Search Working Paper**, 2(17), 2013, p. 25

bölgelere yapılmasına yönelik teşvikler, vergi indirimleri ve daha iyi ulaşım altyapısı gibi düzenlemeler, yatırımların daha dengeli yayılmasına olanak sağlayarak bölgesel farklılıkların giderilmesine katkıda bulunmaktadır.¹⁹³

2.2. Dünyada Bölgesel Dengesizlik

Bölgeler arasındaki görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının başlangıcı sanayi devrimine kadar uzanmaktadır. Sanayileşmenin gerçekleştiği ülkelerde bölgesel dengesizlikler hızlı bir artış göstermeye başlamış; devrimin başladığı İngiliz adaları bunun ilk örneğini oluşturmuştur. Londra, Liverpool, Glasgow gibi liman bölgeleri ve kömür yataklarının bulunduğu alanlar ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki gelişmişlik farkı hızla artmaya başlamıştır.¹⁹⁴

Eurostat 2014 verilerine göre, gelişmiş ve azgelişmiş bölgeler arasında kişi başı GSYİH farkın en yüksek olduğu ülkelerden olup 20 AB ülkesi içerisinde 4. sırada yer alan İngiltere’de,¹⁹⁵ bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak kalkınma ajansları, organize sanayi bölgeleri, entegre bölgesel gelişme yaklaşımının yanı sıra kalkınma yöreleri oluşturulmuş; buralarda faaliyet gösteren firmalara devlet ihalelerinde öncelik tanınması, yatırımların belirli bir tutarının bağış olarak verilmesi, hibe ve teşviklerle” bu bölgelerin gelişmesi hedeflenmiştir.¹⁹⁶ Bölgesel politikalar sonucunda 1945’den sonra azalmaya başlayan dengesizlikler, 1970’lerin sonlarına doğru tekrar artış eğilimi göstermiş; 2008 Küresel Kriz sonrası kısa süreli düşüş gösterse de, sonrasında artmaya devam etmiştir.¹⁹⁷

Bölgesel dengesizlik nedenleri arasında Kuzey ve Güney bölgeleri arasındaki gelir farklılıkları, yaş, ırk ve eğitim gibi unsurların ilk sıralarda yer aldığı ABD’de yüksek gelir düzeyine sahip kuzey bölgelerde endüstrileşmiş kentler ön planda iken,

¹⁹³Tesun S. Cheong, Wu Yanriu, ‘Globalization and Regional Inequality in China’, **University of Western Australia, Discussion Paper**, No. 13, 2013, p. 28

¹⁹⁴ Dinler, **a.g.e.**, s. 101

¹⁹⁵Danny MacKinnon, ‘‘Regional Inequality, Regional Policy and Progressive Regionalism’’, **Soundings**, 65, 2017, p. 143

¹⁹⁶Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006, s. 44; OECD, ‘‘Regional Development Policies in OECD Countries’’, (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018

¹⁹⁷MacKinnon, ‘‘a.g.e.’’, 2017, p. 143

düşük gelirli güney bölgelerde ekonomi daha çok tarıma dayalıdır.¹⁹⁸ Bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında önemli bir politika aracı BKA'nın dünyada ilk deneyimi ABD'de 1933 yılında kabul edilen yasa ile kurulan Tennessee Valley Authority (TVA)'dır. TVA ile gerekli planlamaların yapılarak özel girişimin teşvik edilmesi, tarımsal verimin alınabilmesi için çeşitli destekler başta olmak üzere bölge koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. TVA'nın faaliyetleri sonucunda barajlardan tüm güney bölgelerin yararlanabileceği güçte elektrik üretilmiş, özel sektöre yönelik teşviklerin de etkisiyle elektrokimya materyali, kağıt ve gübre sanayileri gelişme göstermiş; bunun sonucunda ucuz elektrik enerjisine dayalı bir çok sanayi bu bölgede konumlanmıştır. Bunun yanı sıra bölgede yer alan ekonomisi tarıma dayalı yoksul eyaletler yüksek verimliliğe sahip bir tarım bölgesi haline gelmiştir.¹⁹⁹

ABD'de bölgesel dengesizliklere yönelik mevcut uygulamalar daha çok altyapı odaklı iken son yıllarda kırsal bölgelerde kümelenme yoluyla bu bölgelerin kalkındırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilmekte; bu kapsamda ihtiyaç duyulan kırsal bölgelerde seçili firmalara küresel ölçekte daha rekabetçi olmaları için destek sağlanmaktadır. Kırsal kalkınma programları çerçevesinde küçük işletmelere yönelik teknik ve stratejik planlama desteği, altyapı yatırımları ve vergi teşvikleri ön plana çıkan araçlardır.²⁰⁰ Ancak alınan önlemlere rağmen ABD'de, 2000-2016 döneminde kişi başına GSYİH'da bölgesel farklılıklar artma eğilimine girerken sözkonusu dönemde ülkenin gelişmiş bölgeleri GSYİH artışının %68'ini oluşturmaktaydı.²⁰¹

İtalya'da, ülkenin orta ve kuzey bölgeleri ile Mezzogiorno olarak adlandırılan güney bölgeleri arasında önemli sosyo-ekonomik gelişmişlik farkları

¹⁹⁸Peter H. Lindert, "Persistent Debate, a New Approach, More Data, Rich Findings", p. 11-12, (Çevrimiçi), <http://press.princeton.edu/chapters/s10670.pdf> 7 Eylül 2017; Almas Heshmati, "Regional Income Inequality in Selected Large Countries", **IZA Discussion Paper**, No. 1307, 2004, p. 20; World Bank, **a.g.e.**

¹⁹⁹Gündüz, **a.g.e.**, s. 47;315

²⁰⁰OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018

²⁰¹OECD, "Regions and Cities at a Glance 2018–United States", (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/cfe/UNITED-STATES-Regions-and-Cities-2018.pdf>, 21 Kasım 2018

bulunmaktadır.²⁰² Sanayileşme sürecinde Kuzey nüfusun daha eğitimli işgücünden oluşmasına bağlı olarak oluşan verimlilik farkları, çoğunlukla kuzey bölgelerde yer alan stratejik sektörler sağlanan korumacılığa karşın, güney bölgelere yönelik yapısal reformların yetersizliği, dengesizliklerin oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır.²⁰³

Bölgesel dengesizliklerde, özellikle işsizlik ve güvenlik göstergelerinde OECD ülkeleri arasında ilk sıralarda yer alan İtalya, kalkınma ajanslarının ilk örneklerinden birine sahiptir.²⁰⁴ Güney bölgelere yapısal fonların etkin bir şekilde aktarılması amacı ile kurulan ulusal kalkınma ajanslarının ülkenin hemen hemen her bölgesinde şubeleri bulunmaktadır. Ülkede faaliyet gösteren kimi şirketlerin hisselerini satın alarak ortaklık kuran ajanslar, kendi öz sermayelerini de kullanarak yatırımlardan önemli gelirler elde etmişlerdir.²⁰⁵ Öte yandan Polonya ve İspanya'dan sonra Avrupa Birliği Uyum politikasından en çok yararlanan üçüncü ülke olan İtalya'nın bölgesel politikalarına, 1998 yılından beri AB uyum politikaları öncülük etmektedir. Bölgesel politikalar, Ulusal Stratejik Çerçeve (NSF) aracılığıyla AB politikaları ve iç politikalar arasında koordinasyonlu olarak uygulanmaktadır. Ülkenin az gelişmiş bölgelerinde, eğitim kalitesi, çocuk ve yaşlı bakımı, kentsel atık yönetimi ve su hizmeti gibi kamu harcamalarının etkinliğini değerlendirmek amacıyla performans ölçüm sistemi oluşturulmuştur. 2007 yılında finans kanununda yapılan değişikliklerle, Mezzogiorno'da dezavantajlı kentler için mali desteğin yanı sıra bu bölgelere yapılacak yatırımlara vergi kredisi uygulamasına geçilmiştir.²⁰⁶

²⁰²Ruggero Tabossi, "İtalya'da Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarının Evrimi 2000-2006 Yapısal Fonlar Programlama Dönemindeki İtalyan Deneyimi", (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/sempozyum/2007/bildiriler/3_3_Tabossi_TR.pdf 12 Ocak 2019

²⁰³Luisa Gagliardi, Marco Percoco, "Regional Disparities in Italy over the Long Run: The Role of Human Capital and Trade Policy", **Région et Développement**, No.33, 2011, p. 82

²⁰⁴OECD, "Regions and Cities at a Glance 2018-Italy", (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/cfe/ITALY-Regions-and-Cities-2018.pdf> 12 Ocak 2019.

²⁰⁵Pınar Özen, "Bölge Kalkınma Ajansları", (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245092r8246.Bolgesel_Kalkinma_Ajanslari.pdf 12 Ocak 2019

²⁰⁶OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 12 Ocak 2019

Uygulanan politikalar sonucunda, bölgesel farklılıklar düşük düzeyde de olsa azalma eğilimi göstermiştir.²⁰⁷

Almanya'nın birleşmesinden sonra, ülkenin doğu ve batısı arasındaki gelişmişlik farkları dengesizliklerin ana kaynağını oluşturmaktadır.²⁰⁸ Doğu Almanya, birleşme öncesinde gelişmiş sanayi ülkeleri arasında yer almasına karşın Batı Almanya, çok daha yüksek bir iktisadi gelişmişlik düzeyine sahip olup yüksek sermaye birikiminin yanı sıra dünya pazarlarına üretim yapan ve dünyada en yüksek işçi ücreti ödeyen ülkeler arasında yer almaktaydı. Bu durum Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya göçleri hızlandırmış; Batı Almanya'yı sürekli olarak daha avantajlı bir konuma getirmiştir. 1990 yılında iki Almanya'nın birleşmesi sonrasında sağlanan yardımlara karşın Doğu Alman eyaletleri, birçok sosyo-iktisadi göstergede Batı eyaletlerinin kalkınmışlık seviyesine ulaşamamıştır.²⁰⁹

Almanya'da bölgesel politikaların uygulanmasında *Bölgesel Ekonomik Yapıların İyileştirilmesi İçin Ortak Görev* (GRW) ön plana çıkmaktadır. Orta ve uzun vadeli hedeflere sahip olan GRW, az gelişmiş bölgelerde kentsel gelişimin yanı sıra belirli kent merkezlerinin çekim merkezi olarak güçlendirilmesini hedeflemekte; bu çerçevede gerekli altyapı desteğini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra GRW, iş danışmanlığı, işgücü eğitimi, Ar-ge desteği, projelere yönelik yardımlar, bölgesel kümelenme için finansman desteğinin yanı sıra iş odaklı ve kar amacı gütmeyen araştırma kurumlarını finanse etmektedir. Öte yandan 2009 yılında uygulamaya konulan *Ulusal Kentsel Kalkınma Politikası* ile şehir merkezlerini bölgesel ekonominin sürükleyici gücü haline getirmek amacıyla belirlenen kentlerde altyapıya yönelik finansman desteği verilmesi kararlaştırılmış; bu kapsamda düşük ve orta gelişmişlik düzeyine sahip bölgelerdeki birçok şehir, bu kalkınma fonlarından yararlanmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik diğer politika araçları, bölgesel

²⁰⁷Marco Montanari, "Italy's Regional Divide: Does it Matter also for Exports?", **ECFIN Country Focus**, 8(2), 2011, p.2

²⁰⁸Nicola Fuchs-Schündeln, Dirk Krueger, Mathias Sommer, "Inequality Trends for Germany in the Last two Decades: A Tale of two Countries", **National Bureau of Economic Research**, No. 13, 2009; Elman Muradov, "Azerbaycan ve Almanya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(1), 2012, s. 110

²⁰⁹Ömer Şanlıoğlu, "Almanya'nın Birleşmesinin 20. Yılı: Ekonomi Politikalarının Başarısı Açısından Bir Değerlendirme", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6(1), 2010, s. 75

kalkınma ajansları, kırsal bölgelerde tarıma yönelik sübvansiyonlar ile plan ve strateji destekleridir.²¹⁰ Alınan önlemler sonucunda bölgesel farklılıklar 2000 sonrası dönemde azalmaya başlamıştır.²¹¹

OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında, bölgesel dengesizliğin nisbeten düşük olduğu Kanada'da,²¹² nüfusun %80'den fazlası kentsel alanlarda yaşamakta; kentleşmenin yanı sıra geniş bir coğrafi alana sahip ülkede ticaret merkezlerine yakınlık dengesizliklerde önemli bir rol oynamaktadır. Ülkenin güneybatısında yer alan Ontario, ABD'ye coğrafi yakınlığı olmasının da avantajı ile üretim merkezi konumundadır. Bu durum, ölçek ekonomisi ve taşıma maliyetlerinin yanı sıra teknolojik yayılmanın da etkisiyle bu bölgelerin daha fazla gelişmesine olanak sağlamakta; bölgesel farklılıkları beraberinde getirmektedir.²¹³

Kanada'da bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik başlıca politika araçları, bölgesel kalkınma ajansları, *Toplumsal Gelecek Programları* (Community Futures Programme) ve altyapı yenileme destekleridir. 1980'lerin ortalarında, bölgesel politikalar, ağırlıklı olarak bölgesel kalkınma ajansları tarafından sağlanmaktaydı.²¹⁴ 1985'de kurulan toplumsal gelecek programları, Kanada'da en büyük ekonomik kalkınma organizasyonu olup, 269 ofisi ile ülke genelinde çoğunluğu kırsal bölgelerde olmak üzere her il ve bölgede faaliyet göstermekte; az gelişmiş bölgelerde sosyo-iktisadi kalkınmayı ve küçük işletmelerin büyümesine yönelik çeşitli destekleyici hizmetleri kapsamaktadır. Küçük ve orta boy işletmelere sermayeye erişim olanağı, iş geliştirmeye yönelik teknik destek, işletme bilgisi ve planlama hizmetlerinin sağlanması, toplumsal projelerin desteklenmesi başta olmak

²¹⁰OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018

²¹¹OECD, Regions and Cities at a Glance 2018–Germany, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/cfe/GERMANY-Regions-and-Cities-2018.pdf>, 21 Kasım 2018

²¹²OECD, Regions and Cities at a Glance 2018 – Canada, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/cfe/CANADA-Regions-and-Cities-2018.pdf>, 22 Kasım 2018

²¹³Sébastien Breau, "Rising inequality in Canada: A Regional Perspective", **Applied Geography**, 61, 2015; Chris Minns, Joan R. Rosés, "Power to the Periphery? The failure of Regional Convergence in Canada, 1890-2006", **Economic History Working Papers**, No: 279, 2018; Serge Coulombe, Frank C. Lee, "Regional Economic Disparities in Canada", **University of Ottawa Working Paper**, No. 9317, 1993.

²¹⁴OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018

üzere kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik birçok faaliyeti içermektedir. 2014 yılında hazırlanan rapora göre, kuruluşça desteklenen şirketler diğer şirketlere göre daha iyi performans göstermektedirler. Toplumsal gelecek programları, 2008 yılında OECD tarafından yerel koşulları dikkate alan en yenilikçi ve en başarılı kırsal kalkınma modeli olarak kabul edilmiştir.²¹⁵ Uygulanan politikalar sonucunda 2000 yılı sonrasında kişi başına GSYİH'da bölgesel farklılıklar azalma eğilimine girmiştir.²¹⁶

İspanya'da gelişmiş iller kuzeydoğu bölgesinde yer alırken, ülkenin güneyi az gelişmiş kentlerden oluşmaktadır. Dengesizliklerin oluşmasında sanayileşmenin belirli bölgelerde yoğunlaşması sonucunda bölgesel verimlilik farkları ve Avrupa Birliği entegrasyonu belirleyici bir rol oynamaktadır.²¹⁷ Kırsal kalkınmaya yönelik başlıca politika araçları; kalkınma ajansları, kırsal bölgelerde sürdürülebilir kalkınma yasası (LDSMR), bölgesel tazminat fonu (FCI), bölgesel yatırım hibeleri (RIG), ulusal reform planları ve girişimi artırma planıdır. Kırsal bölgelere yönelik önemli bir politika aracı olan kırsal bölgelerde sürdürülebilir kalkınma yasası (LDSMR), faaliyetlerini sivil toplum, devlet ve belediye gibi farklı kurum idareleri ile işbirliği içerisinde yürütmekte,²¹⁸ bu koordinasyon sonucunda kırsal bütçe oluşturulmasında başarı elde etmiş bir organizasyondur. Diğer bir politika aracı olan bölgesel tazminat fonu (FCI), altyapı ve benzeri yatırımlara finansal destek sağlanmasını öngörmektedir.²¹⁹ Bölgesel dengesizliklerin nisbeten düşük olduğu İspanya'da,

²¹⁵Community Futures, Community Futures: Fueling Canada's Entrepreneurial Development, (Çevrimiçi), https://cfontario.ca/files/pdfs/CFProgram/CFNC/CFNC_handout-29Apr15-final.pdf, 30 Kasım 2018

²¹⁶OECD, Regional Per Capita Statistics, (Çevrimiçi), https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=REG_DEMO_TL2 22 Kasım 2018

²¹⁷Daniel A. Tirado, Alfonso Díez-Minguela, J. Martínez Galarraga, "A Closer Look at the Long-Term Patterns of Regional Income Inequality in Spain: The Poor Stay Poor (and Stay Together)", **EHES Working Papers in Economic History**, No. 87, 2015; Julio Martínez-Galarraga, Joan R. Rosés, Daniel A. Tirad "The Long-Term Patterns of Regional Income Inequality in Spain, 1860–2000", **Journal Regional Studies**, 49(4), 2015.

²¹⁸OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018

²¹⁹OECD, "Regional Development Policies in OECD Countries", Organisation For Economic Co-Operation and Development, Paris, 2010

uygulanan politikalar sonucunda kişi başına düşen GSYİH'da bölgesel farklar 2000 sonrası dönemde daha stabil bir seyir izlemiştir.²²⁰

Brezilya, dünyada bölgesel farklılıkların yüksek olduğu ülkelerden biridir. Dengesizlikler, ülkenin sanayileşmesinin bir sonucu olarak 20. yy'ın ilk yarısında ortaya çıkmaya başlamış; sanayileşmeye paralel bölgelerin farklı büyüme ivmesi göstermesi ve destekleme politikalarının gelişmiş bölgelere yönelik olması bölgesel farklılıkları beraberinde getirmiştir. Sosyo-ekonomik göstergelerde Kuzeydoğu ve Güneydoğu bölgeleri arasında önemli farklılıklar bulunmakta; Kuzeydoğuda tarım ön planda iken, Güneydoğu ülkenin en gelişmiş bölgesidir.²²¹ Azgelişmiş bölgelerde tarım sektörüne yönelik sübvansiyonlar, vergi muafiyetleri, küçük ve orta ölçekli firmalara piyasa faiz oranlarının altında kredi olanağı ve üretken sektörlerle finansman sağlanması bölgesel dengesizliklere yönelik politikalar.²²² 1998 yılında azgelişmiş bölgelerde altyapı ve iş potansiyellerinin yaratılmasına yönelik faaliyetlere ve bölgenin gelişmesine katkı sağlaması amacıyla kurulan *Ekonomik Gelişme Entegre Bölgesi (RIDE-DF)*, üretken sektörlerle yönelik vergi teşvikleri, kredi olanakları gibi imkanları içermektedir. Bölgesel dengesizliklere yönelik araçlardan biri de 2007'de birincisi, 2012-2013 döneminde ikincisi uygulamaya konulan *Bölgesel Kalkınma İçin Ulusal Politikalar (PNDR)*'dir.²²³ Uygulanan

²²⁰OECD, Regions and Cities at a Glance 2018 – Spain, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/cfe/SPAIN-Regions-and-Cities-2018.pdf>, (Çevrimiçi, 22 Kasım 2018)

²²¹Marie Daumal, “The Impact of Trade Openness on Regional Inequality: the Cases of India and Brazil”, *The International Trade Journal*, 27(3), 2013, p. 243-244; Danilo R. Limoeiro, ‘**Beyond Income Transfer The Causes of Regional Inequality Decline in Brazil During the 2000s**’, Doctoral Dissertation, University of Oxford, 2011; Simone Affonso da Silva, Regional Inequalities in Brazil: Divergent Readings on Their Origin and Public Policy Design , (Çevrimiçi),

<https://journals.openedition.org/echogeo/15060> 22 Kasım 2018; USP, Regional Development and Regional Inequality: An Overview of the Brazilian Economy, (Çevrimiçi), <http://www.usp.br/nereus/wp-content/uploads/hadch199.pdf> 2 Aralık 2018

²²²Jose G. Reis, “Regional Inequality and Regional Policies in Brazil”, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1419236017-1.Jose_G_Reis.pdf, 1 Aralık 2018; Guilherme Mendes Resende, “Regional Development Policy in Brazil: a Review of Evaluation Literature”, *Redes*, 18(3), 2013, p. 202.

²²³Renata Callaça Gadioli dos Santos, Luiz Fernando de Macedo Bessa and Magda de Lima Lúcio, The Brazilian National Policy for Regional Development and the RIDE-DF Management opposite the Governance vs Brasília's Metropolitan Area”,(Çevrimiçi), <https://journals.openedition.org/echogeo/15072>, 2 Aralık 2018

politikalar sonucunda, bu bölgelerin göstermiş olduğu yüksek büyüme ivmesi, dengesizliklerin 1998 yılından sonra azalmaya başlamasına neden olmuştur.²²⁴

Bölgesel dengesizliklerin yüksek düzeyde olduğu ülkelerden biri olan Çin, Doğu (kıyı), Orta (merkez) ve Batı olmak üzere üç alana bölünmektedir. Ülkenin gelişmiş kıyı kesimlerine karşılık iç bölgeleri oluşturan Orta ve Batı Çin nispeten daha az gelişmiş; kıyı bölgeler ekonomik, politik ve kültürel merkezler iken kuzey ve batı bölgelerin ekomisi tarıma dayanmaktadır. 1980'lerden sonra dışa açık gelişme stratejisi benimseyen ve bu çerçevede doğrudan yabancı yatırımlarda ilk sıralarda olan Çin'de hem DYY'nin hem kamu yatırımlarının ulaşım avantajından dolayı kıyı bölgelerde yoğunlaşması, bölgeler arasındaki dengesizliklerin hızla artmasına neden olmuştur. Coğrafi özelliklerin ve doğal kaynakların yanı sıra sosyo-ekonomik koşullar ve kıyı bölgelere yönelik reformlar dengesizliklere yol açan diğer unsurlardır.²²⁵

Çin'de bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak kalkınma planlarının yanı sıra 1990'ların sonunda başlatılan *Batı Kalkınma Stratejisi* ile bu bölgelere mali transferler, altyapı yatırımları ve sübvansyonlar sağlanmış; 2003 yılında *Kuzeydoğu Canlanma Stratejisi* ve sonrasında *Merkezi Çin'in Yükselişi* programı yürürlüğe konmuş; bu kapsamda azgelişmiş bölgelerin alt yapı, enerji ve çevre projelerine büyük miktarda devlet fonu sağlanmıştır.²²⁶ 2005 yılında *Uyumlu Kalkınma Hedefi* benimsenmiş; azgelişmiş bölgelerde yaşam standardının iyileştirilmesi için birçok strateji ve yatırım planı geliştirilmiştir. 2006'da Çin tarihinde ilk kez tarımsal vergi

²²⁴OECD, Territorial Reviews: Brazil (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/cooperate/international/pdf/brazil_ocde_territ_review_en.pdf, 23 Kasım 2018

²²⁵Nong Zhu, Xubei Luo, Heng F. Zou, "Regional Differences in China's Urbanization and its Determinants", 2012, s. 20, (Çevrimiçi), https://www.researchgate.net/profile/Heng_Fu_Zou/publication/254401702_Regional_Differences_in_China's_Urbanization_and_its_Determinants/links/5519911a0cf244e9a4584763.pdf 13 Nisan 2017; Belton Fleisher, Haizheng Li, Min Q. Zhao, "Human Capital, Economic Growth, and Regional Inequality in China", *Journal of Development Economics*, 92(2), 2010; Shenggen Fan, Ravi Kanbur, Xiaobo Zhang, "China's Regional Disparities: Experience and Policy", *Review of Development Finance*, 1(1), 2011; Xiaolan Fu, "Trade-cum-FDI, Human Capital Inequality and Regional Disparities in China: The Singer Perspective", *Economic Change and Restructuring*, 40(1-2), 2007, p. 141; Lütfü Öztürk, "Geçiş Ekonomilerinde Bölgeler Arası Dengesizlikler: Bir Neden Olarak Piyasa Ekonomisi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 16, 2006, s. 29.

²²⁶Yongnian Zheng, Minjia Chen "China's Regional Disparity and its Policy Responses", *China World Economy*, 16(4), 2008.

tamamen kaldırılmış; bunun yanı sıra tahıl üreticilerine tarımsal üretimi artırmak amacıyla sübvansiyon olanağı sunulmuştur.²²⁷ Uygulanan politikalara karşı piyasa mekanizmasının kamu politikalarından daha belirleyici olması, istenilen başarının sağlanmasını güçleştirmiş; bu nedenle bölgesel farklılıklara yönelik politikalardan istenilen sonuç alınamamıştır.²²⁸

2.3. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlik

Türkiye’de, bölgesel dengesizliklerin boyutlarının anlaşılabilmesi için bölgelere ait gelir, yoksulluk, istihdam, işsizlik, sağlık ve eğitim gibi bazı temel göstergelerin incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede aşağıda düzey-1 bölgelerine ait seçilmiş bazı göstergelere yer verilmektedir.

Tablo 2.1. Düzey-1 Bölgeleri Kişi Başına GSYİH (TL bazında)

Bölgeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	14656	16749	19368	21388	23852	23454	26253	31165	34637	39468	43645	49773	54933	65041
Batı Marmara	8792	10124	11369	12584	14234	14224	16678	19514	21363	23688	26619	29076	32433	38026
Ege	8657	9884	11567	12348	13422	13188	15051	17848	20169	22688	25451	28836	31855	37628
Doğu Marmara	9932	11635	13740	15138	16866	16069	18328	22375	24834	28760	32152	36026	39352	46774
Batı Anadolu	10995	12723	14687	16562	16311	16413	17825	20780	22541	26046	29008	35501	39367	45491
Akdeniz	6997	8059	9207	10179	11591	11552	13636	15856	17233	19224	21429	23790	25689	30054
Orta Anadolu	6034	7016	7954	8762	9634	9780	11613	13956	15295	17372	19446	22273	24429	28699
Batı Karadeniz	5632	6435	7370	8085	9417	9438	11014	13187	14670	16599	18471	20619	22670	26104
Doğu Karadeniz	5511	6731	7821	8531	9629	9603	11181	12939	14694	16482	18574	22097	22930	26476
Kuzeydoğu Anadolu	4113	4603	5299	5871	6644	7114	8687	9934	11394	12619	13958	15852	17799	20976
Ortadoğu Anadolu	3851	4620	5163	5775	6604	6806	7963	9391	10821	12153	13311	14591	16378	18757
Güneydoğu Anadolu	4214	4767	5496	5894	6531	6588	7931	9325	10454	12146	13673	15326	16809	19683

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 15 Ocak 2019

²²⁷Shenggen Fan, Ravi Kanbur, Xiaobo Zhang, “China’s Regional Disparities: Experience and Policy”, **Review of Development Finance**, 1(1), 2011; Anping Chen, Nicolaas Groenewold “Reducing Regional Disparities in China: an Evaluation of Alternative Policies”, **Journal of Comparative Economics**, 38(2), 2010.

²²⁸Fan vd., **a.g.e.** s. 51-53

Düzyey-1 bazında kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla rakamlarının yer aldığı Tablo 2.1 incelendiğinde, 2004-2017 yılları arasında İstanbul, Doğu Marmara, Batı Marmara, Ege, Batı Anadolu ve Akdeniz’de yüksek olan kişi başına GSYİH, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu’da daha düşük düzeydedir. 2009-2017 döneminde, tüm bölgelerde kişi başına GSYİH’da sürekli bir artış olurken; küresel finans krizinin etkisiyle 2009’da İstanbul, Doğu Marmara, Batı Marmara, Akdeniz, Ege, Doğu Karadeniz bölgelerinde azalma, Orta Anadolu, Batı Anadolu, Batı Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu’da artış görölmektedir. Öte yandan en fazla kişi başi GSYİH İstanbul’da, en düşük Ortadoğu Anadolu bölgesindedir.

Tablo 2. 2. Düzyey-1 Bölgeleri Kamu Yatırım Harcamaları (Cari Fiyatlarla, Bin TL)

Bölgeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İstanbul	3203329	3585032	4079774	2820020	2559243	2246210	5451746	6392505	8220294
Batı Marmara	563548	598767	788280	820334	924312	1061744	1739273	1605279	1912281
Ege	1202510	1327975	1564619	1902138	2145060	2732160	3517226	3572163	3860475
Doğu Marmara	1485491	1119363	1222476	1373959	1486623	2038277	2311801	2275469	2567394
Batı Anadolu	1581461	1702575	2012021	2012021	4174077	4442677	5572188	5291272	5924130
Akdeniz	1537111	1481703	1474548	1404114	2147948	2935366	2753987	2896082	3445840
Orta Anadolu	677730	719809	828728	982857	1177331	1574645	1573193	1982947	2139374
Batı Karadeniz	857818	973836	1360195	1161554	1300258	1450578	1717423	1803999	2256535
Doğu Karadeniz	733566	864488	1093827	1638055	1516528	1292106	1216368	1383678	1765309
Kuzeydoğu Anadolu	359933	467401	767689	873688	977040	1183499	1327403	1375250	1722500
Ortadoğu Anadolu	508210	633196	847587	1155562	1093886	1745839	1964321	1787712	2038390
Güneydoğu Anadolu	976825	1978354	2478251	3129705	3341941	4389228	4732644	4877222	4804775

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Kamu yatırım Tahsislerinin İllere Göre Dağılımı, (Çevrimiçi), <https://www.muhasibat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri>, 12 Mayıs 2018

Kamu yatırımlarının yer aldığı Tablo-2.2 incelendiğinde, 2008-2016 döneminde İstanbul'un kamu yatırımlarından aldığı payın diğer bölgelerden ayrıştığı görülmektedir. İstanbul'u sırasıyla, Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu takip etmektedir. Batı Marmara, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Anadolu yatırımların en düşük düzeyde kaldığı bölgelerdir. Güneydoğu Anadolu'nun yüksek kamu yatırımlarına rağmen düşük istihdam oranlarına sahip olduğu görülmektedir. İstanbul'da 2010-2013 döneminde azalmaya başlayan kamu yatırımları, 2008-2010 ve 2013-2016 döneminde, Güneydoğu Anadolu'da tüm dönemlerde artış göstermiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre Batı Anadolu'da iki kat artış gösteren harcamalar, İstanbul, Doğu Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu'da azalmaya başlamıştır.

Tablo 2. 3. Düzey-1 Bölgeleri Yoksulluk Oranları (%)

Bölgeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	21	15,8	17,4	14,9	18,7	18	17,4	16,2	17	17,8	17,8	18,8
Batı Marmara	21,1	19,1	19,7	21,2	20,2	17,7	18,8	16,7	17,6	20,1	19	19,3
Ege	23,1	21,8	22,3	20,4	20,6	19,4	19,8	19,1	17,6	18,1	17,4	15,3
Doğu Marmara	19,1	17,6	17,5	18,1	18,3	15,6	17,3	17	14,2	17,3	14,5	14,8
Batı Anadolu	22,9	15,4	18,9	20,9	21	22,2	20,7	19,1	19,8	19,3	19,5	18,4
Akdeniz	23,8	22,1	16,4	20,8	19,8	21,1	21,8	19,1	22,1	21,2	22,2	20,3
Orta Anadolu	18,7	18,7	19,8	19,8	18,9	18,5	19,4	19,3	17	16,7	17,9	15,5
Batı Karadeniz	23,2	18,7	19,2	19,8	20,8	19,3	19	18,8	17	19,1	16,4	16,4
Doğu Karadeniz	21,1	15,3	20,6	17	20,7	17,6	16,8	17,5	15,3	16,3	13,9	14,6
Kuzeydoğu Anadolu	23,8	26,4	26,1	23,3	23,1	21,3	20,6	20	21,1	21,5	21,1	17,9
Ortadoğu Anadolu	22,9	19,3	17,6	18,6	20,6	22	20	18,4	18,8	18,1	21,5	16,3
Güneydoğu Anadolu	22,3	17,4	19,7	21,2	20	22,2	20,1	18,4	17,1	20,9	19,2	15,4

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 12 Mayıs 2018

Yoksulluk, genel anlamda asgari yaşam koşullarına erişememe durumunu ifade etmektedir. Bu çerçevede Düzey-1 bölgelerinde yoksulluk oranlarını gösteren

Tablo 2.3' göre, Akdeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi yoksullukta ilk sıralarda yer almaktadır. En düşük yoksulluk oranlarına sahip bölgenin Doğu Marmara olduğu görülmekte; Kocaeli'de sanayileşme, bu oranların düşük olmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yoksulluğun görece düşük olduğu bölgeler İstanbul, Batı Anadolu ve Batı Marmara; yüksek olduğu bölgeler Kuzeydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege'dir. Söz konusu dönemde azalma eğilimi gösteren yoksulluk oranlarının en fazla değişim gösterdiği bölgeler Karadeniz'de yer almaktadır.

Tablo 2. 4. Düzey-1 Bölgeleri İstihdam Oranı (%)

Bölgeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	39,6	41	41,3	40,9	41,3	38,8	41	43,1	45,3	46,4	46,4	47,4	48,7	49,4
Batı Marmara	47,2	48,2	47,6	48,1	45,3	45,6	46,9	47,5	47,7	48	48,6	48,8	49,4	50,5
Ege	43,8	42,1	42,4	42,3	41,3	41,6	44,7	48,1	49,4	50	48,4	48,3	49	49,3
Doğu Marmara	41,5	42,9	42,9	42,9	43,3	41,7	43	46,5	46,7	48,1	47,6	48	46,6	47,7
Batı Anadolu	37,5	37,6	38,3	39,9	41,7	41,5	43	44	44,6	45	45,9	46,8	47,1	47,4
Akdeniz	39	40,7	42,2	43	42,6	42,3	45,8	47,3	46,5	45,3	44,1	44,1	44,8	45,5
Orta Anadolu	36,3	38,5	37	37,1	34,7	36,2	39,5	43,9	45,6	45,6	43,9	45,1	45,5	44
Batı Karadeniz	46,3	46,5	48,3	48,5	50,8	50,7	47,5	51,4	48,8	47,7	47,9	48,2	48,9	49,3
Doğu Karadeniz	61,3	60,2	57,5	55,3	57,6	57	54,6	53,7	52	47,6	49,6	51,3	52	52,2
Kuzeydoğu Anad.	49,7	49	47,1	44,4	48,6	47,3	47,7	48,1	48,2	50,8	49,8	50	47,9	47,3
Ortadoğu Anad.	36	35,6	37,1	36,3	34,9	36,6	39,1	42,4	43,7	45,3	42,6	43,5	41,5	44,7
Güneydoğu Anad.	34,5	31,8	28,9	28,3	30,1	30	33,2	32,1	30,8	34,3	34,8	35,2	35,5	37,6

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 13 Mayıs 2018

Tablo 2.4'e göre, bölgesel istihdamda ilk sırada Doğu Karadeniz²²⁹ yer alırken bunu Batı Marmara ve İstanbul takip etmektedir. Güney Doğu Anadolu, istihdamın en düşük; Kuzeydoğu Anadolu, Batı Marmara ve Ege yüksek düzeylerde olduğu bölgelerdir. 2004-2017 döneminde, Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de düşüş eğilimi gösteren istihdam oranları, diğer bölgelerde artış göstermiştir.

²²⁹Doğu Karadeniz bölgesi kadın istihdamında ilk sırada yer almakta; bu durum bölgenin yüksek istihdama sahip olmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 2. 5. Düzey-1 Bölgeleri İşsizlik Oranları (%)

Bölgeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	12,4	11,5	11,4	10,4	11,2	16,8	14,3	11,8	11,3	11,2	11,9	12,9	13,5	13,9
Batı Marmara	6,6	7,5	7,2	6,6	9,4	10,8	8,8	7,1	6,5	6,8	6,7	6,4	7,1	7,3
Ege	10,6	10	9,3	9,4	10,5	14,1	12	10	9,6	10,1	9,1	9,4	9,3	9,8
Doğu Marmara	10,7	10,5	9,7	9,7	10,5	14,4	11,5	9,8	8,9	8,4	8,1	8,9	9,9	10,3
Batı Anadolu	13,3	13,2	12,3	11,2	11,2	12,4	10,8	8,6	8,4	8,6	9,8	9,8	9,9	9,8
Akdeniz	13	13,9	12,5	12	13,9	17,5	13,9	10,6	9,8	11	11,1	11,5	11,8	11,4
Orta Anadolu	10	11,1	11	10,8	10,9	13,9	12,2	9,7	7,6	8,4	8,9	9,8	10,4	11,7
Batı Karadeniz	8	6,7	6,5	7,9	7,2	7,4	8,3	6	6,1	6,7	6,2	6,7	7,7	6,4
Doğu Karadeniz	6,9	5,5	5,6	6,6	5,8	6	6,1	6,4	6,3	6,8	6,2	4,8	4,5	3,6
Kuzeydoğu Anadolu	2,8	3,8	5	5,8	5,9	8,5	8,2	8,3	6,9	6,7	5,3	4,9	4,9	5,5
Ortadoğu Anadolu	15,1	13,8	11,2	12,9	14,4	16,6	14,3	11,2	8,7	9	10,6	8,7	9	9,9
Güneydoğu Anadolu	11,7	12,1	14,2	16,9	15,8	17,4	12,4	11,7	12,4	14,5	15,6	16,5	18,7	17

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 13 Mayıs 2018

Tablo 2.5’de, 2004-2017 yılları arasında işsizlik oranları yer almaktadır. En yüksek işsizlik oranları Güneydoğu Anadolu bölgesinde, en düşük işsizlik Doğu Karadeniz’de; Batı Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu’da düşük işsizliğin olduğu bölgelerdir. İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Akdeniz, Orta Anadolu gibi görece yüksek gelirli bölgelerde işsizlik oranlarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Küresel finans krizinin etkisiyle 2009 yılında tüm bölgelerde artış gösteren işsizlik oranları sonraki yıllarda azalma eğilimine girmiş; ancak 2015 yılı sonrasında yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerin yanı sıra Kuzeydoğu ve Güneydoğu bölgesinde artış göstermiştir.

Tablo 2. 6. Düzey-1 Bölgeleri İmalat sanayii İşyeri Sayısı

Bölgeler	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İstanbul	3805	3766	3811	3982	3643	3540	3708
Batı Marmara	421	436	527	579	539	539	552
Ege	1944	2109	2153	2173	1907	1969	1966
Doğu Marmara	1298	1334	1689	1933	1804	1819	1951
Batı Anadolu	793	863	883	1293	1178	1137	1118
Akdeniz	611	599	791	761	709	658	659
Orta Anadolu	300	297	301	336	314	303	299
Batı Karadeniz	449	447	457	479	456	429	398
Doğu Karadeniz	214	210	227	246	214	214	212
Kuzeydoğu Anadolu	50	48	53	60	55	52	49
Ortadoğu Anadolu	98	98	102	110	106	95	89
Güneydoğu Anadolu	246	383	373	371	337	359	310

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> 14 Mayıs 2018

Düzey-1 bölgeleri imalat sanayi işyeri sayısının yer aldığı tablo 2.6 incelendiğinde, imalat sanayide en fazla işyerinin İstanbul'da, en az işyerinin Kuzeydoğu Anadolu'da olduğu görülmektedir. Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu'da fazla olan imalat sanayi, Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu'da düşük düzeydedir. 1995-2001 döneminde İstanbul, Orta Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu'da azalan imalat sanayi, Doğu Marmara, Batı Marmara, Ege, Akdeniz, Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da artmış; 1999 ve 2000 yıllarında ekonomik kriz ve depremin etkisiyle azalmıştır. 1995-2001 döneminde en fazla artış Doğu Marmara ve Batı Anadolu'dadır.

Tablo 2. 7. Düzey-1 Bölgeleri Lise veya Dengi Mezunu Oranı (%)

Bölgeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	23,52	23,52	24,93	25,25	24,88	24,32	24,48	24,31	24,51	24,51
Batı Marmara	20,11	20,43	21,7	21,91	22,18	22,02	22,4	22,71	23,51	23,51
Ege	19,5	19,7	21,19	21,06	21,3	21,01	21,39	21,77	22,64	22,64
Doğu Marmara	22,54	22,77	24,35	24,7	24,71	24,31	24,58	24,9	25,82	25,82
Batı Anadolu	24,82	24,1	25,33	25,18	25,06	24,6	24,7	24,55	25,4	25,4
Akdeniz	20,19	20,39	21,84	21,98	21,86	21,47	21,73	21,9	23,05	23,05

Orta Anadolu	19,66	19,66	21,25	21,46	21,77	21,14	21,39	21,93	23,43	23,43
Batı Karadeniz	16,81	17,14	18,63	18,79	19,07	18,66	19,13	19,83	21,16	21,16
Doğu Karadeniz	20,3	20,49	21,98	22,51	22,53	22,4	22,79	23,05	24,19	24,19
Kuzeydoğu Anadolu	17,44	17,31	18,44	18,88	18,77	18,46	18,37	18,8	19,9	19,9
Ortadoğu Anadolu	17,96	17,72	18,62	19,58	19,35	18,95	19,1	19,33	20,22	20,22
Güneydoğu Anadolu	14,66	14,59	15,61	16,41	15,97	15,75	15,76	15,96	16,87	16,87

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 14 Mayıs 2018

Tablo 2.7’de, bölgelerin lise veya dengi mezunu oranları yer almaktadır. Buna göre en yüksek eğitim düzeyi sırası ile Batı Anadolu ve İstanbul’da; en düşük eğitim düzeyi Güneydoğu Anadolu’dadır. Tüm bölgelerde eğitim oranları artarken, en düşük artış Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da gerçekleşmiştir. İstanbul, Doğu Marmara, Batı Anadolu’da eğitim oranları yüksek; Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Batı Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu’da düşük düzeylerdedir.

Tablo 2. 8. Düzey-1 Bölgeleri Yükseköğretim veya Fakülte Mezunu Oranı (%)

Bölgeler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	9,3	10,56	10,99	12,62	13,29	14,79	15,7	17,41	18,27	18,53
Batı Marmara	6,87	8,09	8,36	9,69	10,19	11,38	12,43	13,45	14,09	14,54
Ege	7,66	9,03	9,25	10,62	11,1	12,15	13,25	14,41	15,22	15,65
Doğu Marmara	7,14	8,62	8,92	10,4	10,97	12,2	13,06	14,35	15,06	15,42
Batı Anadolu	11,12	12,89	12,94	14,71	15,24	16,31	17,22	18,64	19,36	19,57
Akdeniz	6,77	8,02	8,29	9,6	10,17	11,39	12,29	13,46	14,19	14,55
Orta Anadolu	5,78	7,2	7,33	8,6	9,01	10,25	11,07	12,09	12,8	13,05
Batı Karadeniz	5,54	6,78	6,94	8,13	8,67	9,94	10,78	11,7	12,44	12,78
Doğu Karadeniz	5,97	7,36	7,59	8,95	9,54	10,65	11,67	12,67	13,4	13,79
Kuzeydoğu Anad.	4,35	5,67	5,77	7,36	7,82	9,07	9,87	10,74	11,3	11,46
Ortadoğu Anad.	4,34	5,61	5,76	7,29	7,82	9,2	10,02	11,04	11,75	12,04
Güneydoğu Anad.	3,48	4,43	4,67	6,02	6,6	7,79	8,56	9,55	10,27	10,61

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 14 Mayıs 2018

Yükseköğretim ve fakülte mezunlarının yer aldığı Tablo 2.8 incelendiğinde, en fazla yükseköğretim mezununun Batı Anadolu, en az Güneydoğu Anadolu’da olduğu görülmektedir. İstanbul, Ege ve Doğu Marmara eğitim düzeyi yüksek bölgeler iken, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz düşük eğitim düzeyine

sahip bölgelerdir. 2008-2017 döneminde, yüksekokul ve fakülte mezunları ortalama iki katı artış göstermiş; bunun yanı sıra en az artış 2010 ve 2017’de gerçekleşmiştir.

Tablo 2.9. Düzey-1 Bölgeleri Kişi Başına İhracat (ABD Doları)

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İstanbul	4744	5789	4300	4010	4509	5530	5559	5707	5254
Batı Marmara	351	402	350	390	428	440	609	635	596
Ege	1115	1310	1013	1390	1694	1745	1601	1627	1399
Doğu Marmara	2981	3547	2401	3316	3895	3796	3022	3047	2588
Batı Anadolu	761	947	843	966	1116	1198	1274	1327	1138
Akdeniz	496	611	533	640	765	772	806	818	711
Orta Anadolu	323	374	324	409	515	536	590	623	522
Batı Karadeniz	161	321	239	214	326	291	343	382	312
Doğu Karadeniz	688	709	569	761	820	816	745	830	861
Kuzeydoğu Anadolu	83	81	73	102	93	81	110	112	116
Ortadoğu Anadolu	123	145	187	183	188	199	245	258	166
Güneydoğu Anadolu	458	597	596	682	889	1013	1153	1118	1054

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 14 Mayıs 2018

Tablo 2.9’da yer alan kişi başına ihracat verilerine göre İstanbul ilk sırada, Doğu Marmara ikinci sırada yer almakta; diğer bölgeler ile İstanbul ve Doğu Marmara arasındaki farkın yüksek olduğu görülmektedir. Bu farkın oluşmasında dış ticaret firmalarının yanı sıra ulaşım, altyapı, işgücü gibi faktörlerin İstanbul ve Kocaeli’nde yoğunlaşması belirleyici bir rol oynamaktadır. Söz konusu dönemde en düşük ihracat Kuzeydoğu Anadolu’da, en fazla artış Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerçekleşmiştir. 2007-2015 yılları arasında en yüksek paya sahip olan İstanbul’da kişi başına ihracat ortalama 5044, en düşük olan Kuzeydoğu Anadolu’da 94 ABD dolarıdır. Küresel finans krizinin de etkisiyle 2009 ve 2015 yıllarında azalan ihracat, diğer yıllarda artış eğilimi göstermiştir.

Tablo 2.10. Düzey-1 Bölgeleri Yüz Bin Kişi Başına Toplam Hastane Yatak Sayısı

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İstanbul	208	230	232	233	222	233	234	234	233	244
Batı Marmara	240	245	248	256	258	274	272	270	270	283

Ege	251	253	249	254	264	272	274	276	278	279
Doğu Marmara	225	227	225	240	245	261	258	264	264	257
Batı Anadolu	292	285	295	340	328	358	344	346	328	341
Akdeniz	212	211	211	226	235	238	238	244	254	260
Orta Anadolu	230	235	245	270	279	284	276	283	286	290
Batı Karadeniz	289	278	289	284	294	303	298	306	304	304
Doğu Karadeniz	304	297	318	322	319	331	326	323	316	323
Kuzeydoğu Anad.	219	228	245	242	248	288	295	293	297	279
Ortadoğu Anad.	236	245	243	258	262	267	277	282	287	290
Güneydoğu Anad.	139	146	156	172	178	197	202	205	209	230

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 14 Mayıs 2018

Tablo 2.10’ da 2007-2016 döneminde sağlık verilerine ait yüz bin kişi başına toplam hastane yatak sayısında ilk sırada Batı Anadolu yer alırken, bunu Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz izlemektedir. Kişi başına en düşük hastane yatak sayısı Güneydoğu Anadolu’da olup en hızlı artış da bu bölgededir. İstanbul ve Akdenizde yüksek nüfus yoğunluğuna bağlı olarak düşük düzeyde olan kişi başına hastane yatak sayısı, Ege ve Orta Anadolu’da yüksek düzeydedir.

Tablo 2.11. Düzey-1 Bölgeleri AR-GE Harcaması (1000 TL)

Bölgeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	1657431	2142403	2606773	3002173	3798048	4447818	6520669	7701448
Batı Marmara	237737	340706	357760	410173	493958	594298	569255	728299
Ege	870128	1056534	1261154	1446408	1593713	1837211	2218099	2863997
Doğu Marmara	1851234	2325033	2688437	3149659	3990055	4329190	4060305	4664387
Batı Anadolu	2933551	3146725	3719933	4071282	4654385	5778138	7653481	9751434
Akdeniz	540085	667082	718376	779311	910247	1078074	1061459	1201681
Orta Anadolu	249657	321402	388072	437047	474888	543590	562998	668710
Batı Karadeniz	241276	282036	322609	330119	395930	349835	457282	557668
Doğu Karadeniz	132831	171974	182745	208267	230582	401776	320960	332608
Kuzeydoğu Anad.	126068	153867	207310	255223	266825	332359	392754	394774
Ortadoğu Anad.	194052	251595	276408	325449	363590	437223	398479	490819
Güneydoğu Anad.	233539	294794	332687	392212	425897	485735	425512	499651

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 15 Mayıs 2018

Tablo 2.11’e göre, 2010-2015 döneminde en fazla Ar-ge harcaması Batı Anadolu’da, en az Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesindedir. İstanbul, Ege ve Doğu Marmara’ya yapılan harcamalar ile diğer bölgelere yapılan Ar-ge harcamaları arasında yüksek farklar bulunmaktadır. Tüm yıllar ve bölgeler itibari ile

sürekli artan Ar-ge harcamaları, sadece Batı Karadeniz’de 2015 yılında azalma göstermiştir.

Tablo 2. 12. Düzey-1 Bölgeleri Ar-Ge İnsan Gücü (Kişi)

Bölgeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	32124	35643	40197	44496	50522	53964	61517	70251
Batı Marmara	4558	5451	6149	6501	7008	7354	7249	8473
Ege	16732	18733	20630	21601	23970	24885	26288	31675
Doğu Marmara	21630	24824	28438	30384	30497	31788	31414	35696
Batı Anadolu	38068	38904	42089	43630	46667	48020	55726	57517
Akdeniz	9559	11047	11873	12495	13841	14377	15134	16371
Orta Anadolu	5276	6918	7762	8208	8866	9397	9363	9991
Batı Karadeniz	4711	5890	6619	6983	7842	8549	8621	9146
Doğu Karadeniz	2914	3833	4457	4708	5444	5822	6298	6358
Kuzeydoğu Anadolu	3287	2930	4528	4930	5299	5620	6061	5936
Ortadoğu Anadolu	4270	4954	5524	5783	6324	6654	6929	7351
Güneydoğu Anadolu	4288	5160	6035	6602	7406	7854	7613	7713

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 15 Mayıs 2018

Tablo 2.12’ye göre, Ar-ge’ye yönelik işgücünün en fazla olduğu bölgeler sırası ile Batı Anadolu ve İstanbul iken, en az olduğu bölge Kuzeydoğu Anadolu’dur. Sürekli artış eğiliminde olan Ar-ge işgücünde en hızlı artış Güneydoğu Anadolu’da görülmektedir. Ar-Ge işgücü verilerinin bölgesel Ar-Ge harcamaları ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2.13. Düzey-1 Bölgeleri Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı

Bölgeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstanbul	0,361	0,344	0,350	0,350	0,355	0,358	0,374	0,381	0,357	0,378	0,443
Batı Marmara	0,359	0,335	0,336	0,370	0,371	0,378	0,380	0,359	0,370	0,382	0,371
Ege	0,412	0,372	0,382	0,384	0,387	0,400	0,391	0,382	0,373	0,378	0,363
Doğu Marmara	0,390	0,380	0,332	0,364	0,328	0,323	0,342	0,329	0,351	0,353	0,342
Batı Anadolu	0,399	0,368	0,396	0,388	0,358	0,364	0,357	0,388	0,393	0,385	0,372
Akdeniz	0,402	0,413	0,373	0,387	0,388	0,395	0,396	0,394	0,392	0,392	0,382
Orta Anadolu	0,359	0,340	0,344	0,400	0,369	0,363	0,361	0,343	0,365	0,362	0,334
Batı Karadeniz	0,367	0,366	0,375	0,382	0,345	0,333	0,337	0,329	0,339	0,358	0,335
Doğu Karadeniz	0,393	0,359	0,371	0,373	0,328	0,337	0,332	0,328	0,333	0,336	0,325
Kuzeydoğu Anad.	0,364	0,395	0,434	0,388	0,372	0,373	0,370	0,385	0,394	0,378	0,324

Ortadoğu Anadolu	0,380	0,374	0,369	0,385	0,384	0,383	0,356	0,350	0,367	0,355	0,368
Güneydoğu Anad.	0,381	0,355	0,393	0,401	0,382	0,378	0,348	0,362	0,361	0,363	0,358

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 15 Ocak 2019

Tablo 2.13’de eşitsizliklerin ölçülmesinde önemli bir gösterge olan gini katsayılarına yer verilmiştir. Sözkonusu dönemde İstanbul, Batı Marmara, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Anadolu’da artan gini, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Ege, Akdeniz, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu’da azalmıştır. Türkiye’de gelir eşitsizliği en düşük Doğu Karadenizde (2017 yılında Kuzeydoğu Anadolu), en yüksek Akdeniz’de (2017 yılında İstanbul’da) görülmektedir. Batı Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu’da görece düşük düzeyde olan gelir eşitsizliği, İstanbul, Batı Marmara, Batı Anadolu, Ege gibi ülkenin gelişmiş bölgelerinde yüksek düzeydedir.

Tablolarda yer alan veriler incelendiğinde, bölgeler arası kişi başına gelir, yoksulluk, işsizlik ve istihdam oranları arasındaki farkın zamanla arttığı görülmekte; bu durum Türkiye’de bölgesel kalkınmaya ve dengesizliklere yönelik uygulanan yatırım harcamaları, kalkınma ajansları, kırsal kalkınma projeleri, GAP, DOKAP, DAP gibi uygulamalarda istenilen başarının sağlanamadığını göstermektedir.

2.4. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar

Bölgeler arası dengesizliklerin önemli bir iktisadi sorun olduğu Türkiye’de, bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik politikalar sanayi planları ile başlamış; artan dengesizliklere paralel olarak kalkınma planları ile devam etmiştir. III. Kalkınma Planı ile birlikte ‘‘Kalkınmada Öncelikli Yörelere’’ yaklaşımı sonrasında Entegre kırsal kalkınma projeleri uygulanmaya başlanmıştır.²³⁰ Bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yönelik uygulamalar, ulusal kalkınma planları çerçevesinde 2006 yılında kurulan kalkınma ajanslarının yanı sıra KÖYDES, BELDES gibi kırsal kalkınma projeleri ile devam etmektedir. Aşağıda bu plan ve projelere yer verilmektedir.

²³⁰Bayraktutan, a.g.e. 1994, s. 212

2.4.1. Planlı Dönem Öncesi Politikalar

İlk dönem, 1923 de Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan ve planlı kalkınma dönemine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Planlı dönem öncesinde uygulanan ilk bölge uygulaması, 1957 yılında Köyceğiz-Dalaman yöresini kapsamaktadır. OECD'nin Akdeniz ülkeleri için uygulamış olduğu kalkınma programlarının üçüncü örneği olan Köyceğiz-Dalaman, Türk kamu kurumları ve UNESCO'nun işbirliği ile yürütülmüştür. Ancak proje, Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) kurulması ile durdurulmuş; ikinci bölge planı uygulaması kapsamında Marmara Bölgesi Projesi uygulamaya konmuştur. İstanbul'un hızlı büyümesinin yol açtığı sorunlara öncelik veren plan, 1963'de sonlandırılmıştır. Ele alınan diğer plan ise Zonguldak ili bölgesini kapsamakta olup, demir-çelik fabrikasının Ereğli'de kurulmasının yanı sıra bölgeye yönelik fiziki planları içermektedir.²³¹ Bunun yanı sıra nehir havzalarının düzenlenmesine örnek olarak Çukurova projesi, turistik bölgelerin geliştirilmesi ve bu alanda deneyimli işgücünün yetiştirilmesine yönelik olarak Antalya Projesi, az gelişmiş yörelerin kalkındırılmasına için Keban Projesi planlı dönem öncesi politikaların başında gelmektedir.²³²

2.4.2. Bölgesel Kalkınma Planları

1963-1967 dönemini kapsayan I. BYKP ile başlayan kalkınma planları, 2019-2023 dönemini kapsayan ve genel çerçevesi belirlenen ancak henüz uygulamaya konulmayan XI. Kalkınma Planı ile devam etmektedir. Bu kapsamda aşağıda kalkınma planları ve bölgesel dengesizliklere yönelik uygulamaları yer almaktadır.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planında (BYKP) bölge planlaması ve kalkınması kapsamında bölgeler arası dengeli kalkınma hedeflenmiş; bölgesel politikaların amaçları, bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve az gelişmiş bölgelerin daha hızlı kalkınmalarını sağlamak olarak belirlenmiş; kamu hizmetlerinin bölgeler arasında

²³¹Servet Mutlu, "Türkiye'de Bölge Planlama Deneyimleri: Eleştirel Bir Yaklaşım", 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 2008, s. 2; Murat Ali Dulupçu, Onur Sungur, Hidayet Keskin, "Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi" **Ankara Üniversitesi TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, 2010, s. 243

²³²Erdinç Tutar, Nazım Öztürk, "Türkiye'de Gerçekleştirilen Bölgesel Planlama Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17(1-2), 2003, s. 4

dağılımındaki dengesizliklerin düzeltileceği vurgulanmıştır²³³. I.BYKP’nda bölgesel kalkınmaya yönelik olarak az gelişmiş yörelere yatırım, vergi kolaylığı gibi verimlilik artışına yönelik planlara ağırlık verilmiş; ülke genelinde gelişme bölgelerinin belirlenerek Doğru Marmara’nın sanayi, Antalya bölgesinin tarım ve turizm, Zonguldak yöresinin sanayi, Çukurova’nın tarım ve sanayiye yönelik gelişme göstereceği öngörülmüştür.²³⁴

II. BYKP’nda, dengeli kalkınma stratejisi çerçevesinde yatırımların yurt içinde dengeli dağılması, çeşitli bölgeler arasında gelişme farklarının azaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda özel yatırımların belirli bölgelerde yoğunlaşmasını önlemek amacıyla gelişme potansiyeli yüksek olan az gelişmiş bölgeler için vergi teşviklerine başvurulması öngörülmüştür. Kırsal kesime yönelik yol, su, okul, elektrik, sulama suyu gibi kamu hizmetlerine öncelik verilmesi ve bölge planlamasının etkin bir araç olarak kullanılması gerekliliğine yer verilmiştir.²³⁵ II. BYKP’nda bölgesel dengenin sürdürülebilirliği hedeflenmiş; bu çerçevede az gelişmiş bölgelerde cazibe merkezleri oluşturularak bölgesel kalkınmanın sağlanması planlanmıştır.²³⁶

İlk iki plan döneminde, devlet yatırımlarının yetersizliği ile özel sektör yatırımlarının vergi ve kredi gibi özendirici politikalara rağmen az gelişmiş bölgelere çekilememesi²³⁷ bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında kalkınma planlarının başarısız olmasına neden olmuştur.

III. BYKP’nda uzun dönemde bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, dengeli ve fonksiyonel şehirleşme düzeninin oluşturulması temel amaçlar arasında yer almaktaydı. Az gelişmiş bölgelerde yaşam koşullarının yükseltilmesi ve sosyal adaletin sağlanması için bölgelere tüm olanakların sunulması amaçlanmıştır; kamu

²³³DPT, “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1963

²³⁴İsmail Sarıca, “Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, No. 1, 2001, s. 155-156; Ali Eşiyok, “Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmaları**, 2002, s. 16-17

²³⁵DPT, “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972”, **Devlet Planlama Teşkilatı**, 1967

²³⁶Eşiyok, **a.g.e.**, 2002a, s. 17

²³⁷Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006, s. 117

hizmetlerinin bölgesel farklılıkları azaltıcı yönde uygulanacağına değinilmiştir.²³⁸ III. BYKP’ında, bölge yerine yöre kavramı ikame edilmiş; kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY), bu planın ana gövdesini oluşturmuştur. KÖY’leri kesin coğrafi sınırları ile belirlemek amacıyla DPT tarafından özel bir birim kurulmuştur.²³⁹

Bölgesel dengesizlikler, Birinci Kalkınma Plandan itibaren önemli bir iktisadi sorun olarak görülmüş; her üç plan döneminde de buna yönelik politikalara yer verilmiş; ancak alınan önlemlere rağmen bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde istenilen başarı elde edilememiştir.²⁴⁰

IV. BYKP’ında, bölge içi ve bölgeler arası dengesizliklerin dengeli, sağlıklı ve adil bir gelişme yöntemi ile giderilebileceği vurgulanmış; bu kapsamda kooperatifleşme yoluyla kırsal kesimde yaşayanları kapsayacak politikaların önemine değinilmiştir. İstihdam politikalarında işgücünün bölgeler arasında adil dağılımına önem verilmiş; banka kredilerinde yöreler arasındaki dengenin gözetilmesine öncelik verilmiştir.²⁴¹ Teşviklerin, bölgesel dengesizliği önlemeye yönelik kullanılmasının gerekliliğine değinilmiş; az gelişmiş bölgelerde yerel sermaye kaynaklarının etkin biçimde değerlendirilerek bölgesel kalkınmada sürükleyici bir rol oynaması amaçlanmıştır.²⁴²

IV. BYKP, kırsal kalkınmanın sağlanması açısından daha önceki kalkınma planlarından daha kapsamlı olmasına karşın az gelişmiş bölgelerin kalkınmasında ve dengesizliklerin giderilmesinde istenilen başarıyı sağlayamamıştır.²⁴³

V. BYKP’ında, teşviklerin yörelere göre farklılaştırarak uygulamasına devam edileceği; KÖY ve organize sanayi bölgelerine yapılacak yatırımlara ek teşvik sağlanacağı vurgulanmıştır. Büyük şehirlere göçlerin azaltılması hedeflenmiş; bu çerçevede yatırımların bir araç olarak kullanılması amaçlanmıştır. Dengeli

²³⁸DPT: “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977”, **Devlet Planlama Teşkilatı**, 1973

²³⁹Eşiyok, 2002a, a.g.e, s. 18

²⁴⁰DPT, “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983”, **TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1979, s. 75

²⁴¹DPT, “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983.”, **TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1979

²⁴²Mehmet Akyol, “Bölgesel Kalkınma ve Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Ekonomik Etkilerinin Analizi”, **Global Journal of Economics and Business Studies**, 5(9), 2016, s. 53

²⁴³Zühre Çelik, “Planlı Dönemde Türkiye’deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Planlama Dergisi**, C. 2, 2005, s. 62

şehirleşmenin sağlanması için potansiyele sahip orta büyüklükteki şehirlerde ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi ve kimi yatırımların az gelişmiş illere yönlendirilmesi planlanmıştır.²⁴⁴ V. BYKP’ında, bölgesel farklılıklar göz önüne alınarak farklı sanayilerde gelişme potansiyeli olan bölgeler için farklı teşvikler uygulanacağı ve az gelişmiş bölgelerde kurulacak sanayi firmalarına uygun finansman desteğinin sağlanacağı vurgulanmıştır.²⁴⁵

VI. BYKP’ında bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve bölgesel gelişmenin sağlanmasına yönelik olarak göçlerin dengesizlikleri azaltıcı yönde koordine edilmesi planın hedefleri arasında yer almıştır. Sanayinin bölgeler arasında dengeli dağılımı için sanayi bölgeleri yapımına devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Kamu kaynaklarının kullanımında bölgesel gelişme potansiyeli olan yörelere öncelik verilmesi, bu kapsamda gerekli fiziksel ve sosyal altyapının sağlanacağı vurgulanmıştır. Kamu yatırımlarının yanı sıra özel sektör yatırımlarının da bu yörelerde teşvik edilmesi, bu amaçla bir fon oluşturularak KÖY’lerin sorunlarının çözümü için ayrıca üniversiteler bünyesinde araştırma enstitüleri kurulması kararlaştırılmıştır.²⁴⁶

Bölgesel gelişmeye yönelik ana yaklaşımları içermelerine rağmen uzun yıllar kırsal kalkınmanın sağlanmasında istenilen başarıyı sağlayamayan bölgesel kalkınma planları, VII. BYKP’na kadar bölgesel planlamada etkinsizliğini korumuştur.²⁴⁷

VII. BYKP’ında, kalkınmada öncelikli yörelerde yaşayanların gelir düzeylerinin yükseltilmesi; bölge refahının ülke ortalamasına yakınsamasını sağlamak amacıyla bu yörelere yönelik bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bölgesel gelişme politikaları kapsamında Güneydoğu Anadolu Projesine (GAP) ağırlık verilmiş; diğer az gelişmiş bölgeler için Bölgesel Gelişme Projelerine yönelik çalışmalara yer verilmesi kararlaştırılmıştır. Özel sektör yatırımlarının KÖY’lere yönlendirilmesi, Ar-ge faaliyetleri, üniversite-sanayi

²⁴⁴DPT, “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1985-1989”, **TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı**, 1985.

²⁴⁵Sarıca, **a.g.e.**, s. 159

²⁴⁶DPT, “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): 1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1992

²⁴⁷DPT, “Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu; Dokuzuncu Kalkınma Planı”, 2008, s. 13

işbirliği, ihtisaslaşmış Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ve KÖY'lerde Girişimciliği Destekleme Projeleri, kalkınma planında vurgulanan diğer kararlar arasında yer almıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da arazi bütünleştirmeleri ve tarıma yönelik reformlara ağırlık verilmesi ve acil sorunların çözümü için Acil Destek Programları uygulanacağı vurgulanmıştır.²⁴⁸

VIII. BYKP'ında bölgesel kalkınma politikalarında bölgesel bütünleşme, fırsat eşitliği ve sürdürülebilirlik ilkeleri esas alınmış; bölgelerin sahip oldukları potansiyele göre uzmanlaşmaları için gerekli koşulların dikkate alınacağı vurgulanmıştır. Az gelişmiş yörelerde refahın yükseltilmesi, göçlerin bölgesel dengesizlikleri azaltacak yönde koordine edilmesi tekrarlanan bölgesel kalkınma amaçları içerisinde yer almış; bölgesel dengenin sağlanmasına yönelik İl Planlama ve Koordinasyon birimlerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.²⁴⁹ Planın en önemli özelliklerinden biri de, Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasının (İİBS) kurulmasıdır. Bu kapsamda 2002 yılında NUTS (düzey) bölgeleme düzeyleri olarak, NUTS 1 (12 bölge), NUTS 2 (26 bölge) ve NUTS 3 (81 il) belirlenmiştir.²⁵⁰

IX. Kalkınma Planı'nda bölgesel dengesizliklerde istenilen sonucun elde edilememesi, farklı uygulamaları içeren bölgesel kalkınma politikalarını gerekli kılmış; bu çerçevede bölgesel kalkınmaya özel sektör yatırımlarının katkısını artırmak için yeni teşvik uygulamalarına yer verilmiştir. Bu kapsamda, KÖY'lerdeki iller başta olmak üzere, 2001 yılı itibari ile kişi başına milli geliri 1.500 dolardan az olan iller ve 2003 yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) değeri (-) olan illerdeki işletmelerde çalışanların gelir vergisi ve SSK primlerinde indirimle gidilmiş, bu işletmelere enerji desteğinin yanı sıra arazi desteği de sağlanmıştır. Ayrıca bölgesel kalkınmaya yönelik olarak bölgesel gelişme stratejisi hazırlanacağı ve kalkınma ajanslarıyla işbirliğine gidileceği vurgulanmış; sektörel ve bölgesel önceliklere dayalı ve bölgesel gelişmeye yönelik yenilik aktarım merkezleri ve

²⁴⁸DPT, "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000", TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, 1996

²⁴⁹DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005", TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, 2001

²⁵⁰Demet Erol, "Yerel ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve DOKAP", 4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı, DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitapçığı, 2012, s. 70

teknopark gibi araçlara öncelik verileceği; bu çerçevede gerekli desteğin sağlanacağı belirtilmiştir.²⁵¹

X. Kalkınma Planı'nda, bölgesel dengesizliklerin toplumsal refah, atıl kapasite, işsizlik, göç ve şehirleşme gibi birçok sorunun ana kaynağı olduğu; bu sorunların giderilmesinde bölgesel potansiyelin belirlenmesi ve bölgesel rekabetin desteklenmesi esas alınmış; hedeflerin sağlanması için Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS) uygulamasının yürürlüğe konulacağı karara bağlanmıştır. Düşük geliri bölgelerde ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, verimliliğin artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, belirli potansiyele sahip merkezlerin desteklenmesi ve göçlerin bölgesel büyüme işlevi görebilmesi için gerekli koşulların oluşturulması hedeflenmiştir. Limanların GAP ve Orta ve Doğu Anadolu bağlantılarının güçlendirilmesinin yanı sıra bilgi ve teknolojinin az gelişmiş ve coğrafi açıdan dezavantajlı bölgelerde etkin bir şekilde kullanılması kararlaştırılmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının bölgesel gelişmeye katkılarını artırmak için karar mekanizmasına dahil olabilmelerine yönelik gerekli mali ve teknik desteğin sağlanacağı vurgulanmıştır.²⁵²

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkların azaltılması amacı taşıyan kalkınma politikaları, bölgesel dengesizlikleri azaltamamış; bu planlardan istenilen sonuçların elde edilememesinde politik faktörler ve ilgili yerel kurumların etkinsizliği önemli bir rol oynamıştır.²⁵³ Öte yandan bölgesel gelişmenin bir bütün olarak ele alınamamış olması ve milli planların bölgeselleşmesine gidilmesi gerekirken kalkınmada öncelikli yöreler diye ayırma gidilmesi, kalkınma planlarının başarısızlığına neden olmuştur. Dolayısıyla planlı kalkınma dönemlerinde bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında istenilen başarılı sonuçlar elde edilememiştir.²⁵⁴

Planlı dönemlerde kamu müdahaleleri ile bölgeler arasında kaynak dağılımına yön verilmeye çalışılmış; ancak üretim faktörlerinin batı bölgelerde yoğunlaşmasının

²⁵¹DPT, “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)”, **TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı**

²⁵²Kalkınma Bakanlığı, “Onuncu Kalkınma Planı Raporu”, **TC Kalkınma Bakanlığı**, 2013

²⁵³Burhan Hekimoğlu, Mustafa Altındağ, “Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Samsun Tarım İl Müdürlüğü**, 2006, s. 24

²⁵⁴Gündüz, **a.g.e.**, 2006, s. 135

önüne geçilememiş; bu nedenle bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik politikalarda başarı sağlanamamıştır.²⁵⁵

2.4.3. Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY)

Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY), bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik olarak III. BYKP ile başlatılmış olan destekleme politikasıdır.²⁵⁶ KÖY'in geliştirilmesi için planlı dönemde uygulanan politikaları üç grupta toplayabiliriz: Birincisi ve en önemlisi, kamu kaynaklarında az gelişmiş bölgelere ağırlık verilmesi; ikincisi, özel sektör yatırımlarının kalkınma planlarında yer alan bölge ve sektörlerle yönlendirilmesi ve gerekli desteğin sağlanmasına yönelik teşvik ve önlemlerdir. Üçüncüsü, genel bütçeden az gelişmiş bölgeler için ayrılan ödeneklerin yanı sıra yatırımları teşvik fonu gibi bütçe dışında oluşturulan fonlardan yapılan kaynak transferleri ile Halk Bankası ve Türkiye Kalkınma Bankası'ndan uygun koşullarla sağlanan kredi finansman olanaklarıdır.²⁵⁷

Yürürlüğe girdiği 1968 yılında 22 ilden oluşan Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY), zamanla geniş bir alana yayılmış ve daha fazla ili kapsamıştır. 2000 yılı genel nüfus sayımına göre toplam ülke yüzölçümünün %55,1'ini oluşturan KÖY'ler, ülke nüfusunun %36'sını içermektedir. Ancak 16 Temmuz 2009 yılında düzenlenen Yeni Yatırım Teşvik Sistemiyle KÖY uygulaması sonlandırılmıştır.²⁵⁸ KÖY projesi bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik en önemli uygulamalardan biri olmasına karşın özellikle sanayi sektörünün bölgesel dağılımını etkilemekte başarılı olamamış ve zamanla işlevselliği azalarak ülkenin büyük kısmının KÖY olması ile

²⁵⁵DPT, a.g.e.,2003, s.12

²⁵⁶Ramazan Sarı, Aytekin Güven, "Kalkınmada Öncelikli Yöreler Uygulamasının İller Arası Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi", **Middle East Technical University Studies in Development**, 34(1), 2007, s. 79

²⁵⁷Nihal Kargı, "Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 1(3), 2009, s. s. 32

²⁵⁸Fehim Bakırcı, Emine D. Ekinci, Tuba Şahinoğlu, "Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 18(2), 2014, s. 287

sonuçlanmıştır.²⁵⁹ Uygulamanın mali önlemlerle sınırlı kalması, etkinsiz olmasına yol açan nedenlerden biridir.²⁶⁰

2.4.4. Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı

Ülke kaynaklarından istenilen verimin alınabilmesi için koşullara ve ihtiyaçlara göre hazırlanmış bölgesel planlar önem arz etmektedir. Planlamalar, uzun vadeli politika aracı olarak uygulanabilecek önemli araçlardır. Bölgesel planlama yaklaşımları içerisinde yer alan *Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı*, bölgesel sorunların çözümünde etkili yollardan biridir.²⁶¹ Entegre bölgesel gelişme planları arasında ön plana çıkan projeler Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)' dir.

i. Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP): 1960'lı yıllarda Fırat ve Dicle'nin sulama ve enerji potansiyelinden ne şekilde faydanılacağına yönelik raporlar hazırlanmış; su kaynaklarına yönelik projeler birleştirilerek "Güneydoğu Anadolu Projesi" ortaya çıkmıştır. 1989 yılında hazırlanan GAP Master Planı ile bölgenin kalkınma stratejisi ortaya konularak Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı (GAP İdaresi) kurulmuş; bu çerçevede bölgede yer alan su kaynaklarının sulama ve enerji üretimi için değerlendirilmesi hedeflenmiştir.²⁶²

GAP'ın daha çok alt yapı gibi uzun vadeli yatırımlara yönelik olması sonucunda, bölgenin iktisadi yapısında hedeflenen gelişmeler sağlanamamış; illerin projeden aldıkları payların dengeli olmaması ve başta Şanlıurfa olmak üzere belirli sayıda illerde yoğunlaşması, dengesizliklerin daha da artmasına neden olmuştur.²⁶³

ii. Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP): Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Ordu ve Rize'yi içermektedir. DOKAP ile Doğu Karadeniz Bölgesiyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki dengesizliklerin azaltılması ve bu

²⁵⁹B. Ali Eşiyok, **a.g.e.**, 2002a, s. 12

²⁶⁰DPT, "Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu; Dokuzuncu Kalkınma Planı" **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 2008, s. 9

²⁶¹B. Ali Eşiyok, **a.g.e.**, 2002a, s. 37-39

²⁶²DPT, "Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu; Sekizinci Kalkınma Planı", **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, No. 2502 – ÖİK: 523, 2000, s. 37-38

²⁶³B. Ali Eşiyok, "Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar, Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri)", **Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını**, No. GA-02-04-13, 2002, s. 7

çerçevede Doğu Karadeniz'in ekonomik yapısını güçlendirmek için gerekli yatırım projelerinin belirlenmesi, sermaye birikimi sağlanması, üretim kapasitesinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.²⁶⁴ Bölge istihdamına katkı sağlayan DOKAP, turizm potansiyelini harekete geçirmiş, yatırım ve desteklerle bölge altyapısını güçlendirerek bölgenin kalkınmasına katkı sağlamıştır.²⁶⁵

iii. Doğu Anadolu Projesi (DAP): 14 ili (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Gümüşhane ve Bayburt) kapsamaktadır. DPT'nin koordinasyonu ile Atatürk, Fırat, Yüzüncü Yıl, İnönü ve Kafkas Üniversiteleri tarafından hazırlanan projede, bölgede sektörel önceliklerinin belirlenerek kaynakların etkin kullanımı, bölgenin sosyo-ekonomik koşullarının iyileştirilmesi, girişimciliği teşvik etmeye yönelik plan ve projelere ağırlık verilmesi, gerekli kamu yatırımlarının ve bölgesel kalkınmaya yönelik stratejilerin belirlenmesi hedeflenmiştir.²⁶⁶

Bölgesel kalkınmaya yönelik bu projeler, birçok faktöre bağlı olarak bölgesel farklılıkları azaltmakta beklenen başarıyı gösterememiştir. Bunların başında, bölgesel şartlarının göz ardı edilerek sektörel koşulların ön plana koyulması, proje yer seçiminde siyasi önceliklerin esas alınması ve projelendirme sürecinde tüm sosyo-ekonomik koşulların göz önüne alınmaması gelmektedir.²⁶⁷ Bunun yanı sıra Türkiye'de zaman zaman yaşanan mali krizlerin etkisiyle planların uygulanabilmesi için gerekli finansmanın sağlanamaması, toprak reformuna yönelik eksiklikler ile bölge planları ve uygulamaları konusunda yaşanan yönetim sorunu ön plana çıkan unsurlardır.²⁶⁸

²⁶⁴Sarıca, **a.g.e.**, s. 186;193

²⁶⁵Veli Tuğrul, "Uluslararası Alanda Kalkınma Hedefleri, Deneyimleri ve DOKAP Örneği", Karadeniz Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı, DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitapçığı, 2012, s. 200

²⁶⁶B. Ali Eşiyok, Faruk Sekmen, "Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolu'nun Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri", **Türkiye Kalkınma Bankası Yayını**, 2012, s. 35

²⁶⁷Sevgi Kaplan, "Bölge Planları, Plan Hiyerarşisindeki Yeri ve Bölgesel Kalkınmadaki Etkileri", 4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı, **DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitapçığı**, 2012, s. 43

²⁶⁸Mutlu, **a.g.e.**, s. 15

2.4.5. Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), bölgeler arası dengesizlikleri azaltma, çarpık kentleşmenin önüne geçme ve özel sektör yatırımlarını belirli merkezlere yönlendirme amacı taşımaktadır. BYKP’ında OSB’lere büyük önem verilmiş; yerli sanayinin geliştirilmesi amacıyla, sanayi teşviklerinin bir parçası olarak kullanılmıştır. 1962 ‘den bu yana devlet desteği ile tamamlanan 131 OSB projesinde yaklaşık 37 bin firma bulunmakta ve 820 bin işgücü istihdam edilmektedir. OSB ile sanayinin belirli merkezlerde toplanması hedeflenmiş; pozitif dışsallık sağlama yoluyla illerin gelişmesi olumlu etkilenmesine karşın²⁶⁹ bölgesel dengesizlikler giderilememiştir.²⁷⁰

Küçük Sanayi Siteleri, büyük sanayi işletmeleri için yan sanayi olarak faaliyet gösteren ve buna göre üretim yapan firmalardan oluşmaktadır. KSS’ler, emek yoğun sektörlere yoğunlaşmakta; düşük maliyetli işgücü kullanarak basit üretim teknikleri ile ön plana çıkmaktadırlar²⁷¹

2.4.6. Kalkınma Ajansları (BKA)

Merkezden bağımsız bir yapılanma olan ve kurulduğu bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirmeyi hedefleyen kalkınma ajansları, toplumsal katılımın sağlanması ile bölgelerin potansiyellerini verimli ve etkin şekilde harekete geçirmeyi planlayan kuruluşlardır.²⁷²

²⁶⁹Lütfi Elvan, “Bölgesel Gelişme ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları”, **Turkish Economic Association Discussion Paper**, No. 2012/6, 2012, s. 105-106; Yavuz Bayülken, Cahit Kütükoğlu, “Organize Sanayi Bölgeleri Küçük Sanayi Siteleri Teknoparklar”, **Makine Mühendisleri Odası Yayını**, No. 584, 2012, s. 3; Cansız, **a.g.e.**, s. 12

²⁷⁰Bayülken ve Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 4-5

²⁷¹Emrullah Aslan, **Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinde İhtiyaç Duyulan Meslekler ile Yeterince Karşılansın Meslekler ve Bu Konuda İşkur’un Rolü**, Ankara, T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 2007, s. 11

²⁷² M. Umut Ferman Akbulut, Mehmet Göküş, “Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 20(1), 2017, s. 80

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının (BKA) dünya’da ilk örneği 1933 yılında ABD’de faaliyete geçen Tennessee Valley Authority (TVA)’dir. BKA’lar II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa Birliği ülkelerinde yaygınlaşmaya başlamışlardır.²⁷³

Kalkınma Ajansları kamu ve özel kesimin yanı sıra sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. İktisadi ve sosyal gelişmeyi hızlandırma, rekabeti artırma ve yatırımları teşvik etmeyi hedefleyen BKA, sanayi ve yatırım alanlarının geliştirilmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi hedeflerle kamunun kalkınma hedeflerinin toplumla paylaşılmasına olanak sağlamaktadırlar.²⁷⁴

BKA, bölgelerin özelliklerini ve sorunlarını göz önüne alarak sözkonusu bölgelerde ekonomiyi canlandırmak, yöre halkına bu gelişmeden yarar sağlamak ve az gelişmiş bölgelerin çekiciliğini artırmaya yönelik faaliyetler ile ön plana çıkmaktadırlar.²⁷⁵ Burada amaç, her bölgenin görece üstün olduğu alanları tespit ederek gerekli yatırımların sağlanmasıdır.²⁷⁶

2.4.7. Kırsal Kalkınma Projeleri

Türkiye’de gelişmiş birkaç merkez dışında kalan bölgelerde birçok alt yapı sorunu bulunmaktadır. Bu sorunların giderilmesine yönelik olarak 2005 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES), İstanbul ve Kocaeli dışında 79 ilde uygulamaya koyulmuş; köylerin içme suyu ve ulaşım sorunlarının giderilmesi hedeflenmiştir. Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES) ile amaçlanan ise, nüfusu 10.000’in üzerinde olan belediyelerin başta içme suyu ve yol olmak üzere altyapı ihtiyaçlarının

²⁷³Battal Yılmaz, “Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 9(15), 2011, s. 38

²⁷⁴Yusuf Bayraktutan, Mehmet Özbilgin, “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Lojistik Sektörüne Yönelik Faaliyetleri”, **Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi**, 2012

²⁷⁵Metin Berber, Ebru Çelepçi, “Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu**, 2005, s. 148,

²⁷⁶Nihat Işık, Duygu Baysal, Onur Ceylan, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde bir Politika Aracı olarak Kalkınma Ajansları”, **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 3(2), 2010, s. 14

karşılanmasıdır. 2007 yılında uygulamaya konulan proje, 81 ilin yanı sıra 2507 ilçeyi kapsamaktadır.²⁷⁷

KÖYDES ile küçük yerleşim yerleri olan köylere erişim imkanı elde edilmiş; böylece merkezden yerele kaynak aktarımı sağlanmıştır. İzleme mekanizmasının kurulmasına olanak sağlayan proje, kırsal kalkınmayı pozitif etkilemiştir.²⁷⁸

2.4.8. Kamu Harcamaları

i. Teşvikler, Türkiye’de dengesizlikleri azaltmaya yönelik önemli uygulamalardan biridir. Birçok ülkede etkin bir şekilde kullanılan teşviklerle yatırım açısından dezavantaja sahip az gelişmiş bölgelerin olumsuz koşulları hafifletilmektedir. Türkiye’de teşvikler, sanayi politikaları ile koordinasyon halinde uygulanmadıkları için dengesizlikleri gidermede etkin bir rol üstlenememiştir. Teşvik politikaları ile sektörel öncelikleri ön plana almayan yatırım, kurumsal alt yapı, teknolojik gelişme ve bölgesel kalkınma politikaları ile koordine edilmedikleri için başarı elde edilememiştir.²⁷⁹

ii. Kamu sabit sermaye yatırımları: Bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında temel politikalardan biridir. Kamu yatırımlarıyla hem gelişmekte olan bölgelerde ekonomik canlanma sağlanmakta, hem de özel sektör yatırımları için uygun koşullar yaratılmaktadır. Türkiye’de 1980 sonra liberalleşme politikaları ile kamunun üretici olarak iktisadi hayattan çekilmeye başlamasıyla oluşan açığı özel kesim dolduramamış; bu nedenle toplam yatırım düzeyi düşüş eğilimine girmiştir. Yatırımlar daha çok gelişmiş bölgelerde ticarete konu olmayan sektörlerde yoğunlaşmış; bunun sonucunda kamu yatırım harcamaları bölgesel dengesizlikleri gidermede yetersiz kalmıştır.²⁸⁰ 2008-2015 dönemlerinde kamu yatırımları, Güneydoğu Anadolu dışında başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu, Ege, Akdeniz

²⁷⁷Davuthan Günaydın, “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(1), 2013, s. 89

²⁷⁸Mustafa C. Meydan, Volkan Sarı, Fatih İ. Gökyurt, “Bölgesel Gelişme Programlarında Sonuç Odaklı İzleme ve Değerlendirme Tecrübesi”, **Sayıstay Dergisi**, No. 103, 2016, s.43-44; İlker Gündüzöz, “Kırsal Kalkınma Ekseninde KÖYDES Projesi ve Köy Reformu” **Türk İdare Dergisi**, 2011, No. 471-472, s. 140-141

²⁷⁹B. Ali Eşiyok, “Bölgesel Kalkınma, Yeni Bölgecilik Ve Bölgesel Kalkınma Araçları”, **Memleket, Siyaset Yönetim**, 7(17), 2012, s. 231

²⁸⁰Eşiyok, **a.g.e.**, 2012, s. 234-236

gibi gelişmiş bölgelerde yoğunlaşmış; ülkenin doğu bölgelerinde ve Karadeniz’de ise çok düşük düzeylerde gerçekleşmiş; buna karşın bölgesel gelir eşitsizliğinde Akdeniz ve Ege bölgeleri ön sıralarda yer alırken İstanbul dışındaki diğer yatırım bölgeleri de benzer şekilde, eşitsizlikte ilk sıralarda yer almıştır.²⁸¹

iii. Altyapı yatırımları, kamunun üretken faaliyetleri etkin bir şekilde yürütebilmesi için başvurduğu önemli politika araçlarından biridir. Öte yandan kalkınma ve alt yapı yatırımları arasında güçlü bir ilişki bulunmakta ve bu yatırımlar, uzun vadeli ekonomi politikalarında ve bölgesel kalkınma stratejilerinde kritik bir öneme sahiptir.²⁸² Bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etkiye sahip olan alt yapı yatırımlarının²⁸³ bölgesel dağılımı dengesizliklerde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bölgesel dengesizliklerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir iktisadi sorun olduğu ve uygulanan politikalara karşın birçok ülkede artmaya devam ettiği görülmektedir. Dünyaya paralel olarak Türkiye’de dengesizlikler, bölgesel kalkınma odaklı politikalara karşın yükselişini sürdürmektedir. Bu durum, bölgesel plan ve projelerde yapısal değişikliklerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bölgesel dengesizliklerin dünyada ve Türkiye’de göstermiş olduğu eğilimin yanı sıra dengesizlikleri etkileyen faktörlerin ele alındığı bu bölüm sonunda kalkınma planlarından günümüze kadar uygulanan politikalara yer verilmiştir. İzleyen bölümde, iç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi panel veri ekonometrisi ile test edilecektir.

²⁸¹ Bakınız TÜİK bölgesel gini istatistikleri

²⁸²Yusuf Bayraktutan, “Kalkınma ve Altyapı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 7(3), 1992

²⁸³David Alan Aschauer, “Is public Expenditure Productive?”, **Journal of Monetary Economics**, 23(2), 1989; M. Akif Kara, Seyhan Taş, “Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Maliye Dergisi**, No.163, 2012, 468-480; Rıdvan Karacan, “Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi”, **Business & Management Studies: an International Journal**, 5(2), 2017, s. 314-329.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İÇ GÖÇLERİN BÖLGESEL DENGESİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İç göçlerin etkileri, ülkelerin koşullarına ve göçmenlerin niteliklerine göre farklılık göstermekte; bir yandan emek ve sermayenin dengesiz dağılımına neden olan göçler diğer yandan göç veren bölgelere ek gelir sağlamak ve işsizlik oranlarını azaltmakta; bu nedenle bölgesel dengesizlikleri farklı açılardan etkilemektedir. Bu bölümde iç göçlerin Türkiye’de bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi Düzey-2 bölgeleri baz alınarak test edilecektir. Öncelikle literatür çalışmasına ve ekonometrik yöntemle yer verilecek; sonrasında model, değişkenler ve analiz sonuçları ortaya konacaktır.

3.1. Literatür Araştırması

İç göç-bölgesel dengesizlik ilişkisine yönelik çalışmalar incelendiğinde, sonuçların toplumsal koşullara, zamana ve etki kanalına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Göçlerin bölgesel dengesizliği artıracağına vurgu yapan çalışmalara göre, beşeri sermaye göçleri, işgücünün yanı sıra sermaye ve girişimcinin de göç sürecinde yer alması, maliyetlerin yüksek olmasından dolayı sadece orta ve üst gelir düzeyine sahip bireylerin göç edebilmesi, gelir transferlerin düşük olması, geriye göçlerde gelenlerin yaşlı, hasta veya yardıma muhtaç olmaları, iktisadi faaliyetlerin yavaşlamasına bağlı olarak göç veren azgelişmiş bölgelerde kalkınmanın olumsuz; göç alan gelişmiş bölgelerde olumlu etkilenmesi sonucunda artan gelir farklılıkları belirleyici unsurlardır.

Göçlerin dengesizlikleri azaltacağını öne süren çalışmalarda, dengeleyici unsur olan göçmen havalelerinin azgelişmiş bölgelerde gelir artışı sağlayarak bölgesel dengesizlikleri azaltacağı ve göçle birlikte işsizlik oranlarının düşüş eğilimine gireceği öne çıkmaktadır.

Göçlerin yönü bölgesel dengesizlik üzerindeki belirleyici olup, gelişmiş bölgelere olan göçler üretim ve tüketim kapasitesinin artmasına ve ekonomin genişlemesine neden olmakta; bu durum gelişmiş-azgelişmiş bölgeler arasındaki

dengelesizlikleri artırırken, göç yönünün az gelişmiş bölgelere doğru olması bu bölgelerin gelişmesine olanak sağlayarak bölgesel farklılıkları azaltmaktadır.

Bayraktar ve Özyılmaz (2017), Türkiye’de 2008-2015 döneminde iç göçlerin bölgesel dengelesizlik üzerindeki etkisini panel regresyon analizi ile test etmişlerdir. Bulgular, göç almanın bölgesel dengelesizlikleri azalttığı, göç vermenin artırdığı yönündedir.¹

Borozan (2017), Hırvatistan’da 2000-2011 yılları arasında iç göçlerin etkilerini GMM ile test etmiştir. Çalışmaya göre, net göçler bölgesel farklılıkları artırmakta; bu sonuçların elde edilmesinde beyin göçü önemli bir rol oynamaktadır.²

Vakulenko (2016), Rusya’da 1995-2010 döneminde iç göçün etkilerini GMM ile analiz ettiği çalışmasında, göçlerin bölgesel farklılıkların azaltılmasında etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.³

Zhang (2015), 1992-2008 döneminde Çin ekonomisinde iç göçlerin bölgesel dengelesizlik üzerindeki etkisini sabit etkiler modeli ile incelediği çalışmasında, sonuçların bölgelere ve zamana göre farklılık gösterdiğini vurgulamıştır. Çalışmaya göre, bazı iç göç akımları dengelesizlikleri azaltırken bazıları artırmaktadır.⁴

Wang (2014), 2007 yılı verilerini kullanarak Çin’de iç göçlerin yoksulluk ve dengelesizlik üzerindeki etkisini Heckman iki aşamalı tahmin yöntemi ile analiz ettiği çalışmasında, göçlerin gelir transferleriyle kırsal kesimde yaşayanların hayat standartlarını yükselttiğini öne sürmüştür. Ancak göç maliyetleri göz önüne alındığında, çok yoksul kesimin göç edememesine bağlı olarak göçün refah artırıcı etkisinin orta ve üst gelir düzeyine sahip hanelerde daha yüksek olduğu, bu nedenle göçle birlikte dengelesizliklerin arttığı sonucuna ulaşmıştır.⁵

Nguyen vd. (2013), 2007-2010 dönemi için Vietnam’da kırsaldan kente göçün etkilerini probit panel regresyon ile test etmişlerdir. Özellikle istihdam amaçlı

¹Yüksel Bayraktar, Ayfer Özyılmaz, “The Role of Internal Migration on Regional Inequality: Turkey Example”, **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Special Issue, 2017.

²Djula Borozan, “Internal migration, Regional Economic Convergence, and Growth in Croatia”, **International Regional Science Review**, 40(2), 2017.

³Elena Vakulenko, “Does Migration Lead to Regional Convergence in Russia?”, **International Journal of Economic Policy in Emerging Economies**, 9(1), 2016.

⁴Xi Zhang, **The Effects of Internal Migration on Regional Inequality in China: Evidence From Panel Data Analysis**, Unpublished PhD Thesis, University of Pittsburgh, 2015

⁵Xiaoqian Wang, “Migration, Remittances, Poverty and Inequality in China: A Counterfactual Analysis”, GATE Lyon Saint-Etienne Research Center of Universit Lumire Lyon, 2014

yapılan göçlerin gelir üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ve göçün kırsal alanlarda yoksulluğu azalttığını tespit etmişlerdir. Ancak çalışmada göçlerin dengesizlik üzerinde önemli bir etkisine rastlanmamıştır.⁶

Ackah ve Medvedev (2012), Gana’da iç göçlerle refah arasındaki ilişkiyi regresyon analiziyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre göçler, göç veren bölgelerde eğitilmiş işgücünü azaltarak bölgeler arasındaki dengesizlikleri artırmaktadır.⁷

Zhu ve Luo (2010), Çin’de 2002 yılında Heckman iki aşamalı tahmin yöntemini kullanarak göçlerin yoksulluk ve dengesizlik üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmaya göre, göçlerle birlikte genişleyen işgücü piyasası, kentlerde sektörel gelişmeleri beraberinde getirmekte; bu durum kırsalda üretim artışına neden olmakta ve istihdamı artırarak bölgesel dengesizlikleri azaltmaktadır.⁸

Phan ve Coxhead (2010), Vietnam’da 1984–1989 ve 1994–1999 yılları arasında iller arası göçün belirleyicilerini ve dengesizliğe etkilerini regresyon analiziyle incelemişlerdir. Çalışmaya göre, iller arası göçün dengesizlik üzerindeki etkisi, göç edilen bölgeye bağlı olup; sanayinin yoğun olduğu merkezlere doğru olması durumunda dengesizlikler azalmaktadır.⁹

Coulombe ve Tremblay (2009), Kanada’da iç ve dış göçlerin etkilerini regresyon analiz ile test ettikleri çalışmalarında, dış göçlerin dengesizlikleri azalttığı; iç göçlerin artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Buna göre iç göçler, verimli işgücünün belirli bölgelere yığılmasına ve bunun sonucunda dengesizliklerin artmasına neden olmaktadır.¹⁰

Wouterse (2008), 2003 yılında Burkina Faso’da göç, yoksulluk ve dengesizlik ilişkisini yoğunlaşma katsayısı analiziyle test etmiştir. İç ve dış göçlerin etkilerinin ayrı ayrı analiz edildiği çalışmada, dış göç ile dengesizlik arasında pozitif

⁶L. Duc Nguyen, Katharina Raabe, Ulrike Grote, “Rural–Urban Migration, Household Vulnerability, and Welfare in Vietnam”, **World Development**, Vol. 71, 2013.

⁷Charles Ackah, Denis Medvedev, “Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts”, **International Journal of Social Economics**, 39(10), 2012.

⁸Nong Zhu, Xubei Luo, “The Impact of Migration on Rural Poverty and Inequality: a Case Study in China”, **Agricultural Economics**, 41(2), 2010.

⁹Diep Phan, Ian Coxhead, “Inter-Provincial Migration and Inequalities During Vietnam’s Transition”, **Journal of Development Economics**, 91(1), 2010.

¹⁰Serge Coulombe, Jean-Francois Tremblay: “Migration and Skills Disparities Across the Canadian Provinces”, **Regional Studies**, 43(1), 2009.

ilişki; iç göç ile negatif ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuçların elde edilmesinde uluslararası göçlerin maliyetli ve riskli olmasına bağlı olarak sadece orta ve üst gelir düzeyine sahip insanların bu imkanlara sahip olması, iç göçlere çok yoksul kesimin de katılabilmesi gösterilmiştir.¹¹

Fratesi ve Riggi (2007) gelişmiş ülkelerde göçlerin bölgesel farklılıklar üzerindeki etkisini Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile test ettikleri analiz bulgularına göre, iç göçler bölgesel dengesizlikleri artırmaktadır. Bu etkinin ortaya çıkmasında nitelikli işgücü dağılımının az gelişmiş bölgeler aleyhine bozulması ve göç alan bölgelerde toplam üretimin artması belirleyici bir rol oynamaktadır.¹²

Yang (2004), 1988-2000 yılları arasında Tayland'da sabit etkiler modeli ve yatay kesit regresyon analiziyle göç ve iller arasındaki dengesizliği incelemiştir. Bulgular, ücret farklılıklarının köyden kente göçlerde önemli olduğu ve göç veren kırsal bölgelere gelir artışı sağlayarak dengesizliğin azalmasına neden olduğu yönündedir.¹³

Zhai vd. (2003), 1998-2007 döneminde Çin'de hesaplanabilir genel denge modelini (CGE) kullanarak göç ve dengesizlik arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Vasıfsız ve yarı vasıflı işgücünün kırsaldan kentlere göçüyle tarımsal alanlarda işgücü azalmakta; gıda fiyatları artmaktadır. Bu durum kırsal bölgeleri olumlu etkilemekte; kır-kent dengesizliği azalmaktadır.¹⁴

Guest (1998), 1992 yılında Tayland'da gini endeksiyle iç göçün sonuçlarını incelemiştir. Çalışmaya göre, göçmen transferleri kırsal bölgelerde hane halkı gelirini artırmakta; artan gelir, harcamaları genişleterek ekonomide çarpan etkisi yaratmakta; böylece bölgesel dengesizlik azalma eğilimine girmektedir.¹⁵

Lipton (1980), Hindistan'da 1955-1970 döneminde göçlerin dengesizlik üzerindeki etkisini yatay kesit analizi ile incelemiştir; itici ve çekici faktörlerin etkisiyle

¹¹Fleur S Wouterse, "Migration, Poverty, and Inequality: Evidence from Burkina Faso", **IFPRI Discussion Paper**, No.00788, 2008

¹²Ugo Fratesi, Massimiliano R. Riggi, "Does Migration Reduce Regional Disparities? The Role of Skill-selective Flows", **Review of Urban and Regional Development Studies**, 19(1), 2007.

¹³Liu Yang, "Unequal Provinces But Equal Families? An Analysis of Inequality and Migration in Thailand", Unpublished PhD Thesis, Department of Economics University of Chicago, 2004.

¹⁴Fan Zhai, Thomas Hertel, Zhi Wang, "Labor Market Distortions, Rural-Urban Inequality and the Opening of China's Economy", **GTAP Working Paper**, No. 27, 2003.

¹⁵Philip Guest, **Assessing the Consequences of Internal Migration: Methodological Issues and a Case Study on Thailand Based on Longitudinal Survey Data**, in Migration, Urbanization and Development: New Directions and Issues, Richard Bilborrow, (ed.), UNFPA, New York.

göçlerin bölgeler arası işgücü dağılımını bozarak dengesizlikleri artırdığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁶ Bu çerçevede literatürde öne çıkan çalışmalar Tablo-3.1’de özetlenmektedir:

Tablo 3.1. İç Göçlerin Bölgesel Dengesizlik Üzerindeki Etkisini Konu Alan Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke	Yöntem	Sonuç
Bayraktar ve Özyılmaz (2017)	Türkiye	Panel regresyon analizi	Göç almak dengesizlikleri azaltır; vermek artırır.
Borozan (2017)	Hırvatistan	GMM	Net göçler dengesizlikleri artırır.
Vakulenko	Rusya	GMM	Etkisizdir
Zhang (2015)	Çin	Sabit etkiler modeli	Bazı bölgelerde artan dengesizlikler bazılarında azalmaktadır.
Wang (2014)	Çin	Heckman iki aşamalı tahmin yöntemi	Orta ve üst sınıfın göç etmesi dengesizlikleri artırır; çok yoksul kesimin göç etmesi azaltır.
Nguyen vd. (2013)	Vietnam	Probit panel regresyon	Etkisizdir.
Ackah ve Medvedev (2012)	Gana	Regresyon analizi	Dengesizlik artar.
Zhu ve Luo (2010)	Çin	Heckman iki aşamalı tahmin Yöntemi	Dengesizlik azalır.
Phan ve Coxhead (2010)	Vietnam	Regresyon analizi	Yatırımların yoğun olduğu merkezlere olan göçler dengesizlikleri azaltır
Coulombe ve Tremblay (2009)	Kanada	Regresyon analizi	Dengesizlik artar.
Wouterse (2008)	Burkina Faso	Yoğunlaşma katsayısı analizi	Dengesizlik azalır.
Fratesi ve Riggi (2007)	Gelişmiş Ülkeler	Cobb-Douglas üretim fonksiyonu	Dengesizlik artar.
Yang (2004)	Tayland	Yatay kesit analizi ve sabit etkiler modeli	Dengesizlik azalır.

¹⁶Michael Lipton, “Migration from Rural Areas of Poor Countries: the Impact on Rural Productivity and Income Distribution”, **World Development**, 8(1), 1980.

Zhai vd. (2003)	Çin	Hesaplanabilir genel denge modeli (CGE)	Dengesizlik azalır.
Guest (1998)	Tayland	Gini katsayısı	Dengesizlik azalır.
Lipton (1980)	Hindistan	Yatay kesit analizi	Dengesizlik artar.

Kaynak: Bayraktar ve Özyılmaz, 2017

Literatürde kimi çalışmalarda, iç göç ve bölgesel dengesizlik arasındaki ilişki neoklasik kuramın varsayımı olan yakınsama analizleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Kurama göre, işgücünün düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere göçleri sonucunda göç alan bölgelerde azalan kişi başına gelir, göç veren bölgelerde artmakta; böylece zaman içerisinde bölgesel gelir farklılıkları kaybolmakta; süreç sonunda önce yavaşlayan göçler zamanla son bulmaktadır.¹⁷ İç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisini yakınsama hipotezi çerçevesinde ortaya koyan çalışmalara bakıldığında, Barro ve Sala-i-Martin (2004) ABD ve Japonya’da¹⁸, Østbye and Westerlund (2007) İsveç’de¹⁹, Haaf ve Kool Almanya’da²⁰, Maza (2006) İspanya’da²¹ iç göçlerin bölgesel yakınsamayı hızlandırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Kırdar ve Saraçoğlu (2012) Türkiye’de²², Bunea (2011) Romanya’da²³, Persson İsveç’de²⁴ iç göçlerin bölgesel yakınsamaya katkıda bulunduğu dair herhangi bir bulguya rastlamamışlardır.

¹⁷Murat G. Kırdar, D. Şirin Saracoğlu, “İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, Tartışma Metni 2012/75, Türkiye Ekonomi Kurumu, (Çevrimiçi), <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81605/1/726107506.pdf> 29 Aralık 2018

¹⁸Robert J. Barro, Xavier Sala-i-Martin **Economic Growth**, 2nd ed., Cambridge, The MIT Press, 2004

¹⁹Stein Østbye, Olle Westerlund, “Is Migration Important for Regional Convergence? Comparative Evidence for Norwegian and Swedish Counties 1980-2000”, **Regional Studies**, 41 (7), 2007.

²⁰Katharina Weddige-Haaf, Clemens Kool, “Determinants of Regional Growth and Convergence in Germany”, **Utrecht University School of Economics Tjalling C. Koopmans Research Institute Discussion Paper Series**, No. 17-12, 2017.

²¹Adolfo Maza, “Migrations and Regional Convergence: the Case of Spain”, **Jarbuch für Regionalwissenschaft**, No. 26, 2006.

²²Kırdar ve Saracoğlu, **a.g.e.**, s. 14

²³Daniela Bunea, “Cross-country Internal Migration and Convergence in Romania”, **Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica**, 13(2), 2011.

²⁴Joakim Persson, “Convergence Across the Swedish Counties 1911–1993”, **European Economic Review**, Vol. 41, 1997.

Fratesi ve Percoco (2014), İtalya’da iç göçlerin yakınsamada negatif etkiye sahip olduğunu vurgularken²⁵ Gezici ve Hewings (2004) Türkiye’de negatif etkiye sahip olmakla birlikte bu etkinin önemsiz düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır²⁶.

3.2.Ekonometrik Yöntem: Panel Veri Analizi

Zaman boyutu olan yatay kesit verilerle yani panel veriler kullanılarak oluşturulan modellerin tahmin edilmesi yöntemine “panel veri analizi” denilmektedir. Genel olarak panel veri modeli şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.1.)$$

Burada Y bağımlı değişkeni ifade etmekte, X_k : bağımsız değişkenleri, α sabit parametreyi, β eğim parametrelerini, u hata terimini ifade etmektedir. i alt indisi birimleri (bölge, şehir, ülke, firma gibi) t alt indisi zamanı (yıl, ay, gün gibi) ifade etmekte; değişkenlerde ve hata teriminde yer alan i ve t alt indisi verilerin panel veri seti olduğunu göstermektedir.²⁷

3.2.1. Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkili model birimler arası farklılıkların sabit olduğu durumlarda kullanılabilir. Bu etki tahmin sonuçları içerisinde sabit parametre ile tanımlanmaktadır. Sabit etkili modellerde gözlemlenemeyen birim etkilerinin modelde bulunan açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Belirli bir N sayıdaki panel birim araştırmanın merkezindedir.²⁸

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{kit}X_{kit} + U_{it} \quad (3.2)$$

$$\alpha_{it} = \alpha_i \quad \text{tüm } t\text{'ler için,}$$

²⁵Ugo Fratesi, Marco Percoco “Selective Migration, Regional Growth and Convergence: Evidence from Italy”, **Regional Studies**, 48(10), 2014.

²⁶Ferhan Gezici, Geoffrey J.D. Hewings, “Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey”, **Review of Urban and Regional Development Studies**, 16(2), 2004, p. 113-132.

²⁷Ferda Yerdelen Tatoğlu, **Panel Veri Ekonometrisi**, İstanbul, Beta Yayınevi, 3. Basım, 2016, s. 4

²⁸Turgut Ün, **Stata ile Panel Veri**, Stata ile Panel Veri Modelleri İçinde, ed. Selahattin Güriş, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 57

$$\beta_{kit} = \beta_k \quad \text{tüm } i \text{ ve } t \text{'ler için } (k=2,3,\dots,K) \quad (3.3)$$

Sabit katsayılı modeller birimlere göre meydana gelen farklılıkların eğim katsayılarını etkilediği durumlar için kullanılmaktadır.

$$\alpha_{kit} = \alpha_{ki} \quad \text{tüm } i \text{'ler için} \quad J=1, \dots, N; t=1, \dots, T; k=1, \dots, k$$

3.2.2. Rassal Etkiler Modeli

Panel veri modeli ele alındığında;

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + v_{it} \quad (3.4)$$

Rassal modelde birim etki sabit olmadığı için dolaylı sabit parametre içerisinde değil de tesadüfi olduğundan dolaylı hata payı içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla burada hata terimi;

$$v_{it} = u_{it} + \mu_i \quad (3.5)$$

şeklindedir. u_{it} artık hataları, μ_i birim hatayı yani zamana bağlı olarak birimler arasındaki değişimi ve birim farklılıklarını göstermektedir. Burada $(u_{it} + \mu_i)$ teriminden dolayı rassal etkiler modeli *hata bileşenleri modeli* olarak da adlandırılmaktadır.²⁹

3.2.3. F testi

Havuzlanmış model ile sabit etkiler modeli arasındaki tercihlere yönelik testtir. Sabit etkiler modeli F testi ile karşılaştırılırken H_0 hipotezi iki modelin artıklarının kareleri toplamı arasında fark bulunmadığını ifade ederken, H_1 hipotezi ise iki modelin artıklarının kareleri toplamı arasında fark olduğunu varsaymaktadır. Hesaplanan F test istatistiği değeri F tablosundan bulunan tablo değeri ile karşılaştırılmakta; F test istatistiğinin F tablo değerinden küçük olması durumunda H_0 hipotezi, büyük ise H_1 hipotezi kabul edilmekte; H_0 hipotezi reddedilmez ise verinin havuzlanmış olduğu kabul edilmektedir.³⁰

²⁹Tatoğlu, a.g.e., s. 103

³⁰Güriş, a.g.e., s. 34-35

3.2.4. Olabilirlik Oranı Testi

Havuzlanmış ve sabit etkili modeller LR ile karşılaştırılırken H_0 hipotezi iki modelin artıklarının kareleri toplamı arasında fark bulunmadığını ifade ederken H_1 hipotezi ise iki modelin artıklarının kareleri toplamı arasında fark bulunduğunu ifade etmektedir. Hesaplanan LR istatistiği ki-kare tablosundan bulunacak tablo değeri ile karşılaştırılmakta; LR test istatistiği tablo değerinden küçük olması durumunda H_0 hipotezi kabul edilirken büyük olması durumunda ise H_1 hipotezi kabul edilmektedir.³¹

3.2.5. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testleri

Breusch-Pagan (1980), rassal etkiler modeline karşı havuzlanmış klasik modelinin uygunluğunu sınamak amacıyla havuzlanmış en küçük kareler modelinin kalıntılarına dayanan Lagrange çarpanı (LM) testini geliştirmişlerdir. LM testinde tesadüfi birim etkilerin varyansının sıfır olduğu hipotezi sınanmakta; LM test istatistiği X^2 tablosu ile karşılaştırıldığında H_0 hipotezi reddedilmezse birim etkinin olmadığı ve klasik modelin uygun olduğu kabul edilmektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda ise havuzlanmış en küçük kareler modelinin uygun olmadığı sonucuna varılır.³²

3.2.6. Hausman Testi

Sabit veya rassal etkili modellerden hangisinin kullanılacağına dair bir ön bilgi varsa buna uyulabilir. Modelde birim sayısı fazla zaman dilimi kısa ise sabit etkili modelin tercih edilmesi durumunda serbestlik derecesi sorunu olabilir. Bundan dolayı rassal etkili model tercih edilebilir. Bu ve buna benzer zorunluluklar veya tercih nedenleri yoksa kullanılacak model *hausman testi* yapılarak belirlenebilir. Hesaplanan test istatistik değeri χ^2 tablosundan K serbestlik dereceleriyle bulunan değerden büyük olması durumunda H_1 küçük ise H_0 hipotezi kabul edilir. H_1 hipotezinin kabul edilmesi durumunda rassal modelin hata terimi bileşenlerinin kimi bağımsız değişkenlerle ilişkili olduğu varsayılacak ve sabit etkiler modeli

³¹Güriş, a.g.e., s. 35

³²R.Carter Hill, William E. Griffiths, Guay C. Lim, **Principles of Econometrics**, John Wiley & Sons, 2011, p. 554-555; Tatoğlu, a.g.e., s. 178.

kullanılacaktır. H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda ise hata terimi bileşenlerinin bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğuna karar verilmekte ve rassal etkiler modeli tercih edilmektedir.³³

3.2.7.Sabit Etkiler Modelinde Birimlere Göre Heteroskedasitenin Değiştirilmiş Wald Testi

Birimlere göre değişen varyansın değiştirilmiş Wald testi (Greene, 2000) ile sınanmasında temel hipotez aşağıdaki gibidir³⁴

$$H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2 \text{ (varyanslar birimlere göre homoskedastiktir)} \quad (3.6)$$

3.2.8. Sabit Etkiler Modelinde Otokorelasyon Testleri

Sabit etkiler modelinde otokorelasyon testleri Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi, Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testinden oluşmaktadır.

i. Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi: Baltagi-Wu (1999) tarafından geliştirilen hem sabit etkili hem de rassal etkili panel veri modellerinde kullanılabilen Baltagi-Wu testi dengesiz panel veri modelleri için de kullanılabilir. Testte yer alan temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibidir³⁵;

$$H_0: \rho = 0 \quad (3.7)$$

$$H_{a1}: \rho > 0 \text{ veya } H_{a2}: \rho < 0$$

ii. Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi:Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982) sabit etkiler modeli için AR (1) modeli kullandıkları çalışmalarında Durbin-Watson test istatistiğini kullanmışlardır.

$$H_0: \rho = 0 \quad (3.8)$$

³³Güriş, **a.g.e.**, s. 37-38

³⁴Tatoğlu, **a.g.e.**, s. 220-221

³⁵Turgut Ün, **Stata ile Panel Veri**, Stata ile Panel Veri Modelleri, ed. Selahattin Güriş, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 74; Tatoğlu, **a.g.e.**, s. 223

$$H_1: |\rho| < 1$$

Modelde panel data için kullanılan d istatistiği ise aşağıdaki gibidir³⁶:

$$d_p = \frac{\sum_{i=1}^H \sum_{t=2}^T (\tilde{u}_{it} - \tilde{u}_{i,t-1})^2}{\sum_{i=1}^H \sum_{t=1}^T \tilde{u}_{it}^2} \quad (3.9)$$

3.2.9. Sabit Etkiler Modelinde Birimler Arası Korelasyon Testleri

Sabit etkiler modelinde birimler arası korelasyon için Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı Testi, Pesaran'ın testi ve Friedman testi ve Frees testleri uygulanmaktadır.

i. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı Testi: Bu testte birimler arası korelasyonsuzluk temel hipotez olarak sınanmaktadır. LM test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\lambda_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \tilde{\rho}_{ij}^2 \quad (3.10)$$

Burada $\tilde{\rho}_{ij}^2$: i ve j kalıntıları arasındaki korelasyon katsayısıdır.³⁷

ii. Pesaran'ın Testi: Pesaran (2004) kısa T ve büyük N'ye sahip panel modellere uygulanabilen yatay kesit bağımlılığı için aşağıda yer alan test istatistiğini önermiştir³⁸:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \tilde{\rho}_{ij}^2 \right) \quad (3.11)$$

iii. Friedman Testi: Sabit ve rassal etkili panel veri modellerinde birimler arası korelasyonun araştırılmasında kullanılan testlerden biri de Friedman R. (1937) testidir. Panel boyutunun $N > T$ olması durumunda kullanılacak bir testtir.³⁹

Frees Testi: Frees'in (1995,2004) rank korelasyon katsayılarının kareleri toplamına dayanan bir test olu istatistiği,

$$FRE = N(R_{AV}^2 - (T-1)^{-1}) \quad (3.12)$$

³⁶Bhargava, A., Franzini, L., Narendranathan, W., "Serial Correlation and the Fixed Effects Model", **The Review of Economic Studies**, 49(4), 1982, p. 535; Badi H. Baltagi, **Econometric Analysis of Panel Data**, Third Edition, John Wiley & Sons, 2008, p. 98

³⁷Tatoğlu, a.g.e., s. 227

³⁸Baltagi, a.g.e., s. 247

³⁹Ün, a.g.e., s. 78

şeklindedir.

3.2.10. Rassal Etkiler Modelinde Heteroskedasite Testleri

Rassal etkiler modelinde değişen varyans için Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı Testi ile Levene, Brown, Forsythe'nin Testleri uygulanmaktadır.

i. Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı Testi: Breusch-Pagan testi, heteroskedastisite için bir Lagrange çarpanı testidir.

$$H_0 = \text{Model homoskedastik varyansa sahiptir.}$$

şeklinde kurulan eşitlikte sıfır hipotezi altında yardımcı regresyonun R^2 değerinin $N(T-1)$ katı olarak hesaplanan test istatistiği, J serbestlik derecesine sahip asimptotik Ki-kare dağılımı göstermektedir.⁴⁰

ii. Levene, Brown, Forsythe'nin Testleri: Levene normal dağılım varsayımının gerçekleşmediği durumlarda da dirençli heteroskedasite testini; Brown ve Forsythe Levene'nin test istatistiğinde yer alan aykırı gözlemlere de dirençli olan ortalamaya dayalı alternatif yerel tahminicileri önermişlerdir.⁴¹

3.2.11. Rassal Etkiler Modelinde Otokorelasyon Testleri

Rassal Etkiler Modelinde Otokorelasyon Testleri Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi ile Lagrange Çarpanı ve Genişletilmiş Lagrange Çarpanı testleridir. Bu testlere sabit etkiler modelinde yer verilmiştir.

3.2.12. Panel Veri Analizi Dirençli Tahminicileri

Panel veri modellerinde birçok dirençli tahminci bulunmakta; burada modelde yer alan tahmincilere yer verilmektedir. Bunlar; Driscoll-Kraay tahmincisi, Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi ile AR(1) Kalıntılı Doğrusal Regresyon Modeli tahmincilerine değinilmektedir.

⁴⁰Marno Verbeek, **A Guide to Modern Econometrics**, John Wiley & Sons, t.y., s. 358

⁴¹Tatoğlu, **a.g.e.**, s. 235

i. Driscoll ve Kraay Tahmincisi: Tahmin sonuçları, Driscoll Kraay standart hataları dirençli kovaryans matrisinin diagonal elemanlarının karekökleri yardımı ile bulunmaktadır.

$$V(\tilde{\theta}) = (X'X)^{-1} \tilde{S}_T (X'X)^{-1} \quad (3.13)$$

\tilde{S}_T ise şu şekilde tanımlanmaktadır;

$$\tilde{S}_T = \check{D}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j,m) [\check{D}_j + \check{D}'_j] \quad (3.14)$$

Burada $m(T)$ otokorelasyon için gecikme uzunluğunu göstermektedir.⁴²

ii. AR(1) Kalıntılı Doğrusal Regresyon Modeli: Kalıntıların birinci mertebeden otoregresif AR(1) olduğu durumlarda kurulan tahmincidir.

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \mu_i + u_{it} \quad (3.15)$$

Burada u_{it} (AR(1) süreci izlemektedir.

$$u_{it} = pu_{it} + z_{it} \quad (3.16)$$

$|p| < 1$ 'dir. z_{it} sıfır ortalama ve σ_z^2 varyans ile bağımsız ve özdeş dağılmakta ve model bunu göz önüne alarak tahminde bulunmaktadır⁴³.

3.3. Model, Değişkenler ve Veri Seti

2008-2017 döneminde Türkiye'de düzey-2 bölgelerinde iç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisine yer veren bu çalışmada, bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYİH, bağımsız değişken olarak net göç hızı, nüfus artış hızı, kamu harcamaları, işsizlik ve eğitime yer verilmiştir. Analizde, eviews 9 ve Stata 14 paket programları kullanılmıştır.

Yatay kesit boyutunun belirli bir ülke grubundan veya şehirlerden oluşması durumunda, veriler tesadüfi çekimden gelmediğinden dolayı u_{it} tahmin edilen sabit

⁴²Daniel Hoechle, "Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-sectional Dependence", **The Stata Journal**, 7(3), 2007, p. 8; Tatoğlu, a.g.e., s. 277.

⁴³Tatoğlu, a.g.e., s. 279-280

bir parametre olarak kabul edilmekte; dolayısıyla sabit etkiler modeli tercih edilmektedir.⁴⁴ Bu nedenle Türkiye’de tüm Düzey-2 bölgelerine yönelik modelde, sabit etkiler modeli kullanılmakta; model seçimine yönelik F testi, Olabilirlik oranı testi, Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ile Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi ve Hausman testlerine yer verilmekte; sonuçlar sabit etkiler modelini desteklemektedir. Belirtilen değişkenler kullanılarak oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$LGDP_{it} = \alpha_i + \beta_1 MIG_{it} + \beta_2 POP_{it} + \beta_3 UNEMP_{it} + \beta_4 GOV_{it} + \beta_5 EDU_{it} + u_{it}$$

LGDP (Kişi Başı Reel GSYİH): Literatürde bağımlı değişken olarak bölgesel dengesizliklerin ölçülmesine yönelik çalışmalarda sıkça kullanılan kişi başına reel GSYİH verilerine yer verilmiştir.⁴⁵ Veri seti öncelikle GSYİH deflatörü ile reelleştirilmiş, sonrasında logaritmik değeri alınmıştır.

MIG (Net göç hızı): Net göç, alınan ve verilen göç arasındaki farkı ifade etmekte; alınan göçlerin verilen göçlerden fazla olması durumunda net göç pozitif iken bunun tersi durumunda negatiftir. Net göç hızı, net göç sayısının nüfusa bölünmesi ile elde edilmekte; bin nüfus başına net olarak göç eden kişi sayısını göstermekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır⁴⁶:

$$m_{(i-i)} = \frac{M_i - M_i}{P_{i,t+n} - 0.5(M_i - M_i)} k$$

⁴⁴Tatoğlu, a.g.e., s.167

⁴⁵Christian Lessmann, “Regional Inequality and Internal Conflict”, **German Economic Review**, 17(2), 2016; Sevgi Altınbaş, Fatma Doğruel, Merih Güneş, “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?”, (Çevrimiçi), <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/P192.pdf>, 7 Ekim 2017; Ferhan Gezici, Geoffrey Hewings, J. D., “Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey”, **Review of Urban and Regional Development Studies**, 16(2), 2004; Yony Sampaio, “The Effects of Intergovernmental Transfers on Inter and Intra Regional inequalities”, Universidade Federal de Pernambuco (PIMES/UFPE), 2016; Orhan Karaca, “Türkiye de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı? ”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, No. 2004/7; Djula Borozan, “Internal migration, Regional Economic Convergence, and Growth in Croatia”, **International Regional Science Review**, Vol. 40, No. 2, 2017; Xi Zhang, “**The Effects of Internal Migration on Regional Inequality in China: Evidence From Panel Data Analysis**”, Unpublished PhD Thesis, University of Pittsburgh, 2015

⁴⁶Ferhat Topbaş, Banu Tanrıöver, “Türkiye’de İç Göç Akımları Üzerine Bir Çalışma: Lowry Hipotezi”, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008, s. 3.

$m_{(i-i)}$ net göç hızını, $M_i - M_i$ sırasıyla alınan ve verilen göçleri, $P_{i,t+n}$ i'nin t+1 zamandaki nüfusunu, k ise sabit sayıyı (1000) göstermektedir.

Göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi ülkelere göre farklılık göstermektedir.⁴⁷

POP (Nüfus artış hızı): Göç ve nüfus verileri arasında yüksek korelasyon bulunmasından dolayı sözkonusu değişken için nüfus artış hızı kullanılmıştır. Literatürde göç dengesizlik ilişkilerinde sıklıkla kullanılan bir değişken olmasından dolayı modele dahil edilmiştir.⁴⁸ Nüfus artış hızının dengesizlikler üzerindeki etkisi literatürde farklılık göstermektedir.⁴⁹

EDU (Eğitim): Sözkonusu değişken, her iki modelde yükseköğretim veya fakülte mezunu oranını içermektedir. Literatürde yaygın olan görüş, eğitimin bölgesel dengesizlikleri azalttığı yönündedir.⁵⁰

UNEMP (İşsizlik oranı): Düzey-2 bazında bölgesel işsizlik oranlarını içermektedir. İşsizliğin GSYİH'yi olumsuz etkilemesi beklenmektedir.⁵¹

LGOV (Reel Kamu Harcamaları): Kamu harcamaları öncelikle reelleştirilmiş, sonrasında logaritmik değerleri kullanılmıştır. Literatürde kamu harcamalarının dengesizlik üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir.⁵²

⁴⁷Bakınız literatür çalışması.

⁴⁸Sebastien Breau , “Rising inequality in Canada: A regional Perspective”, **Applied Geography**, 61, 2015.

⁴⁹Roberto Ezcurra, Andres SRodríguez-Pose, “Does Economic Globalization Affect Regional Inequality? A Cross-country Analysis”, **World Development**, 52, 2013; Sebastien Breau , “Rising inequality in Canada: A regional perspective”, **Applied Geography**, 61, 2015; Gerry Rodgers, “Population Growth, Inequality and Poverty”, **International Labour Review**, 122(4), 1983; Alberto Alesina, Reza Baqir, WilliamEasterly, “Redistributive Public Employment”, **Journal of Urban Economics**, 48(2), 2000; Christian Gonzales et. al., “Catalyst for Change: Empowering Women and Tackling Income Inequality” **IMF Staff Discussion Note**, No. 15/20, 2015;

⁵⁰Belton Fleisher Haizheng Li, Min Qiang Zhao, “Human Capital, Economic Growth, and Regional Inequality in China”, **Journal of Development Economics**, 92(2), 2010; Jose D. Gregorio, Jong Wha Lee, “Education and Income Inequality: New Evidence from Cross-country Data”, **Review of Income and Wealth**, 48(3); Yitao Jiang, “The Threshold Effect of High-Level Human Capital Investment on China's Urban-Rural Income Gap”, **China Agricultural Economic Review**, 3(3), 2011; Robert J. Barro, “Determinants of Economic Growth: a Cross-country Empirical Study”, National Bureau of Economic Research, No. 5698, 1996.

⁵¹Zeynep Köse, “Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi”, **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2016; Burçin Yılmaz Eser, “Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **TISK Akademi**, 9(18), 2014

Modelde yer alan değişkenlerin özellikleri ve veri kaynakları Tablo-3.2.' de yer almaktadır.

Tablo 3.2. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişken	Tanımı	Veri Kaynağı
LGDP	Kişi başına düşen Reel GSYİH	TÜİK
MIG	Net göç hızı	TÜİK
POP	Nüfus artış hızı	TÜİK
UNEMP	İşsizlik oranı	TÜİK
EDU	Eğitim oranı	TÜİK
LGOV	Reel Kamu Harcamaları	Maliye Bakanlığı

3.4. Bulgular

Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisinin yanı sıra model seçimi ve temel varsayım testlerinin yer aldığı analiz sonuçları aşağıda yer almaktadır.

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada analize geçilmeden önce bölgelere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3.3.'de yer almaktadır.

Tablo 3.3. Tanımlayıcı İstatistikler

	LGDP	MIG	POP	UNEMP	LGOV	EDU
Ortalama	9.666744	-1.860346	11.01873	10.10731	15.39637	10.26138
Medyan	9.668190	-2.275000	11.40500	9.550000	15.37619	9.940000
Maksimum	10.98022	15.99000	35.41000	28.30000	17.41773	22.41000
Minimum	8.433610	-28.98000	-21.14000	3.400000	13.76790	2.960000
Stand. H	0.505108	8.819327	9.685714	4.207713	0.679340	3.671129
Probabil.	0.418796	0.006000	0.387902	0.000000	0.002133	0.001311
Gözlem Sayısı	260					

⁵²İsa Sağbaşı, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 4(2), 2002; Fang Cai, Dewen Wang, Yang Du, "Regional Disparity and Economic Growth in China: The Impact of Labor Market Distortions", **China Economic Review**, 13(2-3), 2002; Drisnaf Swastyardi, "Regional Inequality in Indonesia: Is the General Allocation Fund (Dau) Likely to Have an Impact?", The Hague: Institute of Social Studies, 2008

Tablo-3.3'e göre, en yüksek kişi başına reel GSYİH İstanbul'da (2017), en düşük Van, Muş, Bitlis, Hakkari' dedir (TRB2, 2008). En yüksek göç hızı Tekirdağ, Edirne, Kırklareli (TR21, 2016), en düşük Van, Muş, Bitlis, Hakkari' ye (TRB2-2011) aittir. Nüfus artış hızında Antalya, Isparta, Burdur (TR61, 2010) ilk, Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak (TR33, 2011) son sıradadır. En yüksek işsizlik oranına Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TRC3, 2016), en düşük Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan (TRA2, 2014) sahiptir. Kamu harcamalarında Ankara (TR51, 2017) ilk, Zonguldak, Karabük, Bartın (TR81, 2011) son sırada yer almaktadır. En yüksek eğitim düzeyine Ankara (TR51, 2017), en düşük Van, Muş, Bitlis, Hakkari (TRB2, 2008) sahiptir.

3.4.2. Korelasyon Matrisi

Çoklu doğrusal bağlantı sorununun belirlenmesinde temel yöntemlerden biri korelasyon matrisidir. Değişkenler arasındaki ilişkinin derecesinin ve yönünün belirlenmesine olanak sağlayan korelasyon matrisinde, iki değişken arasındaki katsayının 1'e yaklaşması aralarında çoklu doğrusal bağlantı olduğu; sıfır olması değişkenler arasında doğrusal bağlantı olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.4. Korelasyon Matrisi

	LGDP	MIG	POP	UNEMP	LGOV	EDU
LGDP	1.000000					
MIG	0.588760	1.000000				
POP	0.236043	0.639964	1.000000			
UNEMP	-0.176066	-0.025910	0.358329	1.000000		
LGOV	0.688353	0.255115	0.284951	0.152283	1.000000	
EDU	0.922936	0.473125	0.191467	-0.110461	0.797061	1.000000

Korelasyon matrisinde, kişi başına GSYİH ile işsizlik arasında negatif; net göç hızı, nüfus artış hızı, eğitim, ve kamu harcama ile pozitif korelasyon bulunmaktadır. Değişkenler arası korelasyonda, işsizlik- eğitim ve işsizlik-göç hızı arasında negatif; diğer tüm değişkenler arasında pozitif korelasyon olduğu görülmektedir.

3.4.3. Model Seçimi

Burada klasik, rassal ve sabit etki modelleri arasında seçim yapmak için F testi, olabilirlik oranı testi, Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı testleri ile Hausman testine yer verilmektedir.

Tablo 3.5. Klasik Modelin Geçerliliğini Test Etmek için Kullanılan F Testi

H_0: Birim etki yoktur; havuzlanmış (klasik) model geçerlidir H_1: Birim etki vardır; sabit etkiler modeli geçerlidir.					
Gözlem Sayısı: 260 Grup Sayısı: 26 Prob: 0.00					
	Katsayı	Stand. Hata	T	P> t 	[95% Güven Aralığı]
MIG	.0025752	.0011569	2.23	0.027	.0002956 .0048548
POP	-.0011035	.001488	-1.53	0.127	-.0025222 .0003151
UNEMP	-.0052169	.0019181	-3.51	0.001	-.0081487 -.002285
LGOV	.4755751	.0406707	11.69	0.000	.3954385 .5557117
EDU	.0576509	.0063145	9.13	0.000	.0452089 .0700929
CONS	1.822715	.5659161	3.22	0.001	.7076465 2.937783

Modelde F testi istatistiğine ait olasılık değerlerinin anlamlı çıktığı görülmekte; birim etkilerin sifıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla modelde birim etkilerin bulunduğu ve klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmakta; bu nedenle sabit etkiler modeli tercih edilmektedir.

Tablo 3.6. Klasik Modeli Tesadüfi Etkilere Karşı Test Etmek için Kullanılan Olabilirlik Oranı Testi

H_0: Birim etki yoktur; havuzlanmış (klasik) model geçerlidir. H_1: Birim etki vardır; rassal etkiler modeli geçerlidir					
Gözlem Sayısı: 260 Grup Sayısı: 26 LR test of sigma_u=0: chibar2(01): 443.01 Prob: 0.00					
Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t	P> t 	[95% Güven Aralığı]
MIG	.0031067	.0011471	2.71	0.007	.0008585 .005355
POP	-.0013448	.0007147	-1.88	0.060	-.0027457 .000056
UNEMP	-.0056578	.0014734	-3.84	0.000	-.0085457 -.0027698
LGOV	.4242013	.0410496	10.33	0.000	.3437456 .504657
EDU	.0652615	.0063572	10.27	0.000	.0528017 .0777213
CONS	2.543694	.573718	4.43	0.000	1.419227 3.66816

Klasik ile rassal etkiler arasındaki model seçimine dayanan olabilirlik oranı testinde (LR), H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda birim veya zaman etkisinden biri ya da her ikisinin bulunduğu, dolayısıyla klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılır. LR testinde birim ve zaman etkisi ayrı ayrı analiz edilmiş; buna göre Modelde sadece birim etkisi bulunmuş; bu nedenle H_0 hipotezi reddedilerek rassal etkilerin geçerli olduğu H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3.7. Klasik Model ile Rassal Etkiler Arasındaki Model Tercihine Dayanan Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi

H_0: Birim etki yoktur; havuzlanmış (klasik) model geçerlidir.		
H_1: Birim etki vardır; rassal etkiler modeli geçerlidir		
LGDP	.2551344	.5051083
E	.0030255	.0550042
U	.0200226	.1415013
Test: $\text{Var}(u) = 0$ $\text{chibar2}(01) = 604.95$ $\text{Prob} > \text{chibar2} = 0.0000$		

Klasik model ve rassal etkiler modeli arasındaki model tercihinin dayanan diğer bir test olan Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testine ait bulguların yer aldığı Tablo 3.7’ de modele ait olasılık değerleri anlamlı çıkmış; dolayısıyla H_0 reddedilerek klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.8. Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri Arasında Tercih: Hausman Testi

Değişken	Fe	Re	Fark
MIG	.0025752	.00408	-.0015048
POP	-.0011035	-.001762	.0006584
UNEMP	-.0052169	-.0064061	.0011892
LGOV	.4755751	.3345486	.1410265
EDU	.0576509	.0784828	-.0208319
Chi2(5): 108.11			
Prob: 0.00			

Rassal ve sabit etkiler arasında tercih yapılmasına olanak sağlayan Hausman test istatistiğine ait olasılık değerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmekte; buna göre, H_0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek sabit etkiler modeli tercih edilmektedir.

3.4.4. Temel Varsayım Testleri

Burada değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyonun varlığını sınamak için gerekli testlere ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 3.9. Değişen Varyans Sorununa Yönelik Testler

Birimlere Göre Heteroskedastitenin Değiştirilmiş Wald Testi	
$H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ (varyanslar birimlere göre homoskedastiktir)	
chi2 (26)	233.22
Prob>chi2	0.00

Modelde Prob<0,05 olduğu görülmekte; dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilmekte, yani birimlere göre değişen varyansın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3.10. Otokorelasyon Sorununa Yönelik Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

H_0: Otokorelasyon yoktur	
Test İstatistiği	Krtik Değerler
Değiştirilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği	0.89712676
Baltagi-Wu LBI test istatistiği	1.2537578

Değiştirilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu LBI test istatistiği için değerler, kritik değer 2'den küçük olduğundan modelde otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığında, zaman boyutunun (T) yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi; $T < N$ ise BP LM testi yerine Pesaran (2004), Frees(1995) ve Friedman (1937) testi kullanılabilir. ⁵³ Bu testlere ait bulgular tablo-3.11'de yer almaktadır.

⁵³Mehmet Nargeleçekenler, "Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İlişkisi: Panel Verilerle Sektörel bir Analiz", **Business and Economics Research Journal**, 2(2), 2011, 170-171

Tablo 3.11. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

H_0=Yatay kesit bağımlılığı yoktur	
Test İstatistiği	Prob
Pesaran'ın Testi	0.00
Friedman'ın Testi	0.00
Frees Testi	2.862 > 0.2559

Pesaran ve Friedman testi olasılık sonuçlarına göre, H_0 hipotezi reddedilmekte; birimler arası korelasyon olduğu anlaşılmaktadır. Frees testinde, test istatistiği kritik değerden büyük olduğundan sonuç diğer iki testi desteklemekte; dolayısıyla modelde birimler arası korelasyonun var olduğu görülmektedir.

3.5. Analiz Sonuçları

Modelde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyona rastlanmıştır; bu sorunların çözümüne yönelik olarak $N > T$ durumlarında etkin sonuçlar veren Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılmış; elde edilen sonuçlar Tablo- 3.12'de gösterilmiştir.

Tablo 3.12. Düzey-2 Bölgelerine Yönelik Driscoll-Kraay Tahmin Sonuçları

Model: Sabit etkiler Modeli						
Dirençli Tahminci: Driscoll-Kraay Tahmincisi						
Bağımlı Değişken: LGDP						
Gözlem Sayısı: 260						
Grup Sayısı: 26						
F (5, 25) : 1100.25						
R^2: 0.97						
Prob: 0.00						
Değişkenler	Katsayı	Drisc/Kraay Stand. Hata	t	P> t 	[95% Güven Aralığı]	
MIG	.0025752	.0012951	1.99	0.058	-.0000921	.0052425
POP	-.0011035	.0007617	-1.45	0.160	-.0026724	.0004653
UNEMP	-.0052169	.0010507	-4.97	0.000	-.0073808	-.0030529
LGOV	.4755751	.0562717	8.45	0.000	.3596814	.5914688
EDU	.0576509	.0095836	6.02	0.000	.0379131	.0773888
CONS	1.822715	.7643801	2.38	0.025	.2484443	3.396985

Driscoll-Kraay tahmin sonuçlarına göre, net göç hızı ile kişi başına reel GSYİH arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmakta; diğer değişkenler sabitken net göç hızındaki %1 puanlık artış kişi başına reel GSYİH'yı ortalama % 0.25 puan artırmaktadır. Eğitim ve GSYİH arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişki bulunmakta; diğer

değişkenler sabitken eğitim oranındaki %1 puanlık artış GSYİH’da ortalama %5.76 artırmaktadır. Kamu harcamaları ile GSYİH arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmakta; modeldeki diğer değişkenler sabitken kamu harcamalarındaki %1’ lik artış GSYİH’ı ortalama %0.47 artırmaktadır. İşsizlik ve kişi başına GSYİH arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki vardır. Buna göre işsizlik oranındaki %1 puanlık artış kişi başına GSYİH’ı ortalama % 0.52 azaltmaktadır. Nüfus artış hızı istatistiksel olarak anlamsızdır.

Göçlerin yüksek ve düşük gelir düzeyine sahip bölgeler üzerindeki etkisinin ortaya konması amacıyla Düzey-2 bölgeleri, TÜİK tarafından yayınlanan Türkiye kişi başına GSYİH ortalamaları baz alınarak Türkiye ortalamasının altında ve üstünde olan bölgeler diye iki gruba ayrılmış; model sonuçları bu bölgeler için ayrı ayrı ortaya konmuştur. Yüksek gelir düzeyine sahip bölgelere yönelik ön testlerde sadece otokorelasyon sorunu var olduğundan Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (AR(1) Korelasyon); düşük gelir düzeyine sahip bölgelerine yönelik analizde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyona rastlanmıştır; bu durumda etkin sonuçlar veren Driscoll-Kraay Tahmincisi yer verilmiştir.⁵⁴ Analiz sonuçları Tablo-3.13’de gösterilmektedir.

Tablo 3.13. Yüksek ve Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgelere Yönelik Analiz Sonuçları

Yüksek Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler	Model: Rassal Etkiler Modeli Dirençli Tahminci: Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (AR(1) Korelasyon) Gözlem Sayısı: 80 Grup Sayısı: 8 R² Within = 0.98 Prob: 0.00					
	Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t	P> t	[95% Güven Aralığı]
	MIG	.002772	.0027429	1.01	0.312	-.0026039 .0081479
	POP	3.17e-06	.0011825	0.00	0.998	-.0023145 .0023209
	UNEMP	-.0177965	.0045299	-3.93	0.000	-.026675 -.0089181
	LGOV	.0983361	.0749503	1.31	0.190	-.0485638 .2452361
	EDU	.0956107	.010646	8.98	0.000	.0747449 .1164766
	CONS	7.482876	1.070174	6.99	0.000	5.385374 9.580378
	Model: Sabit etkiler Modeli Dirençli Tahminci: Driscoll-Kraay Tahmincisi Gözlem Sayısı: 180					

⁵⁴ Modele yönelik ön testler ekte yer almaktadır.

Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler	Grup Sayısı: 18					
	R²: 0.98					
	Prob: 0.00					
	Değişkenler	Katsayı	Stand. Hata	t	P> t 	[95% Güven Aralığı]
	MIG	.0015292	.0005516	2.77	0.013	.0003653 .0026931
	POP	-.0011573	.0003626	-3.19	0.005	-.0019222 -.0003924
	UNEMP	-.0045219	.0007207	-6.27	0.000	-.0060425 -.0030013
	LGOV	.6140896	.0507816	12.09	0.000	.5069498 .7212295
EDU	.0405291	.0081619	4.97	0.000	.023309 .0577493	
CONS	-.1777503	.7069261	-0.25	0.804	-1.669234 1.313733	

Yüksek gelir düzeyine sahip Düzey-2 bölgelerine yönelik analizde, net göç hızı ile kişi başına reel GSYİH arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. İşsizlik ve kişi başına GSYİH arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmakta; diğer değişkenler sabitken işsizlik oranındaki %1 puanlık artış kişi başına GSYİH'yı ortalama % 1,7 azaltmaktadır. Eğitim ve kişi başına gelir arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki vardır. Diğer değişkenler sabitken eğitim oranındaki %1 puanlık artış GSYİH'yı ortalama % 9,5 artırmaktadır. Nüfus artış hızı ve kamu harcamaları ile kişi başına GSYİH arasındaki ilişki ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde net göç artış hızının kişi başına GSYİH üzerindeki etkisi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Buna göre net göç hızındaki %1 puanlık artış, kişi başına reel GSYİH'yı % 0.15 artırmaktadır. Yüksek gelirli bölgelerde anlamsız olan nüfus artış hızı, düşük gelirli bölgelerde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatifdir. Buna göre, diğer değişkenler sabitken, nüfus artış hızındaki %1 puanlık artış, kişi başına GSYİH'yı ortalama % 0.11 azaltmaktadır. İşsizlik %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. İşsizlik oranındaki %1 puanlık artış, diğer değişkenler sabitken kişi başına GSYİH'yı %0.45 azaltmaktadır. Yüksek gelirli bölgelerde anlamsız olan kamu harcamaları düşük gelirli bölgelerde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Kamu harcamalarındaki %1'lik artış diğer değişkenler sabitken kişi başına GSYİH'yı ortalama %0.61 artırmaktadır. Eğitim ve kişi başına GSYİH arasında % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak

anlamli ve pozitif ilişki bulunmakta; eğitim harcamalarındaki %1 puanlık artış kişi başına GSYİH'yı ortalama % 4 artırmaktadır.

3.6. Bulguların İktisadi Yorumu

İç göçlerin bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisinin analiz edildiği çalışma, Türkiye'de Düzey-2 bölgelerini içermektedir. Sonuçların yüksek ve düşük gelir düzeyine sahip bölgeler üzerindeki etkisini görmek amacıyla analiz bu bölgelere yönelik olarak tekrarlanmıştır. Tüm Düzey-2 bölgelerinin yer aldığı model bulgularına göre, Türkiye'de net iç göç hızındaki artış, kişi başına GSYİH'yı artırmaktadır. İşsizlik GSYİH'yı azaltmakta; eğitim ve kamu harcamaları artırmaktadır. Nüfus ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Yüksek gelir düzeyine sahip bölgelere yönelik analiz bulgularına göre, net iç göç hızı kişi başına GSYİH üzerinde anlamsızdır. İşsizlik kişi başına GSYİH'yı azaltmakta; eğitim artırmaktadır. Kamu harcamaları ve nüfus istatistiksel olarak anlamsızdır.

Düşük gelir düzeyindeki bölgelerde, net iç göç hızı kişi başına GSYİH'yı artırmakta; bu kapsamda bu bölgelerin aldığı göç arttıkça veya verdiği göç azaldıkça kişi başına GSYİH artmaktadır. Nüfus ve işsizlik kişi başına GSYİH'yı azaltmakta; eğitim ve kamu harcamaları artırmaktadır.

İç göçlerin yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerde anlamsız, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde kişi başına GSYİH'yı artırması, bölgesel dengesizlik üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Düşük gelirli bölgelerde net göç hızı ile gelir arasında pozitif ilişki bulunmakta; dolayısıyla bu bölgelerin göç vermesi bölge gelirini negatif etkilemektedir. Bu çerçevede, göç yönünün düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere olduğu göz önüne alındığında, Türkiye'de iç göçlerin bölgesel dengesizlikleri artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak göçlerin yüksek gelirli bölgelerden düşük gelirli bölgelere olması durumunda, bölgesel dengesizlikler azalmaktadır.

SONUÇ

Bölgesel farklılıklar, az gelişmiş bölgelerin diğer bölgeler ile entegrasyonunu olumsuz etkilemekte; iktisadi kalkınmayı yavaşlatabilmektedir. Önemli bir iktisadi sorun olan bölgesel dengesizliklere yönelik sanayi ve kalkınma planları ile başlayan önlemler, Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY), Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı çerçevesinde GAP, DOKAP gibi uygulamaların yanı sıra kalkınma ajansları ve kırsal kalkınma projeleri ile devam etmektedir.

TÜİK bölgesel kişi başına GSYİH verileri incelendiğinde, uygulanan politikalara karşın var olan gelir farklılıklarının daha da arttığı görülmektedir. Kamu harcamaları ve yatırım teşvikleri gibi destekleme politikalarının bölgesel koşulları dikkate almaksızın uygulanması, bölgesel kalkınmayı sağlamaya yönelik faaliyet gösteren kurumların beklenen performansı gösterememesi ve dengesizliklere neden olan unsurların değerlendirilmesinde bölgelerin yapısal özelliklerinin göz ardı edilmesi, bu sonuçların ortaya çıkmasında önem arz etmektedir.

Bölgesel dengesizliklerin sonucu olarak ortaya çıkan iç göçler, aynı zamanda dengesizliklerin nedenlerinden biridir. İşgücü ve sermayenin yer değiştirmesine neden olan göçler, göç veren bölgelerin büyümesini yavaşlatmaktadır. Beşeri sermayenin yanı sıra girişimci göçlerinin de işgücü göçüne eklenmesi, göç veren bölgelerde üretim faktörlerindeki azalmanın yanı sıra talebin de azalmasına neden olmakta; bu durum göç veren düşük gelirli bölgelerde ekonomik daralmayı beraberinde getirmekte; bölgeler arasında var olan dengesizlikleri derinleştirmektedir.

Literatürde, göçlerin bölgesel dengesizlikler üzerinde etkili olduğu vurgulanmakta; aktarım mekanizması, ülkelere göre farklılık göstermektedir. Kimi çalışmalarda göçmen transferleri ön plana çıkarken kimilerinde emek ve verimliliğin belirleyici rolüne değinilmekte; bu nedenle, bazı ülkelerde dengesizlikleri azaltan iç göçler, bazılarında artırmaktadır.

Türkiye’de istihdam amaçlı göçlerin %12 ve bağımlı göçün % 40 olduğu göz önüne alındığında,⁵⁵ bireylerin daha çok hanehalkı ile birlikte göç ettikleri görülmekte; dolayısıyla göçmen transferlerinin etkisiz bir aktarım kanalı olduğu

⁵⁵TÜİK, Göç Etme Nedenine Göre Göç Eden Nüfus ve Oranı, 2 Ekim 2011, (Çevrimiçi), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, 16 Kasım 2018

ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle düşük gelir düzeyine sahip bölgelerin göç vermesinin dengesizlikleri azaltmayacağı, aksine yüksek gelirli bölgelere olan göçlerin, girişimci ve sermaye faktörünün yanı sıra artan tüketim ve üretim hacmiyle iktisadi büyümeyi pozitif etkilemesi ve bölgesel farkları artırması beklenmektedir.

Çalışmada, net göç hızının yanı sıra eğitim, kamu harcamaları, istihdam, nüfus ve işsizlik değişkenlerine yer verilmiş; bunların yüksek ve düşük gelirli bölgeler üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Bağımlı değişken olarak kişi başına GSYİH'nın kullanıldığı Türkiye'de düzey-2 bölgelerine yönelik modelde, net göç hızının GSYİH'ı artırdığı ortaya konmuştur. Göçlerin düşük ve yüksek gelir düzeyine sahip bölgeler üzerindeki etkilerini ayrı ayrı görmek amacıyla, analiz bu bölgelere yönelik tekrarlanmış; buna göre, yüksek gelir düzeyine sahip bölgeler üzerinde anlamsız olan net göç hızı, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde kişi başına geliri artırmaktadır. Göçlerin yönünün düşük gelir düzeyinden yüksek gelir düzeyine sahip bölgelere doğru olduğu göz önüne alındığında, bu durum Türkiye'de iç göçlerin bölgesel dengesizlikleri artırdığı sonucunu ortaya koymaktadır. Ancak göçlerin yüksek gelir düzeyinden düşük gelir düzeyine sahip bölgelere olması durumunda, düşük gelirli bölgelerde gelir artmakta; böylece bölgesel dengesizlikler azalmaktadır.

Diğer değişkenlerin bulguları literatürle paralellik göstermektedir. Buna göre, eğitim kişi başına GSYİH'ı artırmaktadır. İşgücü verimliliğinde belirleyici rolü olan eğitim, bölgelere sağladığı rekabet gücü ile bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının açıklanmasında temel unsurlardan biridir.

Kamu harcamaları kişi başına GSYİH'ı pozitif etkilemektedir. Yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerde anlamsız olan değişken, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde kişi başına GSYİH'ı artırmaktadır. Bu durum, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde kamu harcamalarının etkili bir politika olduğunu ortaya koymaktadır.

Kişi başına GSYİH üzerinde anlamsız olan nüfus artış hızı, yüksek gelirli bölgelerde anlamsız iken, düşük gelirli bölgelerde gelir üzerinde negatif etkiye sahip olduğundan, nüfus artışının bölgesel dengesizlikleri artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İşsizlik oranlarındaki artışın, hem yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerde, hem düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde kişi başına geliri azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Net iç göç hızının yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerde anlamsız olup, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde kişi başına GSYİH' yı artırdığı göz önüne alındığında, göçlerin yönü dengesizliklerin azaltılmasında önem kazanmaktadır. Göçlerin, düşük gelirli bölgelere yönelmesi sonucunda bu bölgelerde artan nüfus, tüketimle birlikte üretimin genişlemesine neden olmaktadır. Bölgesel gelişmeye olanak sağlayan bu süreç, yüksek gelir düzeyine sahip bölgelerde yığılan işgücünün azaltılması yoluyla bu bölgelere pozitif katkı sağlamakta; böylece ekonominin bütününe olumlu yönde etkilemektedir.

Göç alan bölgelerde üretim ve tüketimi artırarak bölgesel gelir üzerinde pozitif etkiye sahip olan göçlere yönelik politikalar önem arz etmektedir. Ancak 2013 yılından itibaren yayınlanan göç raporları incelendiğinde, mevzuatın dış göçlere yönelik olduğu görülmekte; iç göçlere yönelik düzenlemelerin yetersizliği, iç göçlerin bölgesel farklılıkları azaltmada bir araç olarak kullanılmasını güçleştirmektedir.

Düşük gelir düzeyine sahip bölgelere yönelik çekici faktörlerin yaratılması; göçlere yön verecek düzenlemelerle verimli ve eğitimli işgücünün bu bölgelere istihdam koşulları sağlanarak yönlendirilmesi öncelikli önlemlerden biridir. Bunun yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyo-kültürel koşulların iyileştirilmesine yönelik yatırımlarla bu bölgelere göçler özendirilmelidir. Her ile üniversite açılımı bu anlamda başarılı bir örnek olup, bu bölgelerde net göç hızını olumlu etkilemektedir. Dolayısıyla göç yönünün belirlenmesinde, düşük gelir düzeyine sahip bölgelere yönelik çekici faktörlerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Göçlerin bölgesel dengesizlikleri azaltacak doğrultuda düzenlenmesi kapsamında uygulanabilecek etkin politikalar, kırsalda istihdam, yatırım, sosyal refah ve gelir artışı sağlanmasına ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının azalmasına pozitif katkı sağlayacaktır. Kamu yatırım ve harcamalarının teşvik olarak sunulmasından ziyade doğrudan kamu yatırımları veya kamu-özel teşebbüs yatırımları olarak sağlanması, bu bölgelerde istihdam olanaklarının ve beşeri

sermaye stokunun artmasına yol açarak düşük gelirli yörelerde kırsal kalkınmayı olumlu etkilemesi beklenmektedir.

Düşük gelir düzeyine sahip bölgelerde gelişme potansiyeli olan illerin belirlenerek cazibe merkezi haline getirilmesi, özel sektör yatırımlarının çeşitli teşviklerle özendirilmesiyle bu merkezlerde kümelenmenin sağlanması, alt yapı yatırımlarının yanı sıra özel sektörün dahil olmadığı tamamlayıcı sektörlerle kamunun yatırımlarla dahil olması ile bölge potansiyelleri artırılmalıdır. Öte yandan desteklenen sektörlerde sanayinin büyümesi sağlanarak kalkınma kutbu haline gelen bölgelerde kontrol mekanizması oluşturulmalı, gerekli durumlarda sistemin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik düzenlemeler getirilmelidir.

Ülke ekonomisinde önemli bir paya sahip olan inşaat sektörü, düşük gelirli bölgelere göç aracı olarak desteklenmelidir. Bu kapsamda, bu bölgelerde konut edinme maliyeti teşviklerle önemli oranda azaltılmalı, ikamet etme zorunluluğu getirilerek tekrar satışının önüne geçilmelidir. Sadece konut edinme faktörünün göç üzerindeki zayıf etkisi göz önüne alındığında, geriye göçlere sağlanacak erken emeklilik desteği gibi çekici faktörlerle yoğun göç veren düşük gelirli bölgelere göçler özendirilmelidir.

Tarım politikalarının kırsal bölgelere göçleri özendirecek yapısal değişiklikleri içerecek şekilde revize edilmesi ile göçlerin yönü belirlenmelidir. Geriye göç maliyetlerinin karşılanması, tarımsal destekler ile arazi ve konut desteği gibi çekici faktörlerin yaratılması sağlanarak bu bölgelere göçler özendirilmelidir. Bu kapsamda kimi illerin tarımsal üretim üssü haline getirilmesi, istihdamı artırarak göçleri özendirmeye yönelik politikalardan biridir.

KAYNAKÇA

- Ackah, Charles, Denis Medvedev: “Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts”, **International Journal of Social Economics**, Vol. 39, No. 10, 2012, pp. 764-784.
- Adams, Richard, Alfredo Cuecuecha: “Remittances, Household Expenditure and Investment in Guatemala”, **World Development**, Vol. 38, No. 11, 2010, pp. 1626-1641.
- Adams, Richard H., Alfredo Cuecuecha: “The Impact of Remittances on Investment and Poverty in Ghana”, **World Development**, Vol. 50, 2013, pp. 24-40.
- Adams, Richard H.: “International Migration, Remittances, and the Brain Drain: A study of 24 labor-Exporting Countries”, **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 3069, 2003
- Adams, Richard H.: “Remittances and Poverty in Guatemala”, **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 3418, 2004
- AFAD: “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü”, (Çevrimiçi), <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=g%C3%B6%C3%A7>, 03 Haziran 2018
- Agarwal, Reena, Andrew W.Horowitz: “Are International Remittances Altruism or Insurance? Evidence From Guyana Using Multiple-Migrant Households”, **World Development**, Vol. 30, No. 11, 2002, pp. 2033-2044.
- Ağır, Osman, Murat Sezik: “Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 5, No: 1, 2015, s. 985-124.

- Airola, Jim: “The Use of Remittance Income in Mexico”, **International Migration Review**, Vol. 41, No: 4, 2007, pp. 850-859.
- Akar, Tamer vd.: “Zorunlu İç Göç: Ruhsal Ve Toplumsal Sonuçları”, **Anadolu Psikiyatri Dergisi**, C. 3, No: 2, 2002, s. 97-103.
- Akbulut, M. Umut Ferman, Mehmet Göküş: “Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C. 20, No: 1, 2017, s. 79-88
- Akdede, Sacit H., Fuat Erdal: “Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği”, Devlet Planlama Teşkilatı Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 2004
- Aksoy, Zeynep: “Uluslararası Göç ve Kültürler arası İletişim”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5, No. 20, 2012, s. 292-303.
- Aktaş, Munise Tuba, Nazım Çatalbaş: “Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kalkınma ve İhracat İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 31, No. 2, 2011, s.61-90
- Akyol, Mehmet: “Bölgesel Kalkınma ve Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Ekonomik Etkilerinin Analizi”, **Global Journal of Economics and Business Studies**, C. 5, No. 9, 2016, s. 49-61
- Albayrak, Nilcan, Zehra Abdioğlu: “Türkiye’de İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Analizi”, **Social Science Studies**, C. 5, No. 10, 2017, s. 293-309
- Alesina, Alberto, Dani Rodrik: "Distributive Politics and Economic Growth," **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 109, No. 2, 1994, p. 465-490.
- Alesina, Alberto, Reza Baqir, William Easterly: “Redistributive Public Employment”, **Journal of Urban Economics**, Vol. 48, No. 2, 2000, p. 219-241

- Altınbaş, Sevgi, Fatma Doğruel, Merih Güneş: “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?”, Çevrimiçi), <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/P192.pdf>, 7 Ekim 2017
- Arango, Joaquin: “Explaining Migration: A Critical View”, (Çevrimiçi), <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-2451.00259>, 14 Kasım 2018
- Arslan, Gülen E., Baki Demirel : “Türkiye’de Bölgesel Politikaların Gelişimi ve Bölgesel Dengeler”, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, 2010, s. 51-64, (Çevrimiçi), <http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyamartnisan2010.pdf>, 10 Nisan 2017
- Arslan, Kahraman: “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, No. 7, 2005, s. 275-294.
- Aschauer, David Alan: “Is public Expenditure Productive?”, **Journal of Monetary Economics**, Vol. 23, No. 2, 1989, p. 177-200.
- Aslan, Emrullah: **Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinde İhtiyaç Duyulan Meslekler ile Yeterince Karşılansınmayan Meslekler ve Bu Konuda İşkur’un Rolü**, Ankara, T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 2007
- Aşkın, Elif Ö., Rüştü Yayar, Zafer Oktay: ”Kırsal Göçün Ekonometrik Analizi: Yeşilyurt İlçesi Örneği”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, No. 2, 2013, s. 231-252.
- Aşkın, Sait: “Dünyada Bölgelerarası Gelişmişlik Farklarını Giderme Çabaları ve Türkiye

- Tecrübesi”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 457, 2007
- Bakırcı, Fehim, Emine D. Ekinci, Tuba Şahinoğlu: “Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 18, No.2, 2014, s. 281-298.
- Bal, Hüseyin vd.: “Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 27, 2012, s. 191-210.
- Baltagi, Badi H.: **Econometric Analysis of Panel Data**, Third Edition, John Wiley & Sons, 2008.
- Barro, Robert. J.: “Determinants of Economic Growth: a Cross-country Empirical Study”, **National Bureau of Economic Research**, No. 5698, 1996.
- Barro, Robert. J.: “Inequality, Growth, and Investment”, Working Paper No. 7038, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w7038.pdf> 8 Mayıs 2017
- Barro, Robert J., Sala-i-Martin, Xavier: “Convergence Across States and Regions”, **Brookings Papers of Economic Activity**, No: 1, 1991, s. 107-182
- Barro, Robert J.: “Inequality and Growth Revisited”, **ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration**, No: 11, 2008
- Barro, Robert J., Sala-I-Martin, Xavier : “Convergence”, **Journal of Political Economy**, No: 2, 1992, p. 223-251.
- Barro, Robert J., Sala-I-Martin, Xavier : **Economic Growth**, 2nd ed., Cambridge, The MIT Press, 2004.
- Başel, Halis: **Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas’tan İstanbul’a Göç Örneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003
- Bayraktar, Yüksel, Ayfer
Özyılmaz: “The Role of Internal Migration on Regional Inequality: Turkey Example”, **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Special Issue, 2017, p. 9-30
- Bayraktutan, Yusuf: "Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel kalkınma (Çorum-Çankırı ve Erzurum Kırsal kalkınma Projelerine Mukayeseli Bir Yaklaşım Denemesi)", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 10, No. 3-4, 1994, s. 183-214
- Bayraktutan, Yusuf: “Kalkınma ve Altyapı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 47, No. 3, 1992, s. 83-94.
- Bayraktutan, Yusuf, Mehmet
Özbilgin: “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Lojistik Sektörüne Yönelik Faaliyetleri”, **Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi**, 2012
- Bayülken, Yavuz, Cahit
Kütükoğlu: “Organize Sanayi Bölgeleri Küçük Sanayi Siteleri Teknoparklar”, **Makine Mühendisleri Odası Yayın No: 584**, 2012
- Beenstock, Michael, Daniel
Felsenstein, Ziv Rubin: “The Effect of FDI on Regional Inequality in the ENPs; Evidence from Israel”, **Search Working Paper**, 2/17, 2013
- Beine, Michael, Frederic
Docquier, Hillel Rapoport, “Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence”, **Journal of Development Economics**, Vol. 64, No. 1, 2001, p. 275-289
- Bell, Martin, Charles-Edwards,
Elin: “Measuring Internal Migration Around the Globe: A Comparative Analysis”, **KNOMAD Working Paper No. 3**, 2014, p. 1-36.
- Berber, Metin, Ebru Çelepçi: “Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu**, 2005

- Bhargava, Alok, Luisa Franzini, Wiji Narendranathan: “Serial Correlation and the Fixed Effects Model”, **The Review of Economic Studies**, Vol. 49, No. 4, 1982, p. 533-549.
- Birdsall, Nancy Birdsall, David Ross, Richard Sabot: “Inequality and Growth Reconsidered: Lessons from East Asia”, **World Bank Economic Review**, Vol. 9, No. 3, 1995, p. 477-508.
- Bonifazi, Corrado, Fransk Heins: “Long-term Trends of Internal Migration in Italy”, **International Journal of population geography**, Vol. 6, No. 2, 2000, p. 111-131
- Borts, George H., Jerome L Stein: “**Economic Growth in a Free Market**”, New York: Columbia University Press, 1964
- Borozan, Djula: “Internal Migration, Regional Economic Convergence, and Growth in Croatia”, **International Regional Science Review**, Vol. 40, No. 2, 2017, p. 141-163.
- Bozdoğan, Mine Nur: **Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006
- Brazzel, John M., W. Whitney Hicks: “Exports and Regional Economic Growth: An Evaluation of the Economic Base and Staple Models”, **Land Economics**, Vol. 44, No. 4, 1968, p. 503-509.
- Breau, Sébastien: “Rising Inequality in Canada: A Regional Perspective”, **Applied Geography**, Vol. 61, 2015, p. 58-69.
- Bunea, Daniela: “Cross-Country Internal Migration and Convergence in Romania”, **Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica**, Vol. 13, No. 2, 2011, p. 508-521.
- Cai, Fang, Dewen Wang, Yang Du: “Regional Disparity and Economic Growth in China: The Impact of Labor Market

- Distortions”, **China Economic Review**, Vol. 13, No.2-3, 2002, p. 197-212
- Cansız, Mehmet: “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları”, **Devlet Planlama Teşkilatı Yayını**, No. 2808, 2010.
- Castaldo, Adriana, Priya Deshingkar, Andy McKay: “Internal Migration, Remittances and Poverty: Evidence from Ghana and India, **Research Programme Consortium Working Paper**, No. 7, 2012.
- Catrinescu, Natalia et al.: “Remittances, Institutions, and Economic Growth”, **World Development**, Vol. 37, No. 1, 2009, p. 81-92.
- Cengiz, Sibel, Cem M. Baydur: “Kırdan Kente Göç Ve Tarımsal Verimlilik: Türkiye Örneği”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 19, No.2, 2010, s. 85-98.
- Checchi, Daniele: “Education, Inequality and Income Inequality”, **Distributional Analysis Research Programme Discussion Paper**, 2001
- Chen, Anping, Nicolaas Groenewold: “Reducing Regional Disparities in China: an Evaluation of Alternative Policies”, **Journal of Comparative Economics**, Vol. 38, No. 2, 2010, p. 189-198.
- Cheong, Tesun S., Yanriu Wu: “Globalization and Regional Inequality in China”, **University of Western Australia Discussion Paper**, No. 13.10, 2013
- Clemens, Michael, Kate Gough: “Can Regular Migration Channels Reduce Irregular Migration?”, (Çevrimiçi), <https://www.cgdev.org/sites/default/files/can-regular-migration-channels-reduce-irregular-migration.pdf>, 9 Temmuz 2018
- Coady, David, Allan Dizioli: “Income Inequality and Education Revisited: Persistence, Endogeneity and Heterogeneity”, **Applied Economics**, Vol.

- 50, No. 25, 2018, p. 2747-2761
- Commander, Simon, Mari
Kangasniemi, L. Alan Winters: “The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature”, **Economic Policy Research (CEPR)**, 2004, p. 235-278.
- Community Futures: Community Futures: Fueling Canada’s Entrepreneurial Development, (Çevrimiçi), https://cfontario.ca/files/pdfs/CFProgram/CFNC/CFNC_handout-29Apr15-final.pdf, 30 Kasım 2018
- Costa-i-Font, J., Rodriguez-Oreggia, E. “Is the Impact of Public Investment Neutral Across the Regional Income Distribution? Evidence from Mexico”, **Economic Geography**, Vol. 81, No. 3, 2005, p. 305-322.
- Coulombe, Serge, Jean-Francois Tremblay: “Migration and Skills Disparities Across the Canadian Provinces”, **Regional Studies**, Vol. 43, No. 1, 2009, p.5-18.
- Serge Coulombe, Frank C. Lee: “Regional Economic Disparities in Canada”, **University of Ottawa Working Paper**, No. 9317, 1993.
- Crudu, Rodica: “The Influence of Fiscal Policy on Income Inequality in European Union's Member States”, **Verslo Sistemos Ir Ekonomika**, Vol. 5, No.1, 2015, p. 46-60.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu: Türkiye’nin Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi, Araştırma ve İnceleme Raporu, No. 2014/3, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.memurlar.net/common/news/documents/456927/20140130-2014-03.pdf>, 11 Kasım 2017
- Çağlayan, Savaş: “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, No. 17, 2006, s. 67-91.
- Çan, M. Fatih: “Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi”, Fırat Kalkınma Ajansı,

(Çevrimiçi),

http://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLE%C5%9EME,%20SANAY%C4%B0LE%C5%9EME%20VE%20KALKINMA%20ETK%C4%B0LE%C5%9E%C4%B0M%C4%B0.pdf ,

7 Temmuz 2017

Çatalbaş, Gaye Ç. ve Yarar, Ömer:

“Türkiye'deki Bölgeler Arası İç Göçü Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi”, **Alphanumeric Journal**, C. 3, No. 1, 2015, s. 99-117.

Çelik, Fatih:

“İç göçler: Teorik bir Analiz” **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, No. 2, 2005, s. 167-184.

Çelik, Fatih:

“İç Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, No. 13, 2002, s. 275-296.

Çelik, Zühre:

“Planlı Dönemde Türkiye'deki Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Planlama Dergisi**, C. 2, 2005, s. 61-71.

Daumal, Marie:

“The Impact of Trade Openness on Regional Inequality: The Cases of India and Brazil”, **The International Trade Journal**, Vol. 27, No. 3, 2013, p. 243-280.

De Haas, Hein:

“The impact of International Migration on Social and Economic Development in Moroccan Sending Regions: A Review of The Empirical Literature”, **International Migration Institute, Working Paper**, No: 3, 2007

De Haas, Hein:

“The Determinants of International Migration”, **DEMIG Working Paper**, No: 32, 2011

- Deininger, Klaus, Lyn Squire: "New Ways of Looking at Old Issues: Inequality and Growth", **Journal of Development Economics**, Vo. 57, No: 2, 1998, p. 259-287.
- Derlacz, Joanna Wolszczak: "The Impact of Internal And International Migration on Regional Convergence in Poland", **Contemporary Migrations: European and Polish Dilemma. University of Warsaw**, 2009, pp. 92-120.
- De Haas, Hein: "Trans-Saharan Migration to North Africa and the EU: Historical Roots and Current Trends", **Migration Information Source**, 2006, (Çevrimiçi), <https://www.migrationpolicy.org/article/trans-saharan-migration-north-africa-and-eu-historical-roots-and-current-trends/> 7 Temmuz 2018
- Deshingkar, Priya, Sven Grimm. "Voluntary Internal Migration: An Update", **Overseas Development Institute**, No: 44, 2004
- Deshingkar, Priya: "Internal Migration, Poverty and Development in Asia: Including the Excluded", **IDS Bulletin**, 37(3), 2006, p. 88-100
- Dinler, Zeynel: "**Bölgesel İktisat**", Bursa, Ekin Kitabevi, 7. Basım, 2005.
- Dorantes, Catalina A., Susan Pozo "Accounting for Remittance and Migration Effects on Children's Schooling", **World Development**, Vol. 38, No. 12, 2010, p. 1747-1759.
- DPT: "Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): 1993 Yılı Programı Destek Çalışmaları: Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler", **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1992

- DPT: “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1963
- DPT: “Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu; Dokuzuncu Kalkınma Planı” **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 2008
- DPT: “Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu; Sekizinci Kalkınma Planı”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, No: 2502, 2000
- DPT: “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1973
- DPT: “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000”, **TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı**, 1996
- DPT: “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1985-1989”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1985
- DPT: “Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007 – 2013)”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**
- DPT: “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1979
- DPT: “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”, Haz. Dinçer, Bülent, Özaslan, Metin, Kavasoglu, Taner, **Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü**, Yayın No: DPT, 2671, 2003
- DPT: “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, No. 2592, 2001

- DPT: “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972”, **TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı**, 1967
- DPT: “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”, **Devlet Planlama Teşkilatı**, Yayın No. 2671, 2003
- Drezgić, S. “Public Investments and Regional Income Convergence: Empirical Analysis of Croatian Regions”, **Social Research**, Vol. 3, No. 24, 2011, p. 43-55.
- Du, Yang, Albert Park, Sangu Wang: “Migration and Rural Poverty in China”, **Journal of Comparative Economics**, Vol. 33, No. 4, 2005, p. 688-709.
- Dulupçu, M. Ali, Onur Sungur, Hidayet Keskin: “Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi” **Ankara Üniversitesi TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu**, 2010
- Dwayne, Benjamin, et. al.: “Markets, Human Capital, and Inequality: Evidence from Rural China”, **Working Paper**, No: 298, 2000
- Eicher, Theo S., García-Peñalosa, Cecilia: “Inequality and Growth: the Dual Role of Human Capital in Development”, **Journal of Development Economics**, Vol. 66, No. 1, 2001, p. 173-197.
- Elvan, Lütfi: “Bölgesel Gelişme ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları”, **Turkish Economic Association Discussion Paper**, No: 2012/6, 2012
- Erol, Demet: “Yerel ve Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve DOKAP”, 4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı, DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitapçığı, 2012
- Ersungur, Ş. Mustafa: **Bölgesel İktisat Teori, Politika ve**

- Uygulama**, 4. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2016.
- Eser, Burçin Yılmaz: “Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **TISK Akademi**, C. 9, No. 18, 2014, s. 26-48
- Eşiyok, B. Ali, Sekmen, Faruk: “Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolu'nun Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri”, **Türkiye Kalkınma Bankası Yayını**, 2012
- Eşiyok, B. Ali: “Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmaları**, 2002a
- Eşiyok, B. Ali: “Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar, Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri)”, **Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Yayını**, 2002b
- Eşiyok, B. Ali: “Bölgesel Kalkınma, Yeni Bölgecilik Ve Bölgesel Kalkınma Araçları”, **Memleket Siyaset Yönetim**, C.7, No.17, 2012, s. 200-248.
- EUROSTAT: Düzey-2 Bölgeleri GSYİH Verileri, (Çevrimiçi), <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, 21 Kasım 2018
- Roberto Ezcurra, Andres Rodríguez-Pose: “Does Economic Globalization Affect Regional Inequality? A Cross-country Analysis”, **World Development**, Vol. 52, 2013, p. 92-103
- Faguet, Jean P., Shami Mahvish: “Fiscal policy and spatial inequality in Latin America and Beyond”, **Policy Research Working Paper Series**, 2008
- FAO: “Evidence on Internal and International Migration Patterns in Selected African Countries”, (Çevrimiçi)

- Fan, Shenggen, Ravi Kanbur, Xiaobo Zhang: “China's Regional Disparities: Experience and Policy”, **Review of Development Finance**, Vol. 1, No. 1, 2011, p. 47-56.
- Filiztekin, Alpay: “Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar”, **TÜSİAD**, Yayın No: 471
- Fleisher, Belton, Haizheng Li, Min Q. Zhao: “Human Capital, Economic Growth, and Regional Inequality in China”, **Journal of Development Economics**, Vol. 92, No. 2, 2010.
- Fratesi Ugo, Massimiliano R. Riggi: “Does Migration Reduce Regional Disparities? The Role of Skill-selective Flows”, **Review of Urban and Regional Development Studies**, Vol. 19, No.1, 2007, p. 78–102
- Fratesi, Ugo, Marco Percoco: “Selective Migration, Regional Growth and Convergence: Evidence from Italy”, **Regional Studies**, Vol. 48, No. 10, 2014, p. 1650–1668
- Fu, Xiaolan: “Trade-cum-FDI, Human Capital Inequality and Regional Disparities in China: The singer Perspective”, **Economic Change and Restructuring**, Vol 40, No. 1-2, 2007, p. 137-155.
- Fuchs-Schündeln, Nicola Dirk Krueger, Mathias Sommer: “Inequality Trends for Germany in the Last two Decades: A Tale of two Countries”, **National Bureau of Economic Research**, No. 13, 2009, p. 103–132.
- Gagliardi, Luisa, Marco Percoco: “Regional Disparities in Italy over the Long Run: The Role of Human Capital and Trade Policy”, **Région et Développement**, No.33, 2011, p. 81-105
- Galarraga, Julio Martínez, Joan R. Rosés, Daniel A. Tirad: “The Long-Term Patterns of Regional Income Inequality in Spain, 1860–2000”,

- Journal Regional Studies, Vol. 49, No. 4, 2015, p. 502-517
- Galor, Oded, Omer Moav: “Ability-biased Technological Transition, Wage Inequality, and Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 115, No. 2, 2000, p. 469-497
- Ge, Ying: “Regional Inequality, Industry Agglomeration and Foreign Trade”, **United Nations University Research Paper**, No: 2006/105
- Gezici, Ferhan, Geoffrey J. D. Hewings: “Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey”, **Review of Urban and Regional Development Studies**, Vol. 16, No. 2, 2004, p. 113-132
- Gonzales, Christian et. al.: “Catalyst for Change: Empowering Women and Tackling Income Inequality” **IMF Staff Discussion Note**, No. 15/20, 2015
- Glytsos, Nicholas P.: “Measuring the Income Effects of Migrant Remittances: A Methodological Approach Applied to Greece”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 42, No. 1, 1993, p. 131-168.
- Göç İdaresi Başkanlığı: Göç Terimleri Sözlüğü, (Çevrimiçi) http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu.pdf, 11 Mayıs 2018
- Gregorio Jose D., Jong Wha Lee: “Education and Income Inequality: New Evidence from Cross-country Data”, **Review of Income and Wealth**, Vol. 48, No. 3, 2002, p. 395-416.
- Greenwood, Michael J., Gary L. Hunt: “The Early History of Migration Research”, **International Regional Science Review**, Vol. 26, No. 1, 2003, p. 1-37.
- Guest, Philip: **Assessing the Consequences of Internal Migration: Methodological Issues and a**

Case Study on Thailand Based on Longitudinal Survey Data, in Migration, Urbanization and Development: New Directions and Issues, Richard Bilborrow, (ed.), UNFPA, New York.

Gutkar, Neha

“Concept and Theories of Migration: an In-Depth Understanding With Empirical Data” (Çevrimiçi),

http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/37372/9/09_chapter%203.pdf 12 Mayıs 2017

Güllüpnar, Fuat:

“Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, No. 4, 2012, ss. 53-85.

Gümüş, Nevzat, Ali İlhan, Ali E. Gülersoy:

“Bir Tersine Göç Örneği: Köprucük Köyü (Varto-Muş)”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 8, No. 6, 2013, s. 233-261

Günaydın, Davuthan:

“Türkiye'de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Giderilmesinde Kalkınma Ajanslarının Yeri: İZKA Mali Destek Programları Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 15, No.1, 2013, s. 73-101.

Günaydın, Gökhan:

“Türkiye Tarım Sektörü”, **Tarım ve Mühendislik**, Sayı: 76-77, 2006, s. 12-27

Gündem, Fırat:

Bölgesel Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Türkiye Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2014.

Gündüz, Ali Yılmaz:

Bölgesel Kalkınma Politikası, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006

- Gündüzöz, İlker: “Kırsal Kalkınma Ekseninde KÖYDES Projesi ve Köy Reformu” **Türk İdare Dergisi**, No. 471, 2011.
- Güriş, Selahattin: Panel veri ve Panel Veri Modelleri, (ed.) Selahattin Güriş, **Panel Veri Modelleri**, İstanbul, Der Yayınları, 2015
- Haq, Mirajul, Badshah Iftikhar, Ahmad Iftikhar: “Does Globalization Shape Income Inequality?. Empirical Evidence from Selected Developing Countries”, (Çevrimiçi), <http://www.pide.org.pk/psde/pdf/AGM32/papers/Does%20Globalization%20Shape%20Income%20Inequality.pdf>, 25.09.2017
- Haque, Nadeem U., Se-Jik Kim: “Human Capital Flight: Impact of Migration on Income and Growth”, **IMF Staff Papers**, Vol.42, No. 3, 1995, p.577-607
- Hekimoğlu, Burhan, Mustafa Altındağ: “Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Samsun Tarım İl Müdürlüğü, 2006
- Hemmi, Noriyoshi: “Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence: a Comment”, **Journal of Development Economics**, Vol. 77, No.1, 2005, p. 251-256
- Heshmati, Almas: “Regional Income Inequality in Selected Large Countries”, **IZA Discussion Paper**, No. 1307, 2004
- Hill, R.Carter, William E. Griffiths, Guay C. Lim: **Principles of Econometrics**, 4.th edition, John Wiley & Sons, 2011
- Hirschman, Albert O.: **The Strategy of Economic Development**, New Haven CT, Yale University Press, 1958
- Hoechle, Daniel: “Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-sectional Dependence”, **The Stata Journal**, Vol. 7, No. 3, 2007, p. 1-31
- Index Mundi: Denmark Demographics Profile 2018, (Çevrimiçi),

- https://www.indexmundi.com/denmark/demo-graphics_profile.html, 15 Temmuz 2018
- Index Mundi: "Spain GINI index", (Çevrimiçi), <https://www.indexmundi.com/facts/spain/indicator/SI.POV.GINI>, 19 Temmuz 2017
- IMF: "Fiscal Policy And Income Inequality", **IMF Policy Paper**, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/012314.pdf>, 10 Eylül 2017
- Impicciatore, Roberto, Strozza, Salvatore: "Internal and International Migration in Italy: An Integrating Approach Based on Administrative Data", **Polis**, Vol. 30, No: 2, 2016, p. 211-238.
- Işık, Nihat, Duygu Baysal, Onur Ceylan: "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları", **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C. 3, No. 2, 2010, s. 1-18.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydınğün: "Türkiye'de İç göç ve İç göçün İşçi Hareketine Etkisi", (Çevrimiçi), http://www.migrationletters.com/sirkeci/Icduygu_Sirkeci_Aydingun_1998_turkiyede_icgoc.pdf 4 Eylül 2017
- İçduygu, Ahmet, Sema Erder, Faruk Gençkaya: "Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulusdevlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere", **TÜBİTAK Projesi**, 2009
- İzgi, Berna Balcı, Ebubekir Alyu: "Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 17, No. 3, 2018, s. 988-996.
- Jiang, Yitao v.d.: "The Threshold Effect of High-Level Human Capital Investment on China's Urban-Rural Income Gap", (Çevrimiçi), http://economics.uwo.ca/western_CIGI_China_Ont_project/docs/jiang_shi_zhang_ji_jan11.

[pdf](#) 18 Eylül 2017

- Kainth, Gursharan S.: “Push and Pull Factors of Migration: A Case Study of Brick Kiln Migrant Workers in Punjab”, **Munich Personal Repec Archive**, 2010
- Kalaylıoğlu, Yasemin Akis: “Ankara’daki İıranlı Düzıenli Göçmenlerin Farklı Sermayeleri ve “Düzıenli” Kalma Stratejileri”, **Turkish Journal of Population Studies**, No. 36, 2014, 33–66
- Kaldor, Nicholas: “Capital Accumulation and Economic Growth”, (ed.) F. A. Lutz and D. C. Hague,, **The Theory of Capital**, 1961
- Kalkınma Bakanlığı: “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)”, Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2013
- Kalkınma Bakanlığı: “Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı. Kalkınma Planı Raporu”, Ankara: TC Kalkınma Bakanlığı, 2013
- Kangasniemi, Mari, et. al.: “The Economic Impact of Migration: Productivity Analysis for Spain and the UK”, **Journal of Productivity Analysis**, Vol. 38, No. 3, 2012, p. 1-37.
- Kaplan, Sevgi: “Bölge Planları, Plan Hiyerarşisindeki Yeri ve Bölgesel Kalkınmadaki Etkileri, 4. Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı”, **DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitabıçığı**, 2012
- Kara, M. Akif, Seyhan Taş: “Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Maliye Dergisi**, No.163, 2012, s. 468-480.
- Karaalp, H. Simay: **Türkiye'de Sektörel Yığılmalar ve Bölgeler arası Yakınsamaya Etkisi**, , Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın, 2008
- Karaalp, Hacer Simay, Fuat Erdal: “Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı? Türkiye için Bir Beta Yakınsama Analizi”, **Ege Akademik Bakış**, C. 12, No. 4, 2012, s. 475-486.
- Karaca, Orhan: “Türkiye de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı? ‘’, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, No. 2004/7
- Karacan, Rıdvan: “Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi’’, **Business & Management Studies: an International Journal**, C. 5, No. 2, 2017, s. 314-329.
- Kargı, Nihal: “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi’’, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, C. 1, No. 3, 2009, s. 19-40.
- Kataoka, M. “Effect of Public Investment on the Regional Economies in Postwar Japan’’, **Review of Urban & Regional Development Studies**, Vol. 17, No. 2, 2005, p. 115-139.
- Kırdar, Murat G., D. Şirin Saracoğlu: “İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği’’, Tartışma Metni 2012/75, Türkiye Ekonomi Kurumu, (Çevrimiçi), <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81605/1/726107506.pdf> 29 Aralık 2018
- Kızıltan, Alaattin, Ş. Mustafa Ersungur: “Türkiye’de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler’’, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.10, No. 2, 2007, s. 269-286

- King, Russell: “Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer”, **Willy Brandt Working Paper**, No. 3/12, Malmö University, 2013
- Koçak, Yüksel ve Elvan Terzi: “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 3, No.3, 2012, s. 163-184.
- Koçancı, Mustafa, Mete Kaan Namal, “Kitlemel Göç Hareketleri ve Türkiye”, **Journal of Sustainable Agriculture**, No. 163, 2017, s. 229-247
- Kollmeyer, Christopher: “Family Structure, Female Employment, and National Income Inequality: A cross-national Study of 16 Western Countries”, **European Sociological Review**, Vol. 29, No. 4, 2012, p. 816-827
- Koske, Isabell, Jean-Marc Fournier, Isabelle Wanner: “Less Income Inequality and more Growth—Are They Compatible? Part 2. The Distribution of Labour Income”, **OECD Economics Department Working Papers**, No. 925, OECD Publishing, Paris, 2012
- Köse, Zeynep: “Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi”, **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 1, No.1, 2016, s. 58-75
- Krugman, Paul: “Increasing Returns and Economic Geography”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 99, No. 3, 1991, p. 483-499
- Krugman, Paul, Livas Elizondo, R.: “Trade Policy and the Third World Metropolis”, **Journal of Development Economics**, Vol. 49, 1996, p. 137-150.
- Kulaksız, Yahya: **Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Farkları, İstihdam ve Kurum Hizmetlerinin Çeşitlendirilmesi**, Çalışma ve Sosyal

- Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008
- Kum, Melike: **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesine Yönelik Politikalar: Kayseri Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2010
- Kum, Melike: “İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, No. 30, 2011, s. 235-255.
- Kupiszewki, Marek, et. al.: “Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Denmark Case Study,”, **School of Geography Working Paper**, No. 01/02, 2001
- Kupiszewski, Marek, et.al.: “Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Romanian Case Study”, **School of Geography Working Paper**, No. 97/08, 1997
- Kuznets, Simon: “Economic Growth and Income Inequality”, **The American Economic Review**, 45(1), 1955, p. 1-28
- Küçükler, Celal: “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma”, **Ekonomik Yaklaşım**, C. 11, No. 38, 2000, s. 1-45
- Laczki, Frank, Lönnback, Lars J.: “Migration and Human Mobility: United Nations Task Team on the Post-2015 UN Development Agenda”, Thematic Think Piece, IOM, New York, 2012
- Le, Everett S.: “A Theory of Migration”, **Demography**, Vol. 3, No. 1, 1966, pp. 47-57.
- Lessmann, Christian: “Foreign Direct Investment and Regional Inequality: A Panel Data Analysis”, **China Economic Review**, Vol. 24, 2013, p. 129-149.

- Lessmann, Christian: “Regional Inequality and Internal Conflict”, **German Economic Review**, Vol. 17, No. 2, 2016, p. 157-191
- Lessmann, Christian, André Seidel: “Regional Inequality, Convergence, and its Determinants—A view from Outer Space”, **European Economic Review**, Vol. 92, 2017, p. 110-132
- Limoeiro, Danilo: “Beyond Income Transfer: The Causes of Regional Inequality Decline in Brazil During the 2000s” Doctoral dissertation, University of Oxford, 2015.
- Lindert, Peter H: “Persistent Debate, a New Approach, More Data, Rich Findings”, (Çevrimiçi), <http://press.princeton.edu/chapters/s10670.pdf>, 7 Eylül 2017
- Lipton, Michael: “Migration from Rural Areas of Poor Countries: the Impact on Rural Productivity and Income Distribution”, **World Development**, Vol. 8, No.1, 1980, p. 1-24.
- Litchfield, Julie, Neil MuCulloch, L. Alan Winters: “Agricultural Trade Liberalization and Poverty Dynamics in Three Developing Countries”, **American Journal of Agricultural Economics**, Vol. 85, No. 5, 2003, p. 1285–1291.
- Lomax, Nik, et.al.: “Internal Migration in the United Kingdom: Analysis of an Estimated Inter-District Time Series, 2001–2011”, **Applied Spatial Analysis and Policy**, Vol. 7, No. 1, 2014, p. 25-45.
- Long, Katy: “Forced Migration Research and Policy: Overview of Current Trends and Future Directions”, **Refugee Studies Centre Oxford Department of International Development**, 2010
- Lu, Yao: “Household Migration, Remittances and Their Impact on Health in Indonesia”,

- International Migration**, Vol. 51, No. 1, 2013, p. 202-215.
- Lucas, Robert E.: “On the Mechanisms of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, Vol. 22, No. 1, 1988, p. 3-42
- Lucas, Robert E.: “Internal Migration in Developing Economies: an Overview”, **Global Knowledge Partnership on Migration and Development Working Paper**, No.6, 2014
- MacDonald, John S., Leatrice D. MacDonald: “Chain Migration Ethnic Neighborhood Formation and Social Networks”, **The Milbank Memorial Fund Quarterly**, Vol. 42, No. 1, 1964, p. 82-97
- MacKinnon, Danny: “Regional Inequality, Regional Policy and Progressive Regionalism”, **Soundings**, Vol. 65, 2017, p. 141-159.
- Makgatho, Mathane: “Public Investment and Provincial Inequality in South Africa”, 2016, (Çevrimiçi) http://macro.soc.uoc.gr/docs/Year/2017/papers/paper_2_136.pdf, 21 Eylül 2017
- Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü: Kamu yatırım Tahsislerinin İllere Göre Dağılımı, (Çevrimiçi), <https://www.muhasabat.gov.tr/content/genel-yonetim-mali-istatistikleri>, 12 Mayıs 2018
- Martin, Philippe: “Public Policies, Regional Inequalities and Growth”, **Journal of Public Economics**, Vol. 73, No. 1, 1999, p. 85-105
- Massey, Douglas S. v.d.: **Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium**, Oxford University Press, 1999
- Massey, Douglas S. et.al.: Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, **Population and Development Review**, Vol. 19, No.3, 1993, p. 431-466.

- Massey, Douglas S. et.al.: “Uluslararası Göç Kuramlarının bir Değerlendirmesi”, **Göç Dergisi**, 1(1), 2014, s. 14, (çev.) Saniye Dedeoğlu vd.
- Maza, Adolfo: “Migrations and Regional Convergence: the Case of Spain”, **Jarbuch für Regionalwissenschaft**, No. 26, 2006, p. 191–202.
- McKenzie, David, Hillel Rapoport: “Network Effects and the Dynamics of Migration and Inequality: Theory and Evidence from Mexico”, **Journal of Development Economics**, Vol. 84, No. 1, 2007, p. 1-24
- McKenzie, David J.: “Beyond Remittances: The Effects of Migration on Mexican Households”, **In International Migration, Remittances, and the Brain Drain**, Ed. Ç. Özden and M. Schiff, Washington D.C.: WorldBank, 2005, pp. 123-147.
- Memon, Rashid: “Pakistan: Internal Migration and Poverty Reduction” in Migration, Development and Poverty Reduction in Asia, Proceedings of the Regional Conference on Migration and Development in Asia, Geneva, IOM, 2005
- Mendikulova, Gulnara: “Migration between Central Asia and the European Union: Problems and Perspectives”, (Ed.) Aykan Erdemir vd. **Rethinking Global Migration: Practices, Policies, and Discourses in the European Neighbourhood**, 2008.
- Meydan, Mustafa C., Volkan İ. Sarı, Fatih Gökyurt: “Bölgesel Gelişme Programlarında Sonuç Odaklı İzleme ve Değerlendirme Tecrübesi”, **Sayıstay Dergisi**, No. 103, 2016, s. 21-57
- Minns, Chris, Joan R. Rosés: “Power to the Periphery? The failure of Regional Convergence in Canada, 1890-2006”, **Economic History Working Papers**, No: 279, 2018

- Murat, Sedat: “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de İşgücünün Yapısı”, **Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını**, Yayın No: 38, 2000, s. 303-352
- Murat, Sedat: “Doğum Yerlerine Göre İstanbul Nüfusu ve İç Göçler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 5, 2007, s. 83-140
- Molloy, Raven, Christopher L. Smith, Abigail K. Wozniak: “Internal Migration in the United States”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 25, No. 3, 2011, p. 179-196
- Montanari, Marco: “Italy's Regional Divide: Does it Matter also for Exports?”, **ECFIN Country Focus**, Vol. 8, No. 2, 2011, p. 1-7.
- Morvaridi, Behrooz: **Forced Migrants, Containment and Human Rights**, Rethinking Global Migration: Practices, Policies And Discourses in The European Neighbourhood, ed.Ayşe Güneş-Ayata, KORA - Center for Black Sea and Central Asia, Ankara, 2008, p. 31-46
- Mountford, Andrew: “Can a Brain Drain be Good for Growth in the Source Economy?”, **Journal of Development Economics**, Vol. 53, No. 2, 1997, p. 287-303.
- Muradov, Elman: “Azerbaycan ve Almanya'nın Bölgesel Kalkınma Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 5, No. 1, 2012, s.103-115
- Mutlu, Servet: “Türkiye’de Bölge Planlama Deneyimleri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 2008
- Myrdal, Gunnar: **Economic Theory and Underdeveloped Regions**, London, Duckworth, 1957

- Nargeleçekenler, Mehmet: “Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İlişkisi: Panel Verilerle Sektörel bir Analiz”, **Business and Economics Research Journal**, C. 2, No. 2, 2011, s. 165-184
- Nguyen, L. Duc, Katharina Raabe, Ulrike Grote: “Rural–Urban Migration, Household Vulnerability, and Welfare in Vietnam”, **World Development**, Vol. 71, 2013, p. 79-93.
- North, Douglass C.: “Location Theory and Regional Economic Growth”, **Journal of Political Economy**, Vol. 63, No. 3, 1955, p. 243-258.
- North, Douglass C.: “Exports and Regional Economic Growth: A Reply”, **Journal of Political Economy**, Vol. 64, No. 2, 1956, p. 165-168
- OECD: “The Economic Impact of Migration: Why the Local Level Matters”, **International Migration Outlook**, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/els/mig/IMO-2016-chap3.pdf>, 15 Nisan 2017
- OECD: In It Together: Why Less Inequality Benefits All, **OECD Publishing**, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2015-In-It-Together-Chapter1-Overview-Inequality.pdf>, 12 Ekim 2018
- OECD: Territorial Reviews: Brazil (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/cooperate/international/pdf/brazil_ocde_territ_review_en.pdf, 23 Kasım 2018
- OECD: Regional Per Capita Statistics, (Çevrimiçi), https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=REG_DEMO_TL2, 22 Kasım 2018
- OECD: Regional Development Policies in OECD Countries, (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018
- OECD: Regional Development Policies in OECD Countries, Organisation For Economic Co-

- Operation and Development Report, 2010
- OECD: Regions and Cities at a Glance 2018 – Germany, (Çevrimiçi), <https://www.oecd.org/cfe/GERMANY-Regions-and-Cities-2018.pdf> , 21 Kasım 2018
- OECD: Regions and Cities at a Glance 2018–United States, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/cfe/UNITED-STATES-Regions-and-Cities-2018.pdf> , 21 Kasım 2018
- OECD: Regions and Cities at a Glance 2018 – Canada, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/cfe/CANADA-Regions-and-Cities-2018.pdf>, 22 Kasım 2018
- OECD: Regions and Cities at a Glance 2018 – Spain, (Çevrimiçi), <http://www.oecd.org/cfe/SPAIN-Regions-and-Cities-2018.pdf>, (Çevrimiçi, 22 Kasım 2018
- OECD: “Regional Development Policies in OECD Countries”, (Çevrimiçi), https://www.eukn.eu/fileadmin/Lib/files/EUKN/2013/regional_development_policies_in_oecd_countries.pdf, 30 Kasım 2018
- OECD: Territorial Reviews: Brazil (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/cooperate/international/pdf/brazil_ocde_territ_review_en.pdf 23 Kasım 2018
- Osili, Una Okonkwo: “Remittances and Savings from International Migration: Theory and Evidence Using a Matched Sample”, **Journal of Development Economics**, Vol. 83, No. 2, 2007, pp. 446-465.
- Önder, A. Özlem, Ertuğrul Deliktaş, Metin Karadağ: “The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey”, **European Planning Studies**, Vol. 18, No. 7, 2010, p. 1041-1055.
- Öner, Engin: “Niçin Vergi Teşvikleri?”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 16, No. 3-4, s. 97-119
- Özen, Pınar: “Bölge Kalkınma Ajansları”, (Çevrimiçi),

https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245092r8246.Bolgesel_Kalkinma_Ajanslari.pdf,
12 Ocak 2019

- Öztürk, Lütfü: “Geçiş Ekonomilerinde Bölgeler Arası Dengesizlikler: Bir Neden Olarak Piyasa Ekonomisi”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 16, 2006, s.21-35
- Öztürk, Mustafa, Nihat Altuntepe: “Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, **Journal of Yaşar University**, C. 3, No. 11, 2008, s.1587-1625.
- Öztürk, Mustafa: “Türkiye'de İç Göçe Katılanların Kent Yaşamına ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, C. 52, 2007, s. 245-264.
- Öztürk, Esra, Ayşegül Kayaoğlu: “Education and Income Inequality in Turkey: New Evidence From Panel Data Analysis”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Vol. 38, No. 2, 2016, p. 207-222
- Özyakışır, Deniz: **İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA 2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2012
- Pazarlıoğlu, M. Vedat, Özlem K. Gürler: “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, C. 44, No. 508, 2007, s. 35-43
- Perroux, Francois: “Economic Spaces: Theory and Applications” **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 64, No. 1, 1950, p.89-104
- Persson, Joakim: “Convergence Across the Swedish Counties 1911–1993”, **European Economic Review**,

- Vol. 41, 1997, p. 1835-1852.
- Perruchoud, Richard: “International Migration Law: Glossary on Migration”, IOM, 2004, (Çevrimiçi), http://www.iomvienna.at/sites/default/files/IML_1_EN.pdf, 7 Temmuz 2018
- Phan, Diep, Ian Coxhead: “Inter-Provincial Migration and Inequalities During Vietnam’s Transition”, **Journal of Development Economics**, Vol. 91, No. 1, 2010, p. 100–112.
- Piessse, Mervyn: “Factors Influencing Migration and Population Movements, Strategic Analysis Paper”, (Çevrimiçi) [http://futuredirections.org.au/wp-content/uploads/2014/10/FDI Strategic Analysis Paper - Migration and Population Movements Part 1.pdf](http://futuredirections.org.au/wp-content/uploads/2014/10/FDI_Strategic_Analysis_Paper_-_Migration_and_Population_Movements_Part_1.pdf), 12 Kasım 2017
- Piketty, Thomas: “**Capital in the Twenty-first Century**”, London: Cambridge University Press, 2014
- Pirili, Meneviş Uzbay, Aykut Lenger: “Bölgesel Kalkınmada Kamu Sermayesi ve Sosyal Altyapı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **İktisat İşletme ve Finans**, Vol. 27, No. 312, 2012, s. 9-37.
- Rao, Nitya: “Migration, Education and Socio-economic Mobility”, **Compare: A Journal of Comparative and International Education**, Vol. 40, No. 2, 2010, p. 137-145.
- Rappaport, Jordan: “How Does Labor Mobility Affect Income Convergence?”, (Çevrimiçi) <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.480.7341&rep=rep1&type=pdf> , 20 Nisan 2017
- Ravenstein, Ernst G.: “The Laws of Migration”, **Journal of the Statistical Society of London**, Vol. 48, No. 2, 1885, p. 167-235.

- Ravenstein, Ernst G.: “The Laws of Migration”, **Journal of The Royal Statistical Society**, Vol. 52, No. 2, 1889, p. 241-305.
- Rees, Phil: “Internal Migration and Population Change in Europe: A Comparative Study”, **ESRC Full Research Report**, 2005
- Resende, Guilherme M.: “Regional Development Policy in Brazil: a Review of Evaluation Literature”, **REDES**, Vol. 18, No. 3, 2013, p. 202-225.
- Reis, Jose G.: Regional Inequality and Regional Policies in Brazil, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1419236017-1.Jose_G_Reis.pdf, 1 Aralık 2018;
- Reuter, Ulrich: “Intraregional Inequality in China: A Decomposition Analysis”, **Forum of International Development Studies**, Vol. 27, 2004, p. 123-44
- Rodgers, Gerry: “Population Growth, Inequality and Poverty”, **International Labour Review**, Vol. 122, No. 4, 1983, p. 443-460
- Rodríguez-Pose, Andres, Nicholas Gill: “How does Trade Affect Regional Disparities?”, **World Development**, Vol. 34, No. 7, 2006, p. 1201-1222.
- Rodríguez, Pose, Andres, Vassilis Tselios: “Education and Income Inequality in the Regions of the European Union”, (Çevrimiçi), <http://www.spataleconomics.ac.uk/textonly/SERC/publications/download/sercdp0011.pdf>, 9 Eylül 2017
- Rodríguez-Pose, Andres, Vassilis Tselios: “Education and Income Inequality in the Regions of the European Union”, **SERC Discussion Paper**, No: 11, 2008
- Romer, Paul M.: “Increasing Returns and Long-run Growth”, **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5, 1986, p. 1002-1037

- Romer, Paul M.: “Endogenous Technological Change’, **Journal of Political Economy**, Vol. 98, No. 5, 1990, p.81-102
- Rose, Christopher, et.al. : “Understanding Migration: Curriculum Resources for the Classroom”, (Çevrimiçi) http://liberalarts.utexas.edu/hemispheres/_files/pdf/migration/Understanding_Migration.pdf, 12 Mart 2017
- Rosenzweig, Mark R.: “Consequences of Migration for Developing Countries”, In United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development, **Population Division Department of Economic and Social Affairs**, New York, 2005
- Rubenstein Cultland: “Why Do People Migrate?”, (Çevrimiçi) http://www.phschool.com/atschool/ap_misc/rubenstein_cultland/pdfs/Ch3_Issue1.pdf 16 Ekim 2017
- Sağbaşı, İsa: “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C. 4, No. 2, 2002, s. 137-148
- Sağırılı, Muhittin: **Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006
- Sağlam, Serdar: “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, No. 5, 2006, s. 32-44.
- Saltık, Ahmet: “Türkiye’de Göçler”, (Çevrimiçi), http://ahmetsaltik.net/arsiv/2012/06/Turkiyede_gocler_9.11.01.pdf, 13 Mayıs 2018

- Sampaio, Yony: “The Effects of Intergovernmental Transfers on Inter and Intra Regional inequalities”, Universidade Federal de Pernambuco (PIMES/UFPE), 2016
- Samuel, John, Susan George: “Globalization, Migration and Development”, **Canadian Studies in Population**, Vol. 29, No. 1, 2002, p.31-52
- Sander, Nikola: “Internal Migration in Germany, 1995-2010: New Insights into East-West Migration and re-Urbanisation”, **Comparative Population Studies**, Vol. 39, No. 2, 2014, p. 217-246.
- Santos, Renata C.G., Luiz Fernando M.B., Magda de Lima L.: The Brazilian National Policy for Regional Development and the RIDE-DF Management opposite the Governance vs Brasília’s Metropolitan Area”,(Çevrimiçi), <https://journals.openedition.org/echogeo/15072>, 2 Aralık 2018
- Saraswati, Erwin: “Public Spending Education and Inequality: A Case Study in Indonesia”, **International Journal of Social Science and Humanity**, Vol. 2, No. 5, 2012, p. 427-431.
- Sarı, Ramazan, Aytekin Güven: “Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulamasının İller Arası Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi”, **Middle East Technical University Studies in Development**, C. 34, No.1, 2007, s.77-96
- Sarıca, İsmail: “Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 1, 2001, s. 154-204.
- Sayın, Yusuf, Ahmet Usanmaz, Fırat Aslangiri: “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 18, No. 31, 2016, s. 1-13
- Schultz, Paul T.: “Rural-urban Migration in Colombia”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol.

- 53, No. 2, 1971, p. 157-163.
- Seeborg, Michael C., Zhenhu Jin, Yiping Zhu: “The New Rural-Urban Labor Mobility in China: Causes and Implications” **The Journal of Socio-Economics**, Vol. 29, No. 1, 2000, p. 39-56.
- Silva, Simone Affonso: Regional Inequalities in Brazil: Divergent Readings on Their Origin and Public Policy Design (Çevrimiçi), <https://journals.openedition.org/echogeo/15060> 22 Kasım 2018
- Sjaastad, Larry A.: “The Costs and Returns of Human Migration”, **Journal Of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, 1962, p.80-93.
- Skeldon, Ronald: “Rural-to-Urban Migration and Its Implications For Poverty Alleviation”, **Asia-Pacific Population Journal**, Vol. 12, No. 1, 1997, p. 1-16.
- Solow, Robert M.: “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No. 1, 1956, p. 65-94
- Spagat, Michael: “Human Capital, Growth and Inequality in Transition Economies”, **William Davidson Working Paper**, No. 499, 2002
- Stark, Oded, Taylor, J. Edward, Yitzhaki, Shlomo: “Remittances and Inequality” **Economic Journal**, Vol. 96, No. 383, 1986, p. 722-740.
- Stiglitz, Joseph E.: **The Price of Inequality**, New York: W.W. Norton & Company, 2012.
- Stiglitz, Joseph E.: “Distribution of Income and Wealth Among Individuals”, **Econometrica**, Vol. 37, No. 3, 1969, p. 382-397.
- Stouffer, Samuel A. : “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, **American Sociological Review**, Vol. 5, No. 6, 1940, p. 845-867.
- Straubhaar, Thomas, Florin P. “International Migrant Remittances and Their

- Vâdean: Role in Development” In: OECD (Ed.), **Migration, Remittances and Development**, OECD Publishing, Paris, pp. 139-161, 2005
- Svitlana Kobzar, et.al.: “Evolving Patterns and Impacts of Migration”, **Global Societal Trends to 2030 Thematic Report 4**, 2015
- Swastyardi, Drisnaf: “Regional Inequality in Indonesia: Is the General Allocation Fund (Dau) Likely to Have an Impact?”, The Hague: Institute of Social Studies, 2008
- Sylwester, Kevin: “Can Education Expenditures Reduce Income inequality?”, **Economics of Education Review**, Vol. 21, No. 1, 2002, 43–52.
- Şahin, Tijen: “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi”, (Çevrimiçi), <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423938559.pdf> 30 Aralık 2018
- Şanlıoğlu, Ömer: “Almanya’nın Birleşmesinin 20. Yılı: Ekonomi Politikalarının Başarısı Açısından Bir Değerlendirme”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, No. 1, 2010, s. 73-101
- Şenol, Pervin, Abidin Kemeç: “Enformasyon Çağı–Zaman–Mekân İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 5, No.1, 2018, s. 108-124
- Tabossi, Ruggero: “İtalya’da Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarının Evrimi 2000-2006 Yapısal Fonlar Programlama Dönemindeki İtalyan Deneyimi”, (Çevrimiçi), https://www.tepav.org.tr/sempozyum/2007/bildiriler/3_3_Tabossi_TR.pdf 12 Ocak 2019
- Tandoh-Offin, Patrick, Nicholas “Internal Migration and Poverty Reduction in Ghana”. **Journal of Economics and**

- Awuse: **Sustainable Development**, Vol. 4, No. 18, 2013, p. 63-70
- Tarı, Recep: **Ekonometri**, 7. Basım, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 2011.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen: **Panel Veri Ekonometrisi**, 3. Basım, İstanbul, Beta Yayınevi, 2016
- Taylor, J. Edward. et.al.: “International Migration and Community Development”, **Population Index**, Vol. 62, No. 3, 1996, p. 397-418.
- Thet, Kyaing K.: “Pull and Push Factors of Migration: A Case Study in the Urban Area of Monywa Township, Myanmar”, **News from the World of Statistics**, Vol. 1, No. 4, 2014, p. 1-14
- Tiebout, Charles M.: “Exports and Regional Economic Growth”, **Journal of Political Economy**, Vol. 64, No. 2, 1956
- Tinbergen, Jan: **Income Distribution: Analysis and Policies**, Amsterdam; Oxford: North Holland Publishing Co, 1975
- Tirado Daniel A., Díez-Minguela, Alfense, Martinez-Galarraga, J.: “A Closer Look at the Long-Term Patterns of Regional Income Inequality in Spain: The Poor Stay Poor (and Stay Together)”, **EHES Working Papers in Economic History**, No. 87, 2015, s. 22
- Tirtosuharto, Darius: “Regional Inequality in Indonesia: Did Convergence Occur Following the 1997 Financial Crisis?”, **MPRA Paper**, No. 70797, 2013, p. 1-23.
- Todaro, Michael: “Internal Migration in Developing Countries: a Survey” In **Population and Economic Change in Developing Countries**, University of Chicago Press, 1980, p. 361-402.
- Tony Champion, Thomas Cooke, “**A More Mobile World, or Not?**”, (Ed.), Cooke, T., Champion, T., Shuttleworth, I.,

- Ian Shuttleworth: Internal Migration in the Developed World, London: Routledge, 2018.
- Topbaş, Ferhat Banu Tanrıöver: “Türkiye’de İç Göç Akımları Üzerine Bir Çalışma: Lowry Hipotezi”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008
- Tuğrul, Veli: “Uluslararası Alanda Kalkınma Hedefleri, Deneyimleri ve DOKAP Örneği”, Karadeniz Uluslararası Karadeniz Kalkınma Kurultayı, DOKAP ve Bölgesel Kalkınma Planları Bildiri Kitapçığı, 2012
- TÜİK: TÜİK Bölgesel İstatistikler, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, 12 Mayıs 2018
- Turnovsky, Stephen J.: “Economic Growth and Inequality: The Role of Public Investment”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol. 61, 2015, p. 204-221.
- Tutar, Erdinç, Nazım Öztürk: “Türkiye’de Gerçekleştirilen Bölgesel Planlama Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C. 17, No. 1-2, 2003, s. 1-20.
- Tutar, Filiz, Mehmet Demiral: “Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 2, No. 1, 2007, s. 65-83.
- Türk Dil Kurumu: Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58397a426e33c6.66708653, 3 Ekim 2017
- TÜSİAD: Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar, **Türk Sanayici ve İşadamları Derneği**, Yayın No: T/2008-09/471, 2008
- Urata, Shujiro, Dionisius A. Narjoko: “International Trade and Inequality”, **ADB Working Paper Series**, No. 675, 2017
- USP: Regional Development and Regional Inequality: An Overview of the Brazilian

- Economy, (Çevrimiçi), <http://www.usp.br/nereus/wp-content/uploads/hadch199.pdf>, 2 Aralık 2018
- Ün, Turgut: “Stata ile Panel Veri” (Ed.), Selahattin Güriş, Stata ile Panel Veri Modelleri, İstanbul, Der Yayınları, 2015.
- Vakulenko, Elena: “Does Migration Lead to Regional Convergence in Russia?”, **International Journal of Economic Policy in Emerging Economies**, Vol. 9, No. 1, 2016, p. 1-25.
- Van Hear, Nicholas, Oliver Bakewell, Katy Long: Drivers of Migration”, Migrating out of Poverty, **RPC Working Paper**, No. 1, 2012
- Verbeek, Marno: **A Guide to Modern Econometrics**, John Wiley & Sons, 2nd Edition.
- Villani, Salvatore, Luigi Ferrara, Giorgio Liotti: “How Internal Immigration can Affect Income Inequality: The Italian case from an Economic and juridical Perspective”, **Društvena istraživanja**, Vol. 25, No. 4, 2016, p. 455-480.
- Wang, Meiyan, Cai Fang: “Local vs. Migrant Workers: Employment Opportunities and Wage Differentials in Urban China.”, Cesifo Economic Studies Conference on Understanding The Chinese Economy, 2004
- Wang, Xiaoqian: “Migration, Remittances, Poverty and Inequality in China: A Counterfactual Analysis”, **GATE Lyon Saint-Etienne Research Center of Universit Lumire Lyon**, 2014
- Weddige-Haaf, Katharina, Clemens Kool: ”Determinants of Regional Growth and Convergence in Germany”, **Utrecht University School of Economics Tjalling C. Koopmans Research Institute Discussion Paper Series**, No. 17-12, 2017.
- Wei, Yehau D.: “Spatiality of Regional Inequality”, **Applied**

- Williams, Nathalia, Meeta Pradhan: **Geography**, Vol. 6, 2015, p. 1-10.
 “Political Conflict and Migration: How has Violence and Political Instability Affected Migration Patterns in Nepal”, **Population Studies Center Research Report**, No. 09-677, 2009
- William, Petersen: “A General Typology of Migration”, **American Sociological Review**, 23(3), 1958, p. 256-266
- Wondimagegnhu, Beneberu Assefa: “**Economic Impact of Rural-Urban Migration on Income and Poverty of Migrant Sending Rural Households: With Evidences from Southern Ethiopia**”, Doctoral Dissertation, Ruhr University of Bochum, 2012
- Woodruff, Christopher, Rene Zenteno: “Migration Networks and Microenterprises in Mexico”, **Journal of Development Economics**, Vol. 82, No. 2, 2007, p. 509-528.
- World Economic Forum: “Migration and Its Impact on Cities”, (Çevrimiçi), http://www3.weforum.org/docs/Migration_Impact_Cities_report_2017_low.pdf, 12 Haziran 2018
- Wooldridge, Jeffrey M.: **Introductory Econometrics: A Modern Approach**, Nelson Education, 2015
- Wouterse, Fleur S.: Migration, Poverty, and Inequality: Evidence from Burkina Faso, **IFPRI Discussion Paper**, No.00788, 2008
- Xu, Zhaoyuan, Li Shantong: “The Impact of Inter-regional Labor Migration on Economic Growth and Regional Disparity”, (Çevrimiçi), <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/3795.pdf> 30.09.2017, 8 Nisan 2017
- Østbye, Stein, Olle Westerlund: “Is Migration Important for Regional

- Convergence? Comparative Evidence for Norwegian and Swedish Counties 1980-2000”, **Regional Studies**, Vol. 41, No. 7, 2007, p. 901–915.
- Yakar, Mustafa, Hakkı Yazıcı: “Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 7, No.2, 2009, s. 163-176
- Yang Liu: **Unequal Provinces But Equal Families? An Analysis of Inequality and Migration in Thailand**, Unpublished PhD Thesis, Department of Economics University of Chicago, 2004
- Yang, Jun, Xiao Huang, Xiaoyu Li: “Educational Inequality and Income Inequality: An Empirical Study on China”, **Frontiers of Education in China**, Vol. 4, No.3, 2009, p. 413-434
- Yenigül, Sevinç Bahar: “The Effects of Migration on Urban”, **Gazi University Journal of Science** Vol. 18, No.2, 2005, p. 273-288
- Yıldirtan, Dina Çakmur: **Eviews Uygulamalı Temel Ekonometri: Makro Ekonomik Verilerle**, İstanbul, Hiperlink, 2. Basım, 2011
- Yılmaz, Abdurrahman: “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish**, C. 9, No. 2, 2014, s. 1685-1704.
- Yılmaz, Battal: “Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 9. No. 15, 2011, s. 29-41
- Zarate-Hoyos, German A.: “Consumption and Remittances in Migrant Households: Toward a Productive use of Remittances”, **Contemporary Economic**

- Policy**, Vol. 22, No. 4, 2004, p. 555-565
- Zhai, Fan, Thomas Hertel, , Zhi Wang: “Labor Market Distortions, Rural-Urban Inequality and the Opening of China’s Economy”, **GTAP Working Paper**, No. 27, 2003
- Zhang, Kevin H.: “Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A panel Data Study for 1992-2004”, University of International Business and Economic Conference Paper, 2006
- Zhang, Xi: **The Effects of Internal Migration on Regional Inequality in China: Evidence From Panel Data Analysis**, Unpublished PhD Thesis, University of Pittsburgh, 2015
- Zhang, Xiaobo, Shenggen Fan: “Public Investment and Regional Inequality in Rural China”, **Agricultural Economics**, Vol. 30, No. 2, 2004, p. 89-100.
- Zhang, Xiaobo, Zhang, Kevin H.: “How Does Globalisation Affect Regional Inequality Within a Developing Country? Evidence from China”, **Journal of Development Studies**, Vol. 39, No. 4, 2003, p. 47-67
- Zheng, Yongnian, Minjia Chen: “China's Regional Disparity and its Policy Responses”, **China World Economy**, Vol. 16, No. 4, 2008, p. 16-32
- Zhu, Nong, Xubei Luo: “The Impact of Migration on Rural Poverty and Inequality: a Case Study in China”, **Agricultural Economics**, Vol. 41, No. 2, 2010, p 191-204.
- Zhu, Nong, Xubei Luo, Heng F. Zou: “Regional Differences in China’s Urbanization and its Determinants”, 2012, (Çevrimiçi)
https://www.researchgate.net/profile/Heng_Fu_Zou/publication/254401702_Regional_Differences_in_China's_Urbanization_and_its_Determinants/links/5519911a0cf244e9a4584763.

[pdf 30.09.2017](#), 13 Nisan 2017

Züngün, Deniz, Emine Türkan
Ayvaz Güven:

“A Practical Solution for a Developing Country Related to Income Inequality: Supporting Women’s Employment”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, No. 4, 2016, s. 1-22.

EKLER

EK-1:Yüksek ve Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgelere Yönelik Testler

1.1. Yüksek Gelir Düzeyine Sahip Bölgelere Yönelik Testler

1.1.1. Klasik Modelin Geçerliliğini Test Etmek için Kullanılan F Testi

Number of obs = 80
Number of groups = 8
R-sq: within = 0.9777
F(5,67) = 586.22
corr(u_i, Xb) = -0.4701
Prob > F = 0.0000

LGDP	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
MIG	.0051623	.0027797	1.86	0.068	-.000386 .0107105
POP	-.0005178	.001391	-0.37	0.711	-.0032943 .0022588
UNEMP	-.0147826	.004155	-3.56	0.001	-.0230761 -.0064891
LGOV	.0542076	.0660738	0.82	0.415	-.0776763 .1860915
EDU	.104295	.0089546	11.65	0.000	.0864216 .1221684
CONS	8.018139	.9487166	8.45	0.000	6.124492 9.911785

sigma_u | .23756836
sigma_e | .05295011
rho | .95267389 (fraction of variance due to u_i)

F test that all u_i=0: F(7, 67) = 155.67 Prob > F = 0.0000

1.1.2. Klasik Modeli Tesadüfi Etkilere Karşı Test Etmek için Kullanılan Olabilirlik Oranı Testi

Number of obs = 80
Number of groups = 8
LR chi2(5) = 208.56
Log likelihood = 72.517311
Prob > chi2 = 0.0000

LGDP	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
MIG	.0051061	.0061353	0.83	0.405	-.0069189 .0171311
POP	-.0004784	.0030835	-0.16	0.877	-.0065218 .0055651
UNEMP	-.0162373	.0087137	-1.86	0.062	-.033316 .0008413
LGOV	.0147669	.1170338	0.13	0.900	-.2146151 .2441488
EDU	.1080127	.0165203	6.54	0.000	.0756335 .1403919
CONS	8.60777	1.672432	5.15	0.000	5.329864 11.88568

sigma_u | .2139718 .0559382 .1281824 .3571779
sigma_e | .1180378 . . .
rho | .7666835 . . .

LR test of sigma_u=0: chibar2(01) = 115.63 Prob >= chibar2 = 0.000

1.1.3. Klasik Model ile Rassal Etkiler Arasındaki Model Tercihine Dayanan Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects

$$\text{LGDP}[\text{Bolge},t] = Xb + u[\text{Bolge}] + e[\text{Bolge},t]$$

Estimated results:

	Var	sd = sqrt(Var)
LGDP	.1398366	.3739473
e	.0028037	.0529501
u	.0203745	.1427391

Test: $\text{Var}(u) = 0$
 $\text{chibar2}(01) = 200.56$
 $\text{Prob} > \text{chibar2} = 0.0000$

1.1.4. Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri Arasında Tercih: Hausman Testi

---- Coefficients ----				
	(b) fe	(B) re	(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
MIG	.0051623	.0051572	5.07e-06	.
POP	-.0005178	-.0005134	-4.39e-06	.
UNEMP	-.0147826	-.0156296	.000847	.
LGOV	.0542076	.0305385	.0236691	.0202779
EDU	.104295	.1066863	-.0023913	.0020909

b = consistent under H_0 and H_a ; obtained from xtreg
 B = inconsistent under H_a , efficient under H_0 ; obtained from xtreg

Test: H_0 : difference in coefficients not systematic

$$\begin{aligned} \text{chi2}(5) &= (b-B)'[(V_b-V_B)^{-1}](b-B) \\ &= 1.06 \\ \text{Prob} > \text{chi2} &= 0.9578 \\ (V_b-V_B &\text{ is not positive definite}) \end{aligned}$$

1.1.5. Levene, Brown, Forsythe'nin Heteroskedasticity Testleri

Summary of e[Bolge,t]			
Bolge	Mean	Std. Dev.	Freq.
1	.00346319	.04340531	10
2	.00239249	.04566089	10
3	-.00123874	.05534443	10
4	-.00187366	.03568062	10
5	.00028015	.04483841	10
6	.00374146	.05388789	10
7	-.00574457	.07542976	10
8	-.00102033	.0450945	10
Total	-7.713e-11	.04893708	80

$W_0 = 0.98794722$ $df(7, 72)$ $\text{Pr} > F = 0.44694467$

$W_{50} = 0.73783433$ $df(7, 72)$ $\text{Pr} > F = 0.64063348$

W10 = 0.86825982 df(7, 72) Pr > F = 0.53577765

1.1.6. Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

Number of obs = 80

Number of groups = 8

R-sq: within = 0.9770

Wald chi2(6) = 1119.00

Prob > chi2 = 0.0000

-----+-----					
LGDP	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
-----+-----					
MIG	.002772	.0027429	1.01	0.312	-.0026039 .0081479
POP	3.17e-06	.0011825	0.00	0.998	-.0023145 .0023209
UNEMP	-.0177965	.0045299	-3.93	0.000	-.026675 -.0089181
LGOV	.0983361	.0749503	1.31	0.190	-.0485638 .2452361
EDU	.0956107	.010646	8.98	0.000	.0747449 .1164766
CONS	7.482876	1.070174	6.99	0.000	5.385374 9.580378

-----+-----
rho_ar | .50720826 (estimated autocorrelation coefficient)

sigma_u | .18093995

sigma_e | .06513296

rho_fov | .88528604 (fraction of variance due to u_i)

theta | .79414858
-----+-----

modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1.1646717

Baltagi-Wu LBI = 1.6027153

1.1.7. Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (AR(1) Korelasyon)

Number of obs = 80

Number of groups = 8

R-sq: within = 0.9770

Wald chi2(6) = 1119.00

Prob > chi2 = 0.0000

```
-----  
      LGDP|   Coef.  Std. Err.   z  P>|z|  [95% Conf. Interval]  
-----+-----  
MIG|   .002772   .0027429   1.01  0.312  -.0026039   .0081479  
POP|   3.17e-06   .0011825   0.00  0.998  -.0023145   .0023209  
UNEMP| -.0177965   .0045299  -3.93  0.000  -.026675   -.0089181  
LGOV|   .0983361   .0749503   1.31  0.190  -.0485638   .2452361  
EDU|   .0956107   .010646   8.98  0.000   .0747449   .1164766  
CONS|   7.482876   1.070174   6.99  0.000   5.385374   9.580378  
-----+-----  
rho_ar| .50720826 (estimated autocorrelation coefficient)  
sigma_u| .18093995  
sigma_e| .06513296  
rho_fov| .88528604 (fraction of variance due to u_i)  
theta| .79414858
```

1.2. Düşük Gelirli Bölgelere Yönelik Analiz Sonuçları

1.2.1. Klasik Modelin Geçerliliğini Test Etmek için Kullanılan F Testi

Fixed-effects (within) regression

Number of obs = 180

Number of groups = 18

R-sq: within = 0.9873

F(5,157) = 2435.16

Prob > F = 0.0000

```
-----  
      LGDP|   Coef.  Std. Err.   t  P>|t|  [95% Conf. Interval]  
-----+-----  
MIG|   .0015292   .0010004   1.53  0.128  -.0004467   .0035052  
POP|  -.0011573   .0006469  -1.79  0.076  -.002435   .0001204  
UNEMP| -.0045219   .0012508  -3.62  0.000  -.0069924  -.0020513  
LGOV|   .6140896   .0466831  13.15  0.000   .5218817   .7062976
```

EDU | .0405291 .0076899 5.27 0.000 .0253402 .0557181
 CONS | -.1777503 .6435808 -0.28 0.783 -1.448944 1.093444

-----+-----
 sigma_u | .31159494
 sigma_e | .04272436
 rho | .9815464 (fraction of variance due to u_i)

F(17, 157) = 78.80

Prob > F = 0.0000

1.2.2. Klasik Modeli Tesadüfi Etkilere Karşı Test Etmek için Kullanılan Olabilirlik Oranı Testi

Number of obs = 180

Number of groups = 18

LR chi2(5) = 699.02

Log likelihood = 259.36373

Prob > chi2 = 0.0000

-----+-----
 LGDP| Coef. Std. Err. z P>|z| [95% Conf. Interval]
 -----+-----
 MIG | .0017905 .0009897 1.81 0.070 -.0001493 .0037303
 POP | -.0013436 .0006408 -2.10 0.036 -.0025995 -.0000878
 UNEMP | -.0047148 .0012357 -3.82 0.000 -.0071368 -.0022928
 LGOV | .5602533 .0480504 11.66 0.000 .4660763 .6544303
 EDU | .0492101 .0079002 6.23 0.000 .033726 .0646942
 cons | .5683251 .6660108 0.85 0.393 -.7370322 1.873682

-----+-----
 /sigma_u | .2799984 .0506659 .1963948 .3991914
 /sigma_e | .0422473 .0023696 .0378492 .0471565
 rho | .9777408 .00837 .9554053 .9897934

LR test of sigma_u=0: chibar2(01) = 275.70

Prob >= chibar2 = 0.000

1.2.3. Klasik Model ile Rassal Etkiler Arasındaki Model Tercihine Dayanan Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects

$$LNdef[Bolge,t] = Xb + u[Bolge] + e[Bolge,t]$$

Estimated results:

	Var	sd = sqrt(Var)
LGDP	.1809277	.4253559
e	.0018254	.0427244
u	.0085991	.0927312

Test: Var(u) = 0

chibar2(01) = 374.37

Prob > chibar2 = 0.0000

1.2.4. Sabit ve Rassal Etkiler Modelleri Arasında Tercih: Hausman Testi

---- Coefficients ----

	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	fe	re	Difference	S.E.
MIG	.0015292	.0030102	-.001481	.
POP	-.0011573	-.0021543	.000997	.
UNEMP	-.0045219	-.0055131	.0009912	.
LGOV	.6140896	.3264707	.287619	.0175132
EDU	.0405291	.0868133	-.0462841	.0026213

b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg

B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test: Ho: difference in coefficients not systematic

$$chi2(5) = (b-B)'[(V_b-V_B)^{-1}](b-B)$$

$$= 229.83$$

$$Prob > chi2 = 0.0000$$

1.2.5. Sabit Etkiler Modelinde Birimlere Göre Heteroskedasitenin Değiştirilmiş Wald Testi

Modified Wald test for groupwise heteroskedasticity in fixed effect regression model

chi2 (18) = 70.28

Prob>chi2 = 0.0000

1.2.6. Otokorelasyon Sorununa Yönelik Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

Number of obs = 162

Number of groups = 18

R-sq: within = 0.9529

F(5,139) = 562.83

corr(u_i, Xb) = -0.4752

Prob > F = 0.0000

	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
MIG	.0003793	.0007517	0.50	0.615	-.0011069	.0018654
POP	-.0006383	.0004877	-1.31	0.193	-.0016025	.0003259
UNEMP	-.0072555	.0013843	-5.24	0.000	-.0099925	-.0045185
LGOV	.723915	.0496658	14.58	0.000	.625717	.8221131
EDU	.0259943	.0081116	3.20	0.002	.0099562	.0420324
CONS	-1.712306	.3447614	-4.97	0.000	-2.39396	-1.030651

rho_ar | .50076071

sigma_u | .3530405

sigma_e | .03757037

rho_fov | .98880173 (fraction of variance because of u_i)

F test that all u_i=0: F(17,139) = 37.82 Prob > F = 0.0000

modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1.1661528

Baltagi-Wu LBI = 1.413508

1.2.7. Pesaran'ın Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Pesaran's test of cross sectional independence = 10.969, Pr = 0.0000

1.2.8. Friedman'ın Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Friedman's test of cross sectional independence = 44.667, Pr = 0.0003

1.2.9. Frees Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Frees' test of cross sectional independence = 2.094

|-----|

Critical values from Frees' Q distribution

alpha = 0.10 : 0.2559

alpha = 0.05 : 0.3429

alpha = 0.01 : 0.5198

1.2.10. Sabit Etkiler Modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi

Number of obs =180

Number of groups =18

F(5, 17) = 3104.15

Prob > F = 0.0000

within R-squared = 0.98

	Drisc/Kraay					
LGDP	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
MIG	.0015292	.0005516	2.77	0.013	.0003653	.0026931
POP	-.0011573	.0003626	-3.19	0.005	-.0019222	-.0003924
UNEMP	-.0045219	.0007207	-6.27	0.000	-.0060425	-.0030013
LGOV	.6140896	.0507816	12.09	0.000	.5069498	.7212295
EDU	.0405291	.0081619	4.97	0.000	.023309	.0577493
CONS	-.1777503	.7069261	-0.25	0.804	-1.669234	1.313733

EK-2: Düzey-1 ve Düzey-2 Bölgeleri

Düzey-1 Bölgeleri: İstanbul (TR1), Batı Marmara (TR2), Ege (TR3), Doğu Marmara (TR4), Batı Anadolu (TR5), Akdeniz (TR6), Orta Anadolu (TR7), Batı Karadeniz (TR8), Doğu Karadeniz (TR9) Kuzeydoğu Anadolu (TRA), Ortadoğu Anadolu (TRB), Güneydoğu Anadolu (TRC).

Düzey-2 Bölgeleri: İstanbul (TR10), Tekirdağ, Edirne, Kırklareli (TR21), Balıkesir, Çanakkale (TR22), İzmir (TR31), Aydın, Denizli, Muğla (TR32), Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak (TR33), TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik (TR41), Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova (TR42), Ankara (TR51), Konya, Karaman (TR52), Antalya, Isparta, Burdur (TR61), Adana, Mersin (TR62), Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR63), Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir (TR71), Kayseri, Sivas, Yozgat (TR72), Zonguldak, Karabük, Bartın (TR81), Kastamonu, Çankırı, Sinop (TR82), Samsun, Tokat, Çorum, Amasya (TR83), Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane (TR90), Erzurum, Erzincan, Bayburt (TRA1), Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan (TRA2), Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli (TRB1), Van, Muş, Bitlis, Hakkari (TRB2), Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TRC1), Şanlıurfa, Diyarbakır (TRC2), Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TRC3).

EK-3: Yüksek ve Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler

Yüksek Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler: TR10 (İstanbul), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR31 (İzmir), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR51 (Ankara), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)

Düşük Gelir Düzeyine Sahip Bölgeler: TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)

ÖZGEÇMİŞ

Adana doğumlu olup ilk, orta ve lise eğitimini Adana'da tamamlamıştır. Lisans eğitimini Anadolu ve Sakarya Üniversitesi, yüksek lisansı Sakarya Üniversitesi iktisat bölümünde tamamladıktan sonra 2014 yılında İstanbul Üniversitesi iktisat bölümünde doktora başlamıştır. 2013 yılından beri Gümüşhane Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

